

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

АГРАРНЕ ПРАВО: КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*для студентів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»*

Харків
«Юрайт»
2022

Авторський колектив:

к.ю.н. Ю. Ю. Бакай (т. 8),
к.ю.н. Д. Ю. Кондратенко (т. 2),
д.ю.н., доц. Г. С. Корнієнко (т. 7, 9),
д.ю.н., проф. Т. В. Курман (т. 4, 5, 11),
к.ю.н., доц. М. Ю. Покальчук (т. 6),
к.ю.н. О. М. Савельєва (т. 1),
к.ю.н., доц. В. П. Станіславський (т. 12, 14),
д.ю.н., проф. А. М. Статівка (т. 13),
к.ю.н., доц. О. М. Туєва (т. 3, 10)

Рецензенти:

Єрмоленко В. М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука, Національний університет біоресурсів і природокористування України, член-кореспондент НАПрН України;

Харитоновна Т. Є. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права, Національний університет «Одеська юридична академія».

Аграрне право: конспект лекцій: навч. посіб. для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» / кол. авт.: Ю. Ю. Бакай, Д. Ю. Кондратенко, Г. С. Корнієнко та ін.; за заг. ред. Т. В. Курман, А. М. Статівки, Харків : Юрайт, 2022. 172 с.
ISBN 978-617-7450-31-2

У посібнику міститься конспект лекцій з навчальної дисципліни «Аграрне право» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». Посібник стане у нагоді студентам вищих юридичних навчальних закладів, викладачам, науковцям, аспірантам, фахівцям у галузі права, а також всім, хто цікавиться вказаною проблематикою.

ISBN 978-617-7450-31-2

УДК 349.9.03
© Бакай Ю. Ю., Кондратенко Д. Ю.,
Корнієнко Г. С. та ін., 2022
© «Юрайт», оформлення, 2022

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	5
Вступ	6
Тема 1. Системоутворюючі категорії аграрного права	8
Тема 2. Аграрне законодавство й основи міжнародно-правового регулювання аграрних відносин	21
Тема 3. Правове забезпечення аграрної реформи в Україні	34
Тема 4. Державна аграрна політика і державно-правове регулювання сільського господарства в Україні	43
Тема 5. Правове забезпечення продовольчої безпеки	55
Тема 6. Загальна характеристика правового становища суб'єктів аграрного права	62
Тема 7. Правове становище фермерського господарства	75
Тема 8. Правове становище сільськогосподарських кооперативів	90
Тема 9. Правове становище державних сільськогосподарських підприємств	104
Тема 10. Правове регулювання ведення особистого селянського господарства	113

Тема 11. Правове регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників	124
Тема 12. Правове забезпечення виробництва безпечної та якісної сільськогосподарської продукції	135
Тема 13. Особливості договірних відносин сільськогосподарських товаровиробників.....	145
Тема 14. Правове регулювання здійснення аграрними товаровиробниками окремих видів сільськогосподарської діяльності	155
Алфавітно-предметний покажчик.....	165
Список рекомендованих джерел.....	167

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АБ – Аграрна біржа
 АПК – Агропромисловий комплекс
 АФ – Аграрний фонд
 ГКУ – Господарський кодекс України
 ГМО – Генетично модифікований організм
 ГПК – Господарський процесуальний кодекс України
 Держгеокадастр – Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру України
 Держпродспоживслужба – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів
 ДСГП – Державне сільськогосподарське підприємство
 ЄС – Європейський Союз
 ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини
 ЗКУ – Земельний кодекс України
 КЗпП – Кодекс законів про працю України
 КМУ – Кабінет Міністрів України
 НБУ – Національний банк України
 ОСГ – Особисте селянське господарство
 СГК – Сільськогосподарський кооператив
 СКУ – Сімейний кодекс України
 СОТ – Світова організація торгівлі
 СФГ – Сімейне фермерське господарство
 ФАО – Міжнародна продовольча і сільськогосподарська організація ООН
 ФГ – Фермерське господарство
 ФДМУ – Фонд державного майна України
 ЦКУ – Цивільний кодекс України
 ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України
 ЦСР – Цілі сталого розвитку

ВСТУП

Аграрне право України – обов’язкова навчальна дисципліна, що вивчається у процесі підготовки фахівців із спеціальності 081 «Право». Потреба знань з аграрних правовідносин викликана їх важливим суспільним значенням, адже сільськогосподарське виробництво суттєво впливає на соціально-економічний розвиток держави. Особливого значення аграрне право набуває у зв’язку із трансформацією аграрних відносин в Україні, результатом якої є зміни їх правового регулювання, а також із необхідністю забезпечення продовольчої безпеки держави й підготовки кваліфікованих фахівців у галузі юридичного супроводу агробізнесу. Вивчення його має за мету засвоєння студентами основних засад правової регламентації аграрних відносин у сучасних умовах, що сприяє всебічному глибокому розумінню їх природи і сутності, дозволяє опанувати професійні компетентності з юридичного супроводу аграрного виробництва, вирішення спірних правових ситуацій, що виникають на практиці в аграрних правовідносинах.

Завданнями навчальної дисципліни «Аграрне право» є:

- надання системи теоретичних знань про аграрне право як галузь права, його змістовне наповнення;
- засвоєння аграрно-правової термінології, теоретичних засад і системоутворюючих категорій аграрного права, основних положень та інститутів аграрного права;
- формування вмінь щодо аналізу нормативно-правових актів, що регулюють аграрні відносини, особливостей правового становища суб’єктів аграрного виробництва, правового регулювання їх виробничо-господарської діяльності, компаративістських основ аграрного права, необхідних для виконання своїх функцій у процесі майбутньої трудової діяльності та розвитку кар’єри, засновані на здобутих студентами знаннях у галузі аграрного права;
- а також формування навичок щодо надання юридичних консультацій з питань організації та здійснення сільськогосподарської діяльності, відносин з органами державної влади і місцевого самоврядування, договірних відносин в аграрному секторі економіки, зокрема у сфері агроекспорту; напрацювання навиків зі складання відповідних документів правового характеру, що ґрунтуються на

положеннях аграрного законодавства; накопичення досвіду науково-дослідної, аналітичної роботи у галузі аграрного права.

Студенти повинні навчитися самостійної роботи з нормативно-правовими актами, зокрема, міжнародного характеру, правовою літературою, судовою практикою тощо.

Навчальна дисципліна «Аграрне право» передбачає вивчення основних питань про системоутворюючі категорії аграрного права, його джерела, державну аграрну політику й правові засади державного регулювання сільського господарства, правове забезпечення продовольчої безпеки, особливості правового становища суб’єктів аграрного права, правове регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, правових засад секторального регулювання при виробництві продукції рослинництва, тваринництва та аквакультури, організаційно-правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ та ЄС, а також правове регулювання відносин у сфері забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Видами навчальних занять є: лекції, практичні заняття, колоквиуми, індивідуальні заняття, консультації. Формою підсумкового контролю знань здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни є іспит.

Важливе значення для опанування матеріалом навчальної дисципліни «Аграрне право» мають лекції. Лекція – основний вид навчальних занять, призначених для викладення теоретичного матеріалу. Лекція вводить студентів в галузь наукових знань з аграрного права, знайомить їх з основними науково-теоретичними положеннями, понятійно-категоріальним апаратом, методологією і джерельною базою аграрного права, показує взаємозв’язок з іншими галузями права. Лекція визначає зміст інших видів навчальних занять, а також самостійної роботи студентів.

Тема 1

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ КАТЕГОРІЇ АГРАРНОГО ПРАВА

План

1. **Поняття і предмет аграрного права як самостійної галузі права.**
2. **Методи правового регулювання аграрних відносин.**
3. **Принципи аграрного права.**
4. **Поняття аграрних правовідносин, їх елементи та види.**
5. **Система аграрного права. Аграрне право як галузь законодавства, юридична наука та навчальна дисципліна.**
6. **Співвідношення аграрного права з іншими галузями права.**

Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 24. Ст. 960.

Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

Аграрне право: підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / [Ю. Ю. Бакай, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.]; за заг. ред. А. М. Статівки. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.

Савельєва О. М. Правове регулювання відносин в агросфері: монографія / за заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 208 с.

Словник з аграрного права / уклад.: В. П. Жушман, О. О. Погрібний, В. Ю. Уркевич / за ред. В. П. Жушмана. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. 160 с.

Статівка А. М. Аграрне право. *Велика Українська юридична енциклопедія*. Т. 16 : *Земельне та аграрне право* / редкол.: М. В. Шульга (голова), В. В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і прав ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. С. 10–13.

Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія. Харків: Харків юрид., 2007. 496 с.

Чабаненко М. М. Методи правового регулювання аграрних відносин: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 172 с.

Чабаненко М. М. Становлення та розвиток системи аграрного права України: монографія. Дніпропетровськ: Грані, 2015. 297 с.

1. Поняття і предмет аграрного права як самостійної галузі права

Аграрне право – це самостійна галузь в системі права України, яка являє собою взаємопов'язану систему правових норм, що регулює аграрні суспільні відносини, які виникають при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці та реалізації, а також при здійсненні тісно пов'язаної з ними іншої діяльності.

Предметом аграрного права виступають аграрні відносини, що являють собою єдиний комплекс взаємопов'язаних, взаємообумовлених, взаємодоповнюючих (комплементарних) відносин земельного, майнового, членського, трудового, організаційно-управлінського, інформаційного та іншого характеру, що виникають в процесі аграрного виробництва, а також тісно пов'язані з ними відносини, а саме щодо: гарантування продовольчої безпеки України; матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників; розвитку соціальної сфери села й сталого сільського розвитку; забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції у контексті вимог права СОТ та законодавства ЄС; державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників; сільськогосподарського дорадництва; забезпечення якості й безпеки сільськогосподарської продукції; агробіобезпеки; диверсифікації аграрного виробництва (сільського туризму тощо); агроінноваційних, агроінформаційних та агроекспортних відносин тощо.

2. Методи правового регулювання аграрних відносин

Аграрному праву притаманні такі основні *методи правового регулювання*: а) метод *диспозитивний* (дозволу) – учасникам аграрних правовідносин дозволяється здійснювати певні дії, види діяльності; б) метод *імперативний* – використовуються імперативні приписи, коли учасникам правовідносин встановлюються певні межі поведінки або ж заборони.

Важливе значення мають і спеціальні методи, серед яких *метод локальної нормотворчості*, оскільки часто правове регулювання відносин, що виникають в сільськогосподарських підприємствах, здійснюється ними самостійно шляхом прийняття локальних внутрішньогосподарських нормативно-правових актів.

При регулюванні відносин, що виникають при укладенні договорів між аграрним товаровиробником та іншими суб'єктами господарювання, діє диспозитивний (приватноправовий) метод, тобто метод рівноправності сторін. У відносинах же, наприклад, щодо застосування сільськогосподарським підприємством пестицидів, інсектицидів та інших засобів захисту рослин й боротьби з шкідниками діє імперативний (публічно-правовий) метод, який визначає обсяг та види дозволених для використання пестицидів. Так само щодо питань охорони праці в сільському господарстві, переважним у механізмі правового регулювання цих відносин є імперативний метод, який реалізується здебільшого імперативними нормами, що встановлюють обов'язкові варіанти поведінки суб'єктів регульованих відносин.

3. Принципи аграрного права

Принципи аграрного права – це основоположні засади, вихідні ідеї, що визначають характер і напрями правового регулювання аграрних відносин.

До *ознак принципів аграрного права* належать наступні: а) є провідними, нормативно-керівними ідеями, основоположними, вихідними засадами, науковими положеннями; б) визначають зміст галузі аграрного права, надають цілісності, єдності сукупності правових норм, що об'єднані за предметом і методами регулювання в аграрному праві; в) визначають напрями й характер правового регулювання аграрних відносин, на них ґрунтується весь механізм правового регулювання аграрних відносин.

Систему принципів аграрного права складають: а) загально-правові принципи; б) галузеві (спеціальні) принципи; в) інституційні принципи.

Загально-правові (конституційні) принципи притаманні всій правовій системі України та кожній галузі права, зокрема. До них належать: верховенство права, законність, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, рівноправність суб'єктів господарювання, юридична рівність усіх форм власності та ін.

Основними *галузевими принципами аграрного права* є:

- *принцип пріоритетності розвитку сільського господарства* України, спрямований на забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринку, підвищення конкурентоспроможності та якості сільськогосподарської продукції, гарантування продовольчої безпеки держави;

- *пріоритетність соціального розвитку села* об'єктивно впливає з винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Високий рівень соціально-економічного розвитку села є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення держави, її економічної незалежності;

- *принцип забезпечення продовольчої безпеки* спрямований на гарантування функціонування суспільних відносин щодо забезпечення у належних обсягах населення доступним та якісним продовольством, продуктами харчування, а промисловості – сировиною;

- *свободи аграрного підприємництва*. Суб'єкти аграрного господарювання самостійно визначають форми організації виробництва в сільському господарстві, самостійно обирають спеціалізацію, планують свою діяльність тощо. Втручання у виробничо-господарську або в іншу діяльність цих суб'єктів з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування не допускається, крім випадків передбачених законодавством;

- *рівність форм аграрного виробництва в сільському господарстві*. Усі форми власності й форми аграрного виробництва в сільському господарстві мають рівні права при провадженні виробничо-господарської діяльності;

- *принцип аграрного протекціонізму (підтримки)* - основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного регулювання повинні спрямовуватись на стимулювання (підтримку) виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки;

- *принцип екологізації аграрного виробництва* спрямований на запобігання негативному впливу агровиробничих процесів на стан навколишнього природного середовища; сприяння забезпеченню якості та безпечності продукції, яка виробляється аграрними виробниками;

- *принцип сталого розвитку сільських територій* полягає в сприянні комплексному розвитку сільських територій при врахуванні органічної єдності екологічної, економічної та соціальної складової таким чином, щоб задовольнялися потреби не лише нинішнього, але й майбутніх поколінь.

Інституційні принципи аграрного права – це принципи, притаманні окремим інститутам аграрного права. До них належать принципи, які встановлюють основи правового регулювання виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, секторально-правового регулювання аграрних відносин, державно-правового регулювання сільського господарства України тощо.

4. Поняття аграрних правовідносин, їх елементи та основні види

Певним уособленням предмета правового регулювання аграрного права є аграрні правовідносини, що складаються внаслідок впливу норм розглядуваної галузі права на аграрні суспільні відносини.

У вузькому розумінні *аграрні правовідносини можна визначити як* врегульовані нормами аграрного та інших галузей права суспільні відносини, що складаються при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці й реалізації.

Якщо розглядати аграрні правовідносини з позиції широкого трактування, то ними є врегульований нормами права (аграрного та інших галузей) органічний комплекс суспільних відносин, що виникають на підставі певних юридичних фактів між сільсько-

господарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного виробництва), з одного боку, та іншими суб'єктами господарювання, членами сільськогосподарських підприємств і їх найманими працівниками, органами державної влади й місцевого самоврядування – з другого, з приводу конкретних об'єктів (майна, земель, праці тощо), змістом яких є взаємозумовлені права й обов'язки їх учасників у сфері сільськогосподарської й пов'язаної з нею діяльності.

Ознаками аграрних правовідносин є такі: (а) специфічний вид суспільних відносин, урегульований нормами права (як аграрного, так і суміжних з ним галузей), (б) органічний комплекс відносин земельного, майнового, трудового, організаційно-управлінського, членського та іншого характеру, (в) виникають в агросфері при здійсненні сільськогосподарської й пов'язаної з нею діяльності, (г) їх суб'єктний склад обов'язково включає сільськогосподарських товаровиробників.

Елементами аграрних правовідносин є:

а) *суб'єкти аграрних правовідносин* (сільськогосподарські підприємства - сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства, сімейні фермерські господарства, сільськогосподарські акціонерні товариства, агрохолдинги, сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю, приватні, державні й комунальні сільськогосподарські підприємства, інші суб'єкти аграрного підприємства, органи державної влади, місцевого самоврядування, фізичні особи (члени, учасники сільськогосподарських підприємств, їх наймані працівники, особи, що займаються веденням ОСГ);

б) *об'єкти аграрних правовідносин* (земельні ділянки (передусім сільськогосподарського призначення), наявні на земельних ділянках корисні копалини місцевого значення, лісові насадження, водні об'єкти, речі та майно (у тому числі сільськогосподарського призначення), сільськогосподарська продукція, земельні й майнові частки (паї), а також права на них, праця фізичних осіб (членів і найманих працівників сільськогосподарських підприємств), управління сільськогосподарським підприємством (управлінська діяльність) тощо);

в) *зміст аграрних правовідносин* (суб'єктивні аграрні права та юридичні аграрні обов'язки їх учасників щодо організації та здійснення сільськогосподарської діяльності).

Підставами виникнення, зміни чи припинення аграрних правовідносин є різноманітні юридичні факти, серед яких, наприклад: державна реєстрація сільськогосподарського підприємства, надання (передача) земельної ділянки для ведення фермерського господарства, членство (участь) у сільськогосподарському підприємстві, укладення трудового договору (контракту) із сільськогосподарським підприємством, укладення аграрно-правового договору, спричинення шкоди сільськогосподарському підприємству та ін.

Традиційно за сферою виникнення аграрні правовідносини поділяються на внутрішні (внутрішньогосподарські) й зовнішні (зовнішньогосподарські).

Внутрішні аграрні правовідносини – врегульований нормами аграрного права комплекс суспільних відносин, які виникають між сільськогосподарськими підприємствами і їх членами або найманими працівниками, між сільськогосподарськими підприємствами і їх структурними підрозділами й органами управління з приводу земель, майна, праці та інших об'єктів на підставі членства (участі) в сільськогосподарському підприємстві, трудового договору (контракту) із сільськогосподарським підприємством або статуту, змістом яких є взаємозумовлені суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників. Специфічними для внутрішніх правовідносин виступають їх суб'єктний склад і особливі підстави виникнення.

Внутрішні аграрні правовідносини поділяються на такі види:

1) *внутрішні аграрні членські правовідносини* складаються з правовідносин, що виникають, зокрема, при набутті особою статусу члена сільськогосподарського підприємства кооперативного типу, при наявності у такої особи прав й обов'язків, а також при припиненні відносин членства в такому підприємстві;

2) *внутрішні аграрні земельні правовідносини* виникають при передачі сільськогосподарському підприємству його членом земельного пайового внеску – земельної ділянки (права користування нею, права на земельну частку (пай), при поверненні земельних паїв у разі припинення членства особи в названому підприємстві;

3) *внутрішні аграрні майнові правовідносини* пов'язані з передачею майнових внесків сільськогосподарським підприємствам їх членами. Вони складаються з приводу формування майнових фон-

дів сільськогосподарських підприємств, нарахування й видачі виплат, пов'язаних з майновою участю членів у статутному капіталі сільськогосподарського підприємства;

4) *внутрішні аграрні трудові правовідносини* становлять найбільш спеціалізовану частину аграрного права та виникають за участю як членів, так і найманих працівників сільськогосподарських підприємств. Ці правовідносини виникають у сфері організації, дисципліни, оплати й охорони праці, а також дотримання правил з техніки безпеки та виробничої санітарії;

5) *внутрішні аграрні організаційно-управлінські правовідносини* пов'язані із формуванням системи органів управління сільськогосподарських підприємств (загальних зборів членів, правління, спостережної ради, ревізійної комісії сільськогосподарського підприємства, обранням голови сільськогосподарського підприємства та ін.) і визначенням їх компетенції. Також до розглядуваних належать правовідносини, які виникають у процесі функціонування цих органів, їх взаємодії зі структурними підрозділами підприємства, його працівниками і членами.

Внутрішні аграрні правовідносини регламентуються нормами аграрного права та становлять основу предмета його правового регулювання.

Особливостями зовнішніх аграрних правовідносин є те, що вони складаються між формально не пов'язаними між собою суб'єктами, рівними й автономними учасниками правовідносин. Якщо аграрні правовідносини складаються не у зв'язку з виникненням чи існуванням членських правовідносин (щодо участі в сільськогосподарських підприємствах корпоративного типу) або укладення особою трудового договору (контракту) із сільськогосподарським підприємством, то вони належатимуть до зовнішніх аграрних.

Зовнішні аграрні правовідносини – врегульований нормами права (аграрного та інших галузей) комплекс суспільних відносин, які виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного виробництва), з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, фізичними особами, органами державної влади й місцевого самоврядування – з другого, з приводу конкретних об'єктів (майна, земель, праці тощо) на підставі

договору, через спричинення шкоди, внаслідок видання уповноваженим органом нормативно-правового акта тощо, змістом яких є взаємозумовлені права й обов'язки їх учасників у сфері сільськогосподарської й пов'язаної з нею діяльності.

До числа *зовнішніх аграрних правовідносин* належать правовідносини: (а) щодо здійснення сільськогосподарськими підприємствами права власності (права користування) на належне їм майно; (б) аграрно-договірні відносини; (в) податкові щодо нарахування і сплати сільськогосподарськими товаровиробниками єдиного податку та інших податків та зборів до бюджетів (державних цільових фондів); (г) деліктні, що виникають у зв'язку із спричиненням шкоди сільськогосподарським підприємствам з боку третіх осіб; (д) у сфері державно-правового регулювання сільського господарства, державної підтримки та ін.

Зовнішні аграрні правовідносини унормовуються переважно нормами інших галузей права. Аграрне ж право надає їм специфіки, через його норми ці правовідносини набувають певної спеціалізації.

5. Система аграрного права. Аграрне право як галузь законодавства, юридична наука та навчальна дисципліна.

Система аграрного права – це логічно послідовне розміщення аграрно-правових норм та інститутів, що спрямовані на регулювання аграрних відносин з виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації.

Система аграрного права як галузі права складається з аграрно-правових інститутів та аграрно-правових норм.

Інститути аграрного права – це система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) суспільних аграрних відносин. До них належать: інститут правового становища суб'єктів аграрного права, інститут державно-правового регулювання сільського господарства, правовий інститут державної підтримки сільського господарства, інститут правового регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників та ін.

Норма аграрного права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване дер-

жавою як регулятор аграрних відносин. Норми аграрного права знаходять своє закріплення у формах аграрного права.

Система аграрного права як навчальної дисципліни складається з таких частин: загальної, особливої та спеціальної.

Загальна частина включає питання про поняття, предмет правового регулювання аграрного права, методи правового регулювання аграрних відносин, принципи і систему аграрного права, джерела аграрного права, аграрні правовідносини і державно-правове регулювання сільського господарства України.

Питання *особливої частини* стосуються правового становища окремих видів суб'єктів аграрного права (сільськогосподарських кооперативів, фермерських господарств, особистих селянських господарств, приватних, державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських товариств, агрохолдингів тощо), правового регулювання виробничо-господарської діяльності та її окремих видів у рослинництві та тваринництві, правового регулювання аквакультури та ін.

Спеціальну частину присвячено основним рисам аграрного законодавства зарубіжних країн, права ЄС і СОТ, дослідженню питань щодо виробництва сільськогосподарської продукції в контексті гармонізації законодавства до вимог права ЄС та СОТ, тобто мова йде про порівняльне аграрне право.

Аграрне право необхідно також розглядати як галузь юридичної науки та як навчальну дисципліну.

Аграрне право як *галузь юридичної науки* – це система наукових теорій, концепцій, правових ідей, теоретичних поглядів, понять, а також вчень про закономірності правового регулювання аграрних суспільних відносин.

До сфери досліджень *науки аграрного права* належать: методологія та історія розвитку аграрного права України; об'єктивні та суб'єктивні передумови формування, розвитку та функціонування аграрного права як самостійної галузі правової системи України; правові питання аграрної реформи, приватизації тощо у сільському господарстві; правове забезпечення державної аграрної політики на міжнародному, національному, регіональному та локальному рівнях; правові проблеми продовольчої безпеки України; предмет, принципи, функції, методи, система, структура аграрного права

України; стан, тенденції та перспективи правового регулювання аграрних відносин в умовах світових інтеграційних економічних процесів, гармонізації й адаптації національного законодавства до вимог ЄС та СОТ та ін.

Аграрне право як *навчальна дисципліна* являє собою систему наукових знань про аграрне право – галузь права і законодавства, призначеного для вивчення у відповідних навчальних закладах, передусім – юридичних.

6. Співвідношення аграрного права з іншими галузями права.

Аграрне право України перебуває в діалектичному зв'язку з конституційним, земельним, екологічним, цивільним, господарським, трудовим, адміністративним та іншими галузями права.

Аграрне право тісно пов'язане з *конституційним правом*. Саме Конституція як Основний Закон держави і громадянського суспільства закріплює основні засади регулювання аграрних суспільних відносин. Норми Конституції визначають правове регулювання аграрних відносин, зокрема щодо: права власності та інших майнових прав громадян на землю та інше нерухоме майно; правового регулювання праці в сільському господарстві; прав громадян у сфері аграрного підприємництва; закріплення системи органів державного регулювання сільським господарством і визначення їх компетенції; соціального захисту селян і соціального розвитку села. Специфіка цих відносин деталізується в аграрному законодавстві.

Норми екологічного права виступають як загальні положення, вихідні засади і принципи, які специфічно відображаються в нормах аграрного права відносно раціонального, екологічно збалансованого використання земель та інших природних ресурсів сільськогосподарськими товаровиробниками в процесі їх виробничо-господарської діяльності. Таким чином проявляється тісний зв'язок аграрного права з *екологічним правом*, який зумовлений станом агроландшафтів, земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів як об'єктів навколишнього природного середовища.

Комплементарний (доповнюючий) взаємозв'язок аграрного права із *земельним правом* полягає у тому, що аграрне право ре-

гулює відносини щодо використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу аграрного виробництва, встановлює особливі виробничі умови їх використання в різних галузях аграрного виробництва, зокрема в органічному, при виробництві дитячого харчування тощо, а земельне право – порядок надання, вилучення земельних ділянок для кожної із зазначених галузей, їх правової охорони та відтворення. Землі та земельні ділянки сільськогосподарського призначення (їх частини) та права на них є об'єктом правового регулювання, а відносини, які виникають у зв'язку з цим, складають предмет регулювання як земельного, так і аграрного права.

Аграрне право знаходиться в тісному взаємозв'язку з *цивільним правом*, зокрема щодо права власності та договірних відносин. Цивільним правом надається категоріальний апарат щодо розкриття змісту права власності й договорів, їх класифікації та загальної характеристики. Аграрним правом ці поняття використовуються при регулюванні аграрних відносин, специфіка яких визначається при укладенні аграрних договорів, використанні майна сільськогосподарського призначення тощо.

Співвідношення з *господарським правом* знаходить свій вияв у тому, що аграрне право використовує загальні господарсько-правові норми щодо правового регулювання виробничо-господарської діяльності, правового статусу суб'єктів аграрного господарювання, господарських зобов'язань та відповідальності за їх порушення. Між тим особливості аграрного права визначаються крізь специфіку аграрних відносин, пов'язану з особливостями здійснення виробничо-господарської діяльності в агросфері.

Аграрне право тісно взаємодіє з *трудовим правом*. Основи правового регулювання трудових відносин всіх найманих працівників, зокрема, пов'язаних із дисципліною, охороною, оплатою праці тощо, є предметом правового регулювання трудового права, яке визначає основні принципи унормування трудових відносин. Проте особливості праці членів сільськогосподарських кооперативів та їх об'єднань, фермерських та сімейних фермерських господарств визначаються аграрним законодавством та їх статутами на локальному рівні. Це зумовлено специфікою членських відносин та умов виробництва і праці в сільському господарстві, які зале-

жать від природних, кліматичних, біологічних та інших факторів, а тому потребують спеціального правового регулювання.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття та предмет аграрного права.
2. Визначте тенденції подальшого розвитку аграрних відносин як предмета аграрного права.
3. Назвіть методи правового регулювання аграрних відносин.
4. Охарактеризуйте систему принципів аграрного права.
5. Розкрийте сутність галузевих принципів аграрного права.
6. Надайте визначення поняття аграрних правовідносин, назвіть їх елементи.
7. Назвіть основні види аграрних правовідносин.
8. Розкрийте поняття та складові системи аграрного права.
9. Охарактеризуйте аграрне право як галузь законодавства, юридичної науки та навчальну дисципліну.
10. Розкрийте співвідношення аграрного права з іншими галузями права.

Тема 2

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО Й ОСНОВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

План

- 1. Аграрне законодавство: загальна характеристика.**
- 2. Конституція України – правова основа аграрного законодавства.**
- 3. Закони як джерела аграрного права України.**
- 4. Підзаконні нормативно-правові акти в системі аграрного законодавства.**
- 5. Поняття та види внутрішньогосподарських локальних нормативно-правових актів як джерел аграрного права.**
- 6. Роль судової практики у забезпеченні належного правозастосування в регулюванні аграрних відносин.**
- 7. Основи міжнародно-правового регулювання аграрних відносин.**
- 8. Напрями вдосконалення аграрного законодавства.**

Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. URL: від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

Про державну підтримку сільського господарства України: від 24.06.2004 р., №1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р., № 742-IV. Відом. Верхов. Ради України. 2003. № 29. Ст. 232.

Про приєднання до Конвенції про торгівлю зерном: Закон України від 06.07.2010 р., № 2439-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 46. Ст. 543.

Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: Закон України від 10.04.2008 р., № 250-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 23. Ст. 213.

Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р., № 819-IX. Відом. Верхов. Ради України. 2020. № 52. Ст. 497.

Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. Відом. Верхов. Ради України. 2003. № 45. Ст. 363.

Аграрне право: підручник / за ред. А.М. Статівки. - Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / [Ю. Ю. Бакай, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.]; за заг. ред. А. М. Статівки. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 202 с.

Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: моногр. / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. А.М. Статівки. Х.: ФІНН, 2010. 240 с.

Панченко В. В. Внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств як форма аграрного права : монографія / В. В. Панченко. Х.: С. А. М., 2012. 164 с.

Полюхович Л. І. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації в Україні у контексті вимог СОТ: монографія. К: Видавець О.М. Ешке, 2014. 208 с.

Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: моногр. / за ред. А.П. Гетьмана та В.Ю. Уркевича. Х.: Право, 2012. 448 с.

1. Аграрне законодавство: загальна характеристика

Аграрне законодавство складають закони та підзаконні нормативно-правові акти, норми яких спрямовані на врегулювання аграрних відносин. Джерелами аграрного права виступають й внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти, що

приймаються самими сільськогосподарськими підприємствами, а також міжнародно-правові договори та ін.

Основним джерелом аграрного права є нормативно-правові акти, до яких належать закони і підзаконні акти, а також акти сільськогосподарських підприємств, норми яких регулюють аграрні відносини. Особливістю джерел аграрного права як комплексної галузі є поєднання в нормативно-правових актах й комплексне використання для регулювання відносин в агросфері як власне аграрно-правових норм, так і норм інших галузей права.

Особливості аграрного законодавства: відсутність єдиного спеціалізованого нормативно-правового акта кодифікованого характеру; зростання ролі законів в регулюванні аграрних відносин; значимість внутрішньогосподарських локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських підприємств; рекомендаційна нормотворчість; використання правових норм інших галузей (цивільного, господарського земельного, трудового, адміністративного тощо), якими регулюються аграрні відносини; зростання значимості міжнародних нормативно-правових актів, зумовлене подальшою потребою гармонізації аграрного законодавства до вимог законодавства ЄС та права СОТ; наявність колізій і неефективних (застарілих) правових норм, що супроводжується неналежним врегулюванням сучасних аграрних відносин та ін.

Аграрне законодавство можна поділити на блоки за предметною ознакою, що є свідченням існування системи аграрного законодавства, зумовленої особливостями та специфікою сільськогосподарського виробництва, і виступає важливим об'єктивним чинником для спеціальної правової регламентації аграрних відносин.

Джерела аграрного права класифікуються за такими підставами:

- *за юридичною силою* – Конституція України, закони, підзаконні акти, локальні акти;

- *за суб'єктивним складом учасників правовідносин* – законодавство про сільськогосподарську кооперацію, про державні та комунальні сільськогосподарські підприємства, корпоративне законодавство, фермерське законодавство, про особисті селянські господарства тощо;

- за силою впливу на регулювання аграрних відносин – імперативні (точно визначаються права та обов'язки суб'єктів права), диспозитивні (діють в разі, якщо сторони правовідносин не встановили свої права та обов'язки шляхом узгодження), санкціоновані (статут підприємства, норми якого набирають чинності лише після державної реєстрації цього суб'єкта) та рекомендаційні нормативні акти;

- за ступенем врахування специфіки аграрних відносин – уніфіковані та диференційовані. Уніфіковані акти містять норми, що регулюють відносини, які стосуються всіх суб'єктів аграрного права (про правовий режим земель сільськогосподарського призначення та ін.). Диференційовані акти включають норми, що регулюють правовий статус окремих видів суб'єктів аграрного підприємництва або окремі види сільськогосподарської діяльності (в галузі насінництва і розсадництва, племінного тваринництва та ін.).

2. Конституція України – правова основа аграрного законодавства

Конституційні основи правового регулювання аграрних відносин в Україні становлять: право власності українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які розміщені у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, визнання всіх суб'єктів права власності рівними перед законом (ст. 13); право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, визнання непорушності права приватної власності (ст. 41); економічна багатоманітність (ст. 15); право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом; забезпечення державою захисту конкуренції в підприємницькій

діяльності, недопущення зловживання монополієм становищем на ринку, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання винятково законом, захист прав споживачів (ст. 42); визначення винятково законом правових засад і гарантій підприємництва (ст. 92); забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України (ст. 16); забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці (ст. 43); взаємовигідне співробітництво з іншими країнами (ст. 18); визнання і дія в Україні принципу верховенства права (ст. 8). Конституцією України визначено і систему державних органів, наділених правотворчою компетенцією у сфері правового регулювання аграрних відносин (розділи IV-VI, XII).

3. Закони як джерела аграрного права України

Закони України — нормативно-правові акти органу законодавчої влади, які регулюють найбільш важливі суспільні відносини, виражають волю й інтереси більшості населення, приймаються в особливому порядку і мають вищу юридичну силу. Закони перебувають на другому місці за юридичною силою, і повинні прийматися відповідно до норм Конституції України.

Закони за предметною ознакою можна згрупувати у певні блоки (групи):

Закони у сфері державної підтримки і сільського розвитку:

Закон України від 17.10.1990 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» визначає умови та засоби, які забезпечать пріоритетність розвитку соціальної сфери села і АПК, що має забезпечуватися державою шляхом здійснення організаційно-економічних та правових заходів;

Закон України від 24.06.2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, цінovій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення;

Закон України від 15.10.2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» визначає, що основні

засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки на період до 2015 р., системності та комплексності під час здійснення заходів з реалізації державної аграрної політики всіма органами державної влади та місцевого самоврядування та ін.

Закони, що регулюють земельні відносини у сільському господарстві:

Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. Основним засобом виробництва і здійснення сільськогосподарської діяльності є земля сільськогосподарського призначення. Нормами ЗКУ встановлено форми власності на землю, компетенцію державних органів у даній сфері, види сільськогосподарського землекористування, права та обов'язки власників та землекористувачів, відповідальність за порушення земельного законодавства, визначено порядок надання земель у власність та користування, а також порядок та підстави припинення цих прав;

Закон України від 02.10.2003 р. *«Про оренду землі»* є правовою базою орендних земельних відносин при веденні сільськогосподарської діяльності. Закон визначає умови та порядок укладення договору оренди, його державної реєстрації, встановлює термін оренди, права та обов'язки сторін, їх відповідальність та ін.

Закони, що врегульовують правовий статус окремих видів суб'єктів аграрних правовідносин й визначають загальні правові засади господарської діяльності в аграрному секторі:

Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. визначає загальні положення діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності, порядок їх утворення, реорганізації та ліквідації. Більшої деталізації ці положення набувають у Законі України *«Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»* від 15.05.2003 р.;

Закон України від 19.06.2003 р. *«Про фермерське господарство»* визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України;

Закон України від 15.05.2003 р. *«Про особисте селянське господарство»* вперше на законодавчому рівні закріпив визначення

особистого селянського господарства, встановив правовий режим майна та землі, що використовуються в процесі його ведення, а також визначив права та обов'язки осіб, що займаються веденням ОСГ;

Закон України від 21.07.2020 р. *«Про сільськогосподарську кооперацію»* визначає правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування сільськогосподарської кооперації, особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань;

Закон України від 23.12.1997 р. *«Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»* встановлює правові засади забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини для здоров'я населення. Регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями і споживачами під час виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації харчової продукції, закріплює права та обов'язки виробників продукції щодо забезпечення її якості та ін.

Секторальні аграрно-правові закони - низка законів, безпосередньо спрямованих на регулювання відносин у сфері ведення окремих галузей сільськогосподарського виробництва. Серед таких:

- Закон України від 26.12.2002 р. *«Про насіння та садивний матеріал»*; Закон України від 21.04.1993 р. *«Про охорону прав на сорти рослин»*; Закон України від 30.06.1993 р. *«Про карантин рослин»*; Закон України від 02.03.1995 р. *«Про пестициди та агрохімікати»*; Закон України від 04.07.2002 р. *«Про зерно та ринок зерна в Україні»*; Закон України від 15.12.1993 р. *«Про племінну справу у тваринництві»*; Закон України від 06.02.2003 р. *«Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них»*; Закон України від 18.09.2012 р. *«Про аквакультуру»*; Закон України від 24.06.2004 р. *«Про молоко та молочні продукти»*; Закон України від 31.05.2007 р. *«Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»*; Закон України від 10.07.2018 р. *«Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»* та ін.

4. Підзаконні нормативно-правові акти в системі аграрного законодавства

Підзаконні нормативно-правові акти — це нормативно-правові акти компетентних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до закону і на його виконання. До таких належать: постанови Верховної Ради України, Укази Президента, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази та інші нормативно-правові акти, що приймаються Міністерствами та іншими центральними органами влади; рішення органів місцевого самоврядування тощо.

До джерел аграрного права можна віднести наступні Укази Президента України:

- Укази Президента України, спрямовані на проведення аграрної та земельної реформи в галузі сільськогосподарського виробництва (*«Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям»* від 08.08.1995 р., *«Про деякі питання організаційно-правового забезпечення формування та регулювання ринку землі та захисту прав власників земельних ділянок»* від 25.06.2006 р. та ін.);

- Укази Президента України, що врегульовують відносини в сфері соціального розвитку села (*«Про Основні засади розвитку соціальної сфери села»* від 20.12.2000 р., та ін.);

- Укази Президента України щодо забезпечення сталого розвитку агросфери (*«Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.»* від 30.09.2019 р. та ін.).

Важливе місце серед підзаконних нормативних актів займають постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України через їх правову природу, що полягає у конкретизації загальних положень механізму правового регулювання аграрних відносин, який міститься у вищих за юридичною силою нормативно-правових актах (законах, указах Президента тощо), наприклад, *«Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року»* від 30.12.2015 р., *«Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції»* від 23.10.2019 р., *Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України*, затверджене постановою КМУ від 17 лютого 2021 р. та ін.

Серед наказів Міністерства аграрної політики та продовольства України можна виокремити наступні: *«Про вжиття заходів щодо забезпечення пожежної безпеки в агропромисловому комплексі України»* від 28.04.2014 р., *«Про реєстрацію виноградних насаджень»* від 12.08.2014 р., *«Про затвердження форм документів щодо здійснення фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів»* від 01.07.2021 р. та ін.

5. Поняття та види внутрішньогосподарських локальних нормативно-правових актів як джерел аграрного права

Внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств — це належним чином юридично оформлені нормативно-правові акти вищих органів сільськогосподарських підприємств, як юридичної особи, що діють тільки в межах конкретного підприємства з метою врегулювання внутрішніх аграрних відносин і є загальнообов'язковими для виконання всіма працівниками і членами останнього.

За моментом набрання ними чинності внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств поділяються на:

— ті, що набувають юридичної сили з моменту державної реєстрації підприємства як юридичної особи (згідно зі ст. 87, 120, 134 ЦК до першої групи локальних нормативно-правових актів належить статут підприємства);

— ті, що набирають чинності з моменту прийняття їх вищим органом управління сільськогосподарського підприємства (правила внутрішнього розпорядку, положення про підсобне виробництво чи промисел тощо).

Внутрішньогосподарським локальним нормативно-правовим актам сільськогосподарських підприємств властиві певні ознаки, як загальні, так і специфічні.

Загальні ознаки: а) дозволені вольові акти сільськогосподарських підприємств, спрямовані на належне врегулювання внутрішньогосподарських аграрних відносин; б) санкціонований характер їх норм; в) є підзаконними нормативно-правовими актами, які займають нижчий рівень правового регулювання аграрних відносин,

мають обмежену сферу дії і не повинні суперечити законам та іншим підзаконним нормативно-правовим актам; г) за своїм змістом мають конкретизуючу та деталізуючу властивість, компенсуючи недосконалість законодавства та заповнюючи існуючі прогалини.

Специфічні ознаки: а) належне юридичне оформлення і спеціальна процедура прийняття; б) локальна дія у межах конкретного сільськогосподарського підприємства; в) загальнообов'язковість для всіх членів і найманих працівників останнього; г) багаторазове застосування, відсутність конкретного адресата тощо.

6. Роль судової практики у забезпеченні належного правозастосування в регулюванні аграрних відносин

Судова практика – діяльність суду загальної юрисдикції, господарського та адміністративного суду по однаковому застосуванню норм права при розгляді спорів. При регулюванні аграрних відносин враховуються роз'яснення, надані:

- у постановах Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р. № 9 (п. 35 щодо трудових відносин членів сільськогосподарських підприємств); «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16 квітня 2004 р., № 7 (п. 7 щодо права на земельну частку (пай), п. 16 щодо шкоди, заподіяної пошкодженням посівів і насаджень сільськогосподарських культур);

- у постановах Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» від 24 жовтня 2011 року № 10 (п. 5 щодо підвідомчості спорів за участю фермерських господарств господарським судам) та ін.

Значення судової практики в регулюванні аграрних відносин полягає в забезпеченні однакового правозастосування шляхом тлумачення аграрних норм, а також у виявленні та усуненні прогалин у законодавстві, розв'язанні наявних колізій та удосконаленні існуючого правового регулювання. Питання судової практики як джерела права виявляється дискусійним. Пануюча доктрина не визнає судовий прецедент як джерело права. В той же час практичні дослідження і чимало учених наголошують на активному впли-

ві судових рішень на формування загальнообов'язкових правил, особливо це стосується правових позицій Верховного Суду (ВС). Окрім того, практика ЄСПЛ відповідно до чинного законодавства вважається джерелом права, а рішення цього Суду є обов'язковими для виконання.

7. Основи міжнародно-правового регулювання аграрних відносин

Самостійним джерелом аграрного права є міжнародні двосторонні та багатосторонні договори, а також конвенції, до яких приєдналася Україна. Серед таких:

Міжнародна конвенція про захист рослин 1951 р., спрямована на забезпечення спільних і ефективних дій, задля запобігання введенню до складу рослинного чи тваринного світу і поширенню шкідників рослин і рослинних продуктів та сприяння вживанню відповідних заходів для боротьби з ними. (Україна приєдналася згідно Указу Президента України від 31 січня 2006 р. «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист рослин»).

Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин 1961 р. спрямована на врегулювання відносин щодо охорони нових сортів рослин. (Україна приєдналася відповідно до Закону України від 2 серпня 2006 р. «Про приєднання України до Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин»).

Міжнародна угода по цукру 1992 р. Дія угоди спрямована на забезпечення розширення міжнародного співробітництва в сфері світового ринку цукру і пов'язаних з цим питань (Україна приєдналася згідно із Законом України від 22 вересня 1994 року «Про приєднання України до Міжнародної угоди по цукру 1992 року»).

Конвенція про торгівлю зерном 1994 р. була укладена задля сприяння міжнародному співробітництву в усіх галузях торгівлі зерном (Україна приєдналася згідно Закону «Про приєднання до Конвенції про торгівлю зерном» від 6 липня 2010 року).

Законом України від 10 квітня 2008 р. було ратифіковано *Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі*, укладений 5 лютого 2008 р. між СОТ та Україною у Женеві. Маракесьька угода про заснування Світової організації торгівлі від 15 квітня

1994 р. набула для України чинності з 16 травня 2008 року. Додатком до цієї угоди є *Угода про сільське господарство*, що укладена з метою створення справедливої й ринково-орієнтованої системи торгівлі в галузі сільського господарства та гарантує забезпечення доступу на національні ринки імпортової сільгосппродукції, зниження рівня державної підтримки, яка не сприяє ринковій конкуренції, регулювання санітарних, фітосанітарних, ветеринарних умов торгівлі.

Угода між Україною та Словацькою Республікою про співробітництво у галузі карантину і захисту рослин від 14 травня 1993 р. - прийнято з метою забезпечення і розвитку взаємного співробітництва у галузі карантину і захисту рослин, проведення діяльності, спрямованої на поліпшення охорони територій від поширення карантинних шкідників, хвороб рослин і бур'янів.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС від 27 червня 2014 р. гл. 17 передбачає співпрацю сторін з метою сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема шляхом поступового зближення політик та законодавства та ін.

8. Напрями вдосконалення аграрного законодавства

Сучасне аграрне законодавство характеризується такими ознаками: надмірною кількістю нормативно-правових актів, що мають різну юридичну силу; аграрно-правові норми містяться у законах та підзаконних актах різних галузей права; наявність колізій і прогалин тощо.

Напрями вдосконалення аграрного законодавства: а) прийняття Основ аграрного законодавства; б) прийняття Аграрного кодексу України; в) прийняття групи законів стосовно окремих видів діяльності в сільському господарстві або ж загального закону «Про сільське господарство України»; в) розробка Концепції державної програми систематизації аграрного законодавства, що включає: а) облік аграрного законодавства; б) інкорпорацію аграрного законодавства; в) прийняття Закону «Про сільське господарство»; г) розроблення та прийняття кодифікованого акта аграрного законодавства.

Питання для самоконтролю

1. Загальна характеристика джерел аграрного права.
2. Назвіть особливості, притаманні аграрному законодавству на сучасному етапі.
3. Зазначте критерії класифікації джерел аграрного права.
4. Визначте основи конституційно-правового регулювання аграрних відносин.
5. Надайте характеристику законам у сфері державної підтримки і соціального розвитку села.
6. Назвіть основні нормативно-правові акти, що врегульовують правовий статус окремих видів суб'єктів аграрних правовідносин та визначають загальні правові засади господарської діяльності в аграрному секторі.
7. Охарактеризуйте підзаконні нормативно-правові акти в системі аграрного законодавства.
8. Визначте поняття та ознаки внутрішньогосподарських локальних нормативно-правових актів.
9. Охарактеризуйте основи міжнародно-правового регулювання аграрних відносин: цілі, завдання і принципи.
10. Назвіть напрями вдосконалення аграрного законодавства.

Тема 3

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

План

1. Правові засади функціонування сучасного сільського господарства України.
2. Правове регулювання реформування земельних та майнових відносин у сільському господарстві.
3. Правові засади формування сучасних суб'єктів аграрного господарювання.
4. Правове регулювання формування ринкової інфраструктури.
5. Оптимізація важелів державної підтримки сільського господарства.

Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>

Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25 червня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-17#Text>

Про земельну реформу: Постанова Верховної Ради УРСР від 18 грудня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12#Text>

Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки: Указ Президента України від 03 грудня 1999р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text>

Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 8 серпня 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/95#Text>

Аграрне право: підручник / Ю.Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Г.В. Курман та ін.; за ред. А.М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, І.М. Кульчій та ін.: за заг. ред. А.М. Статівки. – 3-е вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

1. Правові засади функціонування сучасного сільського господарства України.

Сільське господарство України є однією з найважливіших і пріоритетних галузей економіки. У ній зайнято понад 3 млн. населення, функціонує майже 56,5 тисяч суб'єктів аграрного виробництва різних форм власності та організаційно-правових форм, що використовують 21,6млн. га сільськогосподарських угідь.

Функціонування сучасного сільського господарства України є результатом аграрної реформи, започаткованої у 1990 р. Основним її завданням є реформування неефективної системи сільськогосподарського використання земель, сформованої у період планової економіки, створення на цій основі нової, багатокладної системи аграрного виробництва, здатної забезпечити продовольчу безпеку держави та створити надійну економічну основу соціально-економічного розвитку сільських територій.

Проголошення Україною незалежності і прийняття Земельного кодексу України від 18 грудня 1990 р., Законів України від 7 лютого 1991 р. «Про власність», від 27 березня 1991р.»Про підприємства в Україні»¹, від 19 вересня 1991р. «Про господарські товариства», від 14 лютого 1992р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство», від 20 грудня 1991р. «Про селянське (фермерське) господарство» та ін., зумовило принципово новий підхід до правового регулювання відносин у всіх галузях економіки країни, у тому числі в її аграрному секторі, і зробило незворотними ринкові перетворення.

Аграрна реформа – перетворення, видозміна й вдосконалення аграрних відносин з метою створення конкурентоспроможного, в тому числі на міжнародному ринку, аграрного сектора економіки України, який забезпечував би продовольчу безпеку країни та достатній рівень доходів селян як основи соціальної стабільності на селі.

¹ Закони України «Про власність», «Про підприємства в Україні» втратили чинність з прийняттям Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України.

Основними складниками сучасної аграрної реформи є:

- а) проведення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва;
- б) перетворення майнових відносин власності в сільському господарстві;
- в) формування нових суб'єктів аграрного виробництва;
- г) формування аграрного ринку і ринкової інфраструктури;
- д) оптимізація важелів державної підтримки сільського господарства
- е) інституційно-функціональні перетворення тощо.

2. Правове регулювання реформування земельних та майнових відносин у сільському господарстві.

Земельна реформа є складовою частиною аграрної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом від планової до ринкової економіки. Проведення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва було започатковано ще до набуття нашою державою незалежності з прийняттям постанови Верховної Ради УРСР від 18 грудня 1990 р. «Про земельну реформу». Відповідно до ст. 1 постанови усі землі республіки були оголошені об'єктом земельної реформи. Головні завдання цієї реформи полягали у перерозподілі земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель. Ці перетворення стосувалися насамперед відносин власності на землю, володіння, використання та розпорядження земельними ділянками як основним засобом виробництва у сільському господарстві. Отже, за своїм змістом ця реформа має переважно аграрний характер.

Правовим підґрунтям таких перетворень стали Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 р., Закон України від 30 січня 1992 р. «Про форми власності на землю», Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. «Про приватизацію земельних ділянок» та ін. Цими нормативно-правовими актами було запроваджено існування та рівноправність приватної, колективної та

державної форми власності на землю, що призвело до значного розширення суб'єктного складу сільськогосподарських підприємств. Прийняття цих документів відкрило шлях до ухвалення інших важливих нормативних актів і стало основою для наступного кроку у забезпеченні приватизаційних процесів.

Наступним кроком реформування стало паювання земель колективних сільськогосподарських підприємств і організацій. Правове регулювання паювання земель забезпечувалося Указами Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 р., «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 р. та ін. Паюванню підлягали сільськогосподарські угіддя, передані у колективну власність колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. Паювання земель передбачало визначення розміру земельної частки (паю) у колективній власності на землю кожного члена сільськогосподарського підприємства без виділення земельних ділянок в натурі (на місцевості) і посвідчувалося сертифікатом із зазначенням у ньому розміру земельної частки (паю) в умовних кадастрових гектарах, а також вартісному вираженні. Указом передбачено, що право на земельну частку (пай) мають члени сільськогосподарського підприємства, в тому числі пенсіонери, які раніше працювали в ньому і залишаються його членами, відповідно до списку, що додається до державного акта на право колективної власності на землю. При паюванні вартість і розміри в умовних кадастрових гектарах земельних часток (паїв) всіх членів підприємства визначалися рівними.

Остаточне набуття селянином статусу власника відбулось внаслідок виділення земельних часток в натурі, що визначалося Законом від 5 червня 2003 р. «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)». Кожний член сільськогосподарського підприємства мав право безперешкодного виходу з нього з одержанням безкоштовно у приватну власність своєї частки землі (паю) у натурі (на місцево-

сті), з видачею державного акта на право власності на цю земельну ділянку. Власникам таких земельних ділянок було надано право вільно розпоряджатися ними без зміни цільового призначення.

У ринковій економіці засоби виробництва і, в тому числі, земля повинні функціонувати як товар. Тому одним із важливих завдань земельної реформи є формування ринку землі. Без його запровадження не можна вважати логічно завершеним перетворення земельних відносин. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. заклав правову основу для створення ринку землі. Проте, відповідно до п. 15 розділу X Перехідних положень, землі сільськогосподарського призначення фактично були виключені з повноцінного товарного обігу. Законом від 31 березня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», мораторій на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення стосовно фізичних осіб було скасовано з 1 липня 2021 р., а стосовно юридичних осіб з 1 січня 2024 р. Отже, наступним кроком земельної реформи має стати практична реалізація права власності на землі сільськогосподарського призначення, коли власник земельної ділянки зможе вільно розпоряджатися нею, що в результаті дозволить отримати найбільш ефективного власника землі. Втім, важливо усвідомлювати також, що не може бути абсолютно вільного земельного ринку і необмеженого права приватної власності на неї, безконтрольних цивільно-правових угод, об'єктом яких є земельні ділянки сільськогосподарського призначення з огляду на їх цінність, значущість і невідтворюваність. Крім того, основним завданням нового етапу земельної реформи у сільському господарстві України має стати переведення сільськогосподарського землекористування на засади принципу сталого розвитку.

Правовим підґрунтям видозміни відносин власності стало прийняття Закону України від 14 лютого 1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство», завдяки якому стало можливим існування нової організаційно-правової форми аграрного виробництва, заснованої на колективній формі власності. Указом Президента України від 29 січня 2001р. «Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформуван-

ня аграрного сектора економіки» було передбачено необхідність паювання майна КСП. На виконання зазначеного Указу, постановою Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки» від 28 лютого 2001р., були затверджені Методика уточнення складу і вартості пайових фондів майна членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих, Порядок визначення розмірів майнових паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств та їх документального посвідчення та Типове положення про комісію з організації вирішення майнових питань, що виникають у процесі реформування аграрного сектора економіки. Названі нормативні акти внесли істотні зміни у правовий режим майнового паю, закріпили можливість укладення цивільно-правових договорів, об'єктом яких є пай і забезпечили процес розпаювання майна сільськогосподарських підприємств з виділенням в рахунок паю відповідного майна колишнім членам колективних сільськогосподарських підприємств.

Одним із способів трансформації відносин власності, з метою забезпечення конкурентоспроможності аграрних товаровиробників і підвищення ефективності їхньої діяльності, стала приватизація державного майна. Правову основу приватизації в аграрному секторі економіки склали: Господарський кодекс України від 16 січня 2003р., Закони України від 4 березня 1992р. «Про приватизацію державного майна», від 7 липня 1999р. «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації», від 10 липня 1996р. «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» та ін. Приватизація майна радгоспів та інших державних *сільськогосподарських* підприємств здійснювалася шляхом перетворення їх у колективні сільськогосподарські підприємства або у акціонерні товариства.

3. Правові засади формування сучасних суб'єктів аграрного господарювання.

Проголошення Україною незалежності і скасування монополії державної власності на землю та засоби виробництва базувалося на концепції плюралізму форм аграрного виробництва і стало пе-

редумовою для значного розширення кола суб'єктів виробництва у сільському господарстві. Виникла можливість створення сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм аграрного виробництва, заснованих на різних формах власності. Правовою підставою для перетворення колгоспів на нові організаційно-правові форми став Закон України від 14 лютого 1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство». Надалі правовою основою реформування КСП став Указ Президента України від 03 грудня 1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», згідно якого КСП були перетворені в сільськогосподарські підприємства засновані на приватній формі власності на землю і майно: приватні (приватно-орендні) сільськогосподарські підприємства, аграрні господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства.

У ході проведеної реформи, орієнтованої на розвиток приватних форм аграрного виробництва, було прийнято Закон України від 15 травня 2003р. «Про особисті селянські господарства», який став правовою основою здійснення фізичними особами господарської діяльності, заснованої на сімейній організації праці, з виробництва сільськогосподарської продукції для задоволення власних потреб, а також Закон України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство».

Завдяки аграрній реформі відбулося формування нових для аграрного права суб'єктів – аграрних холдингових компаній. Загальні засади функціонування, а також особливості утворення і діяльності холдингових компаній визначаються Законом України від 15 березня 2006 р. «Про холдингові компанії в Україні».

У результаті зазначених перетворень було забезпечено багатокладність сільськогосподарського виробництва, де функціонують різні форми аграрного підприємництва, засновані на приватній формі власності. Створено нові сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування.

4. Правове регулювання формування ринкової інфраструктури.

Функціонування ринкової економіки вимагає формування ринкового середовища. Функціонування інфраструктури аграрного

ринку сприяє розвитку товарно-грошових відносин, захисту прав та скороченню втрат аграрних товаровиробників при реалізації виробленої сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарські товаровиробники самостійно обирають шляхи та форми реалізації своєї продукції, використовуючи у своїй діяльності різноманітні підприємницькі структури. Суб'єктів, що забезпечують економічний обіг сільськогосподарської продукції, сировини та засобів виробництва, виконують обслуговуючі функції та дозволяють оптимізувати процес аграрного виробництва, відносять до ринкової аграрної інфраструктури. Елементами інфраструктури аграрного ринку виступають: аграрні біржі, оптові ринки сільськогосподарської продукції, агроторгові домівки, ярмарки, аукціони, неприбуткові сільськогосподарські кооперативи та ін. Важливим кроком для становлення та формування інфраструктури аграрного ринку стало прийняття Закону України від 10 грудня 1991р. «Про товарну біржу».

Становлення та функціонування спеціальної ринкової інфраструктури, яка б враховувала особливості сільськогосподарської діяльності (сезонність, ризики та ін.) і надавала послуги переважно на некомерційних засадах, забезпечено з прийняттям Закону України від 25 червня 2009 р. «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2005р. «Про створення аграрної біржі», якою було затверджено Статут АБ, визначено організаційно-правові засади її діяльності тощо.

Приписи щодо створення й розвитку ринкової аграрної інфраструктури містилися й в Указах Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р., «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 8 серпня 2002 р., «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» від 30 серпня 2004 р. та ін.

У зв'язку із розвитком науково-технічного потенціалу сучасним етапом формування інфраструктури аграрного ринку можна вважати електронну комерцію, яка є формою торгівлі сільськогосподарською продукцією за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Розвиток електронної комерції дозволяє спростити і пришвидшити ринкові операції.

5. Оптимізація важелів державної підтримки сільського господарства

Досвід розвинутих країн світу свідчить, що сільське господарство не може функціонувати належним чином без заходів його державної підтримки. Першим нормативним актом в сфері надання названої підтримки фактично був Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 - 2004 років» від 18 січня 2001 р. Названий нормативний акт визначив особливості податкової і бюджетної політики в сфері сільського господарства, кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, страхування ризиків сільськогосподарського виробництва.

Систему сучасних заходів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників вміщено у Законах України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» та від 9 лютого 2012 р. «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою».

Питання для самоконтролю

1. Наведіть визначення аграрної реформи.
2. Назвіть основні напрями аграрної реформи.
3. У чому полягає сутність земельної реформи у сфері аграрного виробництва?
4. Визначте коло осіб, які мали право на земельну частку (пай).
5. У чому полягають особливості правового регулювання використання майнового паю?
6. У чому полягає сутність реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств?
7. Які елементи включає інфраструктура аграрного ринку? Наведіть нормативно-правові акти, на яких ґрунтується діяльність елементів інфраструктури аграрного ринку.
8. Які нормативно-правові акти врегульовують відносини у сфері державної підтримки аграрних товаровиробників?

Тема 4

ДЕРЖАВНА АГРАРНА ПОЛІТИКА І ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

План

1. Правові засади державної аграрної політики в Україні.
2. Поняття та принципи державного регулювання сільського господарства.
3. Форми та методи державного регулювання сільського господарства.
4. Правові основи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.
5. Система та повноваження органів, що здійснюють державне регулювання сільського господарства.
6. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності у сільському господарстві.

Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>

Аграрне право: підручник / Ю. Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т. В. Курман та ін.; за ред. А. М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за заг. ред. А. М. Статівки. – 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (гол.), В. В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. 696 с.

Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.

Курман Т. В., Туєва О. М. Право продовольчої безпеки: навч. посібник. Харків: Юрайт, 2021. 92 с.

Наук.-практ. коментар до ЗУ «Про державну підтримку сільського господарства України» / За ред. В.М. Єрмоленка, А.М. Статівки, В.Ю. Уркевича. Київ, 2005 р.

Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / За ред. Уркевича В.Ю., Шульги М.В. Харків, 2013.

1. Правові засади державної аграрної політики в Україні

Державно-правове регулювання сільського господарства покликано забезпечити реалізацію державної аграрної політики як складової національної політики нашої держави. Правові основи державної аграрної політики визначають Конституція України, Закони України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», від 1 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» та ін. Основні засади державної аграрної політики поширюються на сільське, рибне господарство, харчову промисловість і переробку с/г продуктів, аграрну науку і освіту, соціальну сферу села, його матеріально-технічне та фінансове забезпечення.

Державна аграрна політика – комплекс правових, організаційно-управлінських, наукових, соціально-економічних, кадрових та інших заходів, спрямованих на забезпечення розвитку аграрної сфери економіки та гарантування продовольчої безпеки держави.

Стратегічні цілі державної аграрної політики:

1) *гарантування продовольчої безпеки держави*. Продовольча безпека – це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності (Закон України «Про державну підтримку сільського господарства»);

2) *перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави*;

3) *збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації*;

4) *комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі*.

Юридичні ознаки державної аграрної політики: а) це стабільна, організована і цілеспрямована діяльність органів державної влади у сфері аграрних відносин; б) здійснюється органами державної влади і впливає на життя суспільства; в) визначається та реалізується за допомогою законів та підзаконних нормативно-правових актів, має відповідати нормам Конституції України; г) включає комплекс заходів (правових, економічних, організаційних, наукових тощо), спрямованих на регулювання аграрних відносин.

2. Поняття та принципи державного регулювання сільського господарства

Державно-правове регулювання сільського господарства традиційно складає самостійний інститут аграрного права.

Державно-правове регулювання сільського господарства – це сукупність економіко-правових заходів з цілеспрямованого впливу держави на аграрні правовідносини.

Статтею 19 Конституції України закріплено, що органи державної влади то органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Функції з державного регулювання здійснюються відповідними суб'єктами, які утворюються державою. Ці суб'єкти діють за дорученням держави і наділені необхідними повноваженнями. Функціонують вони тільки в межах, що встановлені законом.

Метою державно-правового регулювання є досягнення сільським господарством максимальної ефективності для задоволення попиту населення в продуктах харчування та сировині промислового призначення, а також забезпечення продовольчої безпеки держави.

Суб'єктами державного регулювання є органи законодавчої та державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Вони діють за дорученням держави, наділені необхідними повноваженнями й функціонують в межах, встановлених законом.

Принципи державної регуляторної діяльності у сфері сільсько-го господарства - основоположні ідеї, засади, яким повинна відповідати чинна система аграрного законодавства у взаємозв'язках суб'єктів державної влади із суб'єктами сільськогосподарського виробництва. До них відносяться:

1. Принцип законності (ст. 19 Конституції України);
2. Створення рівних умов для розвитку аграрних товаровиробників усіх форм власності та організаційно-правових форм (ст. 13 Конституції України);
3. Свобода аграрного підприємництва;
4. Принцип невтручання держави у безпосередню виробничо-господарську діяльність суб'єктів аграрного виробництва;
5. Принцип поєднання галузевого і територіального розвитку;
6. Принцип поєднання інтеграції і диференціації у регулюванні діяльності сільськогосподарських виробників;
7. Принцип аграрного протекціонізму (Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р.);
8. Захист національного аграрного товаровиробника (наприклад, від субсидованого імпорту та ін.). Особливої значущості цей принцип набуває в умовах членства у СОТ та майбутнього членства в ЄС.

Цей перелік не є вичерпним.

3. Форми та методи державного регулювання сільського господарства.

Форми державного регулювання - це зовнішнє виявлення діяльності відповідних органів держави та їх посадових осіб, спрямоване на регулювання відносин в аграрному секторі і досягнення максимальної ефективності с/г виробництва. Виділяють: правотворчу, правозастосовчу, правоохоронну й організаційну форми державного регулювання сільського господарства.

Правотворча форма регулятивної діяльності держави знаходить свій вияв у виданні компетентними органами законодавчої та виконавчої влади відповідних нормативно-правових актів з питань сільського господарства.

Правозастосовча форма. Її сутність полягає в прийнятті пра-

вових актів індивідуального характеру. Головною вимогою, яка ставиться до таких актів є їх відповідність закону. За допомогою правозастосовчої діяльності деталізуються права та обов'язки учасників аграрних відносин, а також знаходять свою реалізацію правові норми законів.

Правоохоронна форма полягає у всебічному захисті прав суб'єктів аграрного підприємництва, а також загальнодержавних інтересів; у здійсненні органами державного контролю наглядових повноважень; в прийнятті рішень про відновлення порушених прав підприємств і організацій; в застосуванні засобів по запобіганню правопорушень.

У науці аграрного права виділяють також **організаційну форму** державного регулювання. Її метою є забезпечення ефективної діяльності сільського господарства і пов'язаних із ним галузей. Це роз'яснення сутності нормативних актів, складання інструктивних листів, узагальнень, розробка основних напрямків аграрної реформи, забезпечення держави продовольством та с/г сировиною тощо. Центральним органом, що здійснює цю функцію є Міністерство аграрної політики і продовольства України.

Усі названі форми державної регулятивної діяльності є взаємопов'язаними та взаємозалежними, тільки їх комплексне використання здатне забезпечити ефективність державного регулювання в агросфері.

Методи державного регулювання сільського господарства – сукупність однорідних засобів, прийомів, які систематично застосовуються у процесі державної регулятивної діяльності. Методи державного регулювання сільського господарства різноманітні, перебувають у постійному розвитку, не лишаються незмінними. Застосування того чи іншого методу визначається характером регульованих відносин та компетенцією суб'єкта регулятивної діяльності. Виділяють **адміністративно-правові та економіко-правові методи** державного регулювання.

До першого виду можна віднести такі способи регулювання як імперативні вказівки, контроль, заборона, дозвіл тощо, які застосовуються у найважливіших для держави сферах аграрного виробництва і змушують суб'єктів цієї діяльності до певної поведінки (заборона нецільового використання сільськогосподарських зе-

мель, зобов'язання сплачувати податки, контроль за якістю сільськогосподарської продукції та ін.).

При застосуванні економіко-правових методів державного регулювання характерним є вплив держави за допомогою економічних важелів (пільгове оподаткування, кредитування, дотації, авансування, закупівельна ціна тощо), що стимулює суб'єктів аграрних відносин до певних дій (наприклад, виробництва певних видів сільськогосподарської продукції).

4. Правові основи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Основним Законом, що закріплює економіко-правові методи регулювання сільського господарства, є Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 р. **Державна підтримка сільського господарства** – це сукупність заходів економіко-правового характеру у бюджетній, кредитній, цінovій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення країни.

Види державної підтримки сільського господарства:

1) бюджетна підтримка (державні заставні закупівлі зерна (ст. 12), бюджетна тваринницька дотація (ст. 15), виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь; часткове бюджетне відшкодування вартості висіяного високопродуктивного насіння сільськогосподарських культур; 3) виконання цільових державних програм, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, боротьбу із шкідниками та хворобами с/г тварин і рослин, ведення сільського господарства на радіаційно забруднених територіях та інші додаткові види бюджетної підтримки (ст. 17-2)).

2) фінансова підтримка – здешевлення лізингових платежів (ст. 13), кредитна субсидія (ст. 13).

3) страхова підтримка. Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає у наданні з державного бюджету с/г товаровиробникам грошових коштів у вигляді субсидій на відшкодування частини страхового платежу (страхової премії),

фактично сплаченого ними за договорами страхування с/г продукції, в порядку встановленому цим Законом.

Дані правовідносини регулюються Законами України від 4.10.2001р. «Про страхування» і від 09.02.2012 р. «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», а також Постановою КМУ від 23.04.2003 р. «Порядок і правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків» (зокрема вона стосується племінних тварин (ВРХ, коні, свині, вівці, кози, віком від 1 року, а також зоопаркових та циркових тварин від 1 року). Порядок та умови її надання визначені постановою КМУ від 9 грудня 2021 р. № 1342 «Про затвердження Порядку надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції».

4) інвестиційна підтримка. Згідно із Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села і АПК в народному господарстві» проводиться державне інвестування соціальної сфери села, будівництво об'єктів освіти, охорони здоров'я за рахунок бюджету та ін.

5) податкова підтримка. Основні правові обов'язки щодо оподаткування закріплені у ст. 67 Конституції України, відповідно до якої кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. На сьогодні відповідно до положень глави 1 розділу XIV Податкового кодексу України сільськогосподарських товаровиробників віднесено до 4 групи платників єдиного податку, тобто для них встановлено спрощену систему оподаткування, обліку та звітності.

Об'єктом оподаткування для платників єдиного податку четвертої групи є площа сільськогосподарських угідь (рілля, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди. Базою оподаткування є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь або земель водного фонду, з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно по норм чинного законодавства.

б) організаційно-регуляторна підтримка - полягає у закріпленні в Законі заходів з дерегуляції українського ринку сільськогосподарської продукції та заборони дискримінації прав її власників. Зазначена в Законі дерегуляція спрямована на усунення на аграрному ринку адміністративних, кількісних або якісних обмежень, які можуть запроваджуватися державними органами, органами місцевого самоврядування чи їх посадовими особами.

До заходів організаційно-регуляторної підтримки належить також і сільськогосподарське дорадництво. **Сільськогосподарська дорадча діяльність** - сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства (Закон України від 05.01.2011 року «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»).

Така діяльність може проводитися за рахунок як коштів державного та місцевих бюджетів, так і коштів суб'єктів аграрного господарювання шляхом створення сільськогосподарських дорадчих служб. **Сільськогосподарська дорадча служба** - юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ аграрного навчального закладу, науково-дослідної установи, які внесені до Реєстру дорадчих служб, здійснюють дорадчу діяльність, у складі яких працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників.

5. Система та повноваження органів, що здійснюють державне регулювання сільського господарства.

Державно-правове регулювання сільського господарства здійснюється системою органів загальної, функціональної та галузевої компетенції.

Органи загальної компетенції: Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Президент України, на місцях - обласні державні адміністрації. Вони забезпечують проведення єдиної державної полі-

тики відносно всього АПК, координують діяльність всіх галузей народного господарства. Регулятивна діяльність органів загальної компетенції знаходить свій прояв насамперед у правотворчій діяльності.

Органи функціональної компетенції - Міністерства, НБУ, Антимонопольний комітет та ін., які формують правовий простір для всіх суб'єктів господарювання, в тому числі і сільськогосподарських.

Органи галузевої компетенції. Центральним спеціалізованим органом державного регулювання сільського господарства є *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. Його правове положення визначається Положенням про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженим постановою КМУ від 17 лютого 2021 р. № 124.

Основними завданнями Мінагрополітики та продовольства України є формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики у сферах:

1) агропромислового виробництва, технічної політики у сфері агропромислового комплексу та машинобудування для агропромислового комплексу, державної політики сільського розвитку, розвитку фермерства, сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарської дорадчої діяльності, моніторингу та родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, насінництва та розсадництва;

2) рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів;

3) нагляду (контролю) у системі інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу;

4) розвитку національної інфраструктури геопросторових даних;

5) агропромислового комплексу та сільського розвитку, зокрема розвитку фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарської дорадчої діяльності.

До органів галузевої компетенції також належать: обласні та районні управління агропромислового розвитку відповідних державних адміністрацій; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру; Державне агентство меліорації та рибного господарства України; Державне агентство водних ресурсів України.

6. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності у сільському господарстві

Важливою складовою аграрної політики в Україні є інвестиційна діяльність у сільському господарстві. На сьогодні інвестиційна діяльність у сільському господарстві спрямовується на: оновлення та модернізацію основних виробничих фондів; розвиток аграрного виробництва; підвищення якості продукції рослинництва і тваринництва; забезпечення аграрного виробництва сучасною сільськогосподарською технікою, новими технологіями, селекційними досягненнями, засобами захисту рослин і тварин, кваліфікованими трудовими ресурсами, паливно-мастильними та енергетичними ресурсами; організацію і надання маркетингових, управлінських, інформаційних послуг; підвищення родючості ґрунтів; зберігання готової сільськогосподарської продукції; сталий розвиток сільських територій, соціальної сфери села та ін.

Закон України від 18 вересня 1991 р. «Про інвестиційну діяльність» визначає загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України. Відповідно до Закону інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Інвестиціями розглядаються всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів); рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устатку-

вання та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності.

Агроінвестиційна діяльність здійснюється на основі:

- інвестування, здійснюваного у сільському господарстві громадянами та недержавними юридичними особами;

- державного інвестування, у тому числі державної підтримки реалізації інвестиційних проектів, здійснюваного органами державної влади за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами і установами за рахунок власних і позичкових коштів;

- інвестування, здійснюваного органами місцевого самоврядування;

- іноземного інвестування, здійснюваного іноземними громадянами, юридичними особами та державами. Особливості цього виду інвестиційної діяльності закріплені Законом України від 19 березня 1996 р. «Про режим іноземного інвестування»;

- спільного інвестування, здійснюваного громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

Інвестиційна діяльність у сільському господарстві забезпечується шляхом реалізації інвестиційних проектів і проведення операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 04.07.2002 р. «Про інноваційну діяльність» інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу Законом України від 08.09.2011 р. «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» визначено одним із стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності. Метою цього Закону є забезпечення інноваційної моделі розвитку економіки,

зокрема й агросфери, шляхом концентрації ресурсів держави на пріоритетних напрямках науково-технічного оновлення виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення державної аграрної політики.
2. Назвіть стратегічні цілі державної аграрної політики України.
3. Визначте поняття державно-правового регулювання сільського господарства.
4. Назвіть принципи державно-правового регулювання сільського господарства в Україні, розкрийте їх зміст.
5. Що являють собою форми державно-правового регулювання сільського господарства, назвіть їх види.
6. За допомогою яких методів здійснюється державно-правове регулювання сільського господарства в Україні?
7. Сформулюйте поняття державної підтримки сільського господарства, назвіть її види.
8. Охарактеризуйте систему органів державно-правового регулювання сільського господарства в Україні.
9. Назвіть органи державно-правового регулювання сільського господарства галузевої компетенції, визначте їх правове становище.
10. Назвіть нормативно-правові акти, спрямовані на врегулювання інвестиційно-інноваційних відносин в агросфері.

Тема 5

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

План

1. **Продовольча безпека як об'єкт аграрно-правового регулювання.**
2. **Принципи забезпечення продовольчої безпеки України**
3. **Продовольча незалежність. Класифікація загроз продовольчої безпеки**
4. **Правова регламентація оцінювання стану продовольчої безпеки. Індикатори та критерії продовольчої безпеки**

Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР. URL: 1602-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>

Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>

Деякі питання продовольчої безпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text>

Аграрне право: підручник / Ю. Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т. В. Курман та ін.; за ред. А. М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О.М. Батигіна, В.М. Жушман, В.М. Корнієнко та ін. / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Харків: Право, 2013. 326 с.

Курман Т. В., Туєва О. М. Право продовольчої безпеки: навч. посібник. Харків: Юрайт, 2021. 92 с.

1. Продовольча безпека як об'єкт аграрно-правового регулювання.

Одним із основних питань сучасного розвитку України є забезпечення її національної безпеки відповідно до Закону України від 21 червня 2018 р. «Про національну безпеку України». Продовольча безпека є складовою системи національної безпеки України, що характеризує економічну стабільність і політичну незалежність держави, необхідною умовою фізичного існування населення, оскільки без наявності власних продовольчих ресурсів держава втрачає продовольчу незалежність, що може завдати значної шкоди стану продовольчої безпеки. Агросфера традиційно виступає сферою концентрації продовольчого інтересу держави, адже саме в процесі сільськогосподарської діяльності здійснюється виробництво продовольства та продовольчої сировини – продукції рослинництва і тваринництва. Ст. 2 Закону України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» проголошує гарантування продовольчої безпеки держави як одну із стратегічних цілей державної аграрної політики.

Відповідно до п. 2.13 ст. 2 Закону України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» **продовольча безпека** – це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.

Ознаками продовольчої безпеки є: фізична та економічна доступність для населення продуктів харчування; відповідність продуктів харчування критеріям якості та безпеки для життя та здоров'я населення; забезпечення продовольчої незалежності держави на рівні не менше 80% задоволення попиту на продовольство за рахунок власного ресурсного потенціалу; запобігання настанню продовольчої залежності держави; запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій.

Правові засади гарантування продовольчої безпеки закріплені в Конституції України, де проголошується, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ч. 1 ст. 17). Ст. 48 Основно-

го Закону передбачає, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, а це насамперед достатнє харчування. Ст. 50 Конституції України також закріплено право громадян на вільний доступ до інформації про якість харчових продуктів. Таким чином, на державу покладається обов'язок недопущення настання продовольчої кризи та голоду і відповідальність перед громадянами за результати проведених заходів у сфері забезпечення продовольчої безпеки.

Подальшого розвитку правове забезпечення продовольчої безпеки набуває в галузевому аграрному законодавстві України, а саме в Законах України: від 24 січня 1997 р. «Про державний матеріальний резерв»; від 23 грудня 1997 р. «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів»; від 21 червня 2018 р. «Про національну безпеку України»; від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України»; від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»; від 14 вересня 2006 р. «Про дитяче харчування»; постанові Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. «Деякі питання продовольчої безпеки; наказі Міністерства охорони здоров'я України від 3 вересня 2017 р. «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії» та ін.

Рівні продовольчої безпеки: глобальний, регіональний, національний (загальнонаціональний, внутрішньо-регіональний), приватний (соціальних груп і господарюючих суб'єктів; сім'ї; окремої особи)¹.

Система міжнародно-правового забезпечення продовольчої безпеки включає наступні інституції: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ); Комісія з Кодексу Аліментаріус; Міжнародне епізоотичне бюро (МЕБ); Міжнародна продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО); Міжнародний валютний фонд (МВФ); Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР); Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР) та ін.

¹ Курман Т.В., Туєва О.М. Право продовольчої безпеки: навч. посібник. Харків: Юрайт, 2021. С. 7-8.

2. Принципи забезпечення продовольчої безпеки України

Принципи продовольчої безпеки є міжгалузевими. Проте найбільшої конкретизації вони набувають у аграрно-правовому інституті забезпечення продовольчої безпеки. Принципи продовольчої безпеки держави можна визначити як вихідні організаційно-правові засади функціонування механізму продовольчої безпеки держави.

Основними принципами забезпечення продовольчої безпеки є: 1) пріоритет прав і свобод людини і громадянина; 2) самозабезпеченість, що має знаходити свій прояв у здатності аграрного сектору кожної держави самостійно забезпечувати своє населення необхідною для підтримання звичайної життєдіяльності кількістю якісних і безпечних продуктів харчування та продовольства, незалежно від зовнішніх поставок цього продовольства, в тому числі, за умови наявності будь-яких внутрішніх чи зовнішніх загроз; 3) гарантування продовольчої незалежності держави; 4) органічне поєднання і взаємодія імперативності правового захисту загальносуспільного інтересу з принципами свободи особистості, автономії та непорушності права приватної власності при забезпеченні продовольчої безпеки держави; 5) продовольчої доступності (фізичної та економічної) для всіх категорій населення України; 6) якість та безпечність продовольства; 7) дотримання вимог біобезпеки при виробництві та переробці продукції рослинництва і тваринництва; 8) достатність та стабільність запасів продовольства; 9) забезпечення інтересів України у системі міжнародної продовольчої безпеки; 10) інформаційне забезпечення стану продовольчої безпеки України.

Даний перелік принципів не є вичерпним.

3. Продовольча незалежність. Класифікація загроз продовольчої безпеки

Продовольча незалежність є одним із чинників, що забезпечують суверенітет держави. Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету, забезпечення економічної безпеки (складовою якої є продовольча безпека) є найважливішими функціями держави, справою усього українського народу. Продовольча незалежність визначає стан продовольчого забезпечення, за якого

фізична та економічна доступність життєво важливих продуктів харчування для населення забезпечується за рахунок вітчизняного виробництва. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. «Деякі питання продовольчої безпеки» продовольчу незалежність за окремим продуктом віднесено до індикаторів продовольчої безпеки, який визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Граничним (пороговим) значенням для цього показника визначається 30-відсотковий рівень. Це цілком відповідає світовим критеріям продовольчої безпеки країни, відповідно до яких граничний рівень імпорту харчових продуктів та продовольства не повинен перевищувати 30%. В іншому разі це буде означати втрату продовольчої незалежності держави, і як наслідок, створює загрози для національної безпеки держави в цілому.

Державна стратегія національної продовольчої безпеки повинна включати характеристику загроз продовольчої безпеки як сукупності наявних та потенційно можливих умов і факторів, що створюють небезпеку для життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави у продовольчій сфері і знижують рівень продовольчої безпеки.

Загрози продовольчої безпеки можна класифікувати:

- за територіальною ознакою: на внутрішні і зовнішні;

- за предметною ознакою: на загрози економічного, політичного, природного чи екологічного, організаційно-правового, виробничо-технологічного, інформаційного, соціального, законодавчого, інфраструктурного та іншого характеру.

З метою виявлення наявних та потенційно можливих внутрішніх та зовнішніх загроз механізм забезпечення продовольчої безпеки повинен включати дієву систему моніторингу. Моніторинг продовольчої безпеки – це комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва продовольства, формування державного продовольчого резерву, управління запасами і їх використання, якості і безпечності харчових продуктів, споживання продовольства та харчування населення тощо. На основі отриманих в процесі моніторингу даних уповноважені суб'єкти приймають відповідні рішення та здійсню-

ють необхідний комплекс дій щодо забезпечення продовольчої безпеки регіону або держави в цілому.

Правовий механізм запобігання загрозам продовольчої безпеки має включати такі елементи, як:

- ідентифікація загрози;
- прогнозування її наслідків;
- здійснення превентивних заходів;
- розробка стратегічних альтернатив;
- впровадження заходів тактичного контролю і прийняття рішень за їх результатами;
- вироблення так званого «імунітету» проти подібних загроз.

4. Правова регламентація оцінювання стану продовольчої безпеки. Індикатори та критерії продовольчої безпеки

Індикатори продовольчої безпеки – це кількісна та якісна характеристика стану, динаміки і перспектив фізичної та економічної доступності харчових продуктів для всіх соціальних і демографічних груп населення, рівня та структури їх споживання, якості і безпечності продовольства, стійкості та ступеню незалежності внутрішнього продовольчого ринку, рівня розвитку аграрного сектору та пов'язаних з ним галузей економіки, а також ефективності використання природно-ресурсного потенціалу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. «Деякі питання продовольчої безпеки» затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки держави. Основними індикаторами, що характеризують стан продовольчої безпеки в Україні, є: добова енергетична цінність споживання (калорійність), забезпечення раціону людини основними видами продуктів харчування, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність і стійкість внутрішнього ринку окремих продуктів, продовольча незалежність за окремим продуктом. Саме ці показники можуть бути виміряні, і на цій основі стає можливим їх досить просте застосування в управлінні процесами забезпечення продовольчої безпеки.

Критерії продовольчої безпеки – це граничне (порогове) значення індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація у

державі (регіоні) вважається небезпечною. Вказані критерії мають бути економічно обґрунтованими, нормативно визначеними на законодавчому рівні, їх дотримання повинно бути загальнообов'язковим на всій території України для всіх суб'єктів продовольчої безпеки.

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою продовольча безпека держави?
2. Проаналізуйте рівні продовольчої безпеки.
3. Назвіть ознаки продовольчої безпеки.
4. Охарактеризуйте правове забезпечення продовольчої безпеки.
5. Проаналізуйте основні принципи продовольчої безпеки.
6. Назвіть індикатори продовольчої безпеки.
7. Сформулюйте визначення продовольчої незалежності.
8. Що таке критерії продовольчої безпеки?
9. Визначте поняття загроз продовольчої безпеки.
10. Класифікуйте загрози у сфері продовольчої безпеки.
11. Охарактеризуйте поняття моніторингу продовольчої безпеки.

Тема 6

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО
СТАНОВИЩА СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ПРАВА

План

1. Поняття та класифікація суб'єктів аграрного права
2. Особливості правового становища сільськогосподарських підприємств кооперативного та корпоративного типів та їх об'єднання
3. Особливості правового становища найманих працівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств

Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року, № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р., № 514-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>

Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р., № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>

Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р., № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>

Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р., № 1087-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text>

Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р., № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>

Про товарні біржі: Закон України від 10.12.1991 р., № 1956-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1956-12#Text>

Аграрне право: підручник / Ю. Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т. В. Курман та ін.; за ред. А. М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту [Ю.Ю. Бакай, В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, І.М. Кульчій та ін.]; за заг. ред.

А.М. Статівки. – 4-те вид. перероб. і допов. Х.: Право, 2020. 202 с.

Покальчук М.Ю. Правове забезпечення державної політики щодо розвитку аграрного ринку. *Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: монографія* / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. К.: Видавець О.М. Ешке, 2014. С. 206-226.

1. Поняття та класифікація суб'єктів аграрного права

Сільськогосподарська діяльність уособлює в собі відносини з виробництва сільськогосподарської продукції (сировини), її переробки та реалізації з метою задоволення матеріальних, духовних та інших соціально-побутових потреб осіб, що є членами, працівниками суб'єктів аграрного виробництва. Суб'єктами аграрного права є насамперед виробники аграрної продукції, тобто сільськогосподарські товаровиробники незалежно від форм власності та організаційно-правових форм господарювання, та особи, що ведуть особисте селянське господарство.

Відповідно до пп. 14.1.235 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України сільськогосподарський товаровиробник – це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа - підприємець, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання.

Серед ознак сільськогосподарських товаровиробників: а) державна реєстрація; б) предметом діяльності є виробництво, переробка та/або реалізація сільськогосподарської продукції; в) визначена законом частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік (дорівнює або перевищує 75 відсотків).

До суб'єктів аграрного права слід також віднести суб'єктів, які не беруть безпосередньої участі у виробництві аграрної продукції, а формують ринкову аграрну інфраструктуру. Йдеться про Аграрний фонд України, аграрні біржі, оптові ринки сільськогосподар-

ської продукції, ярмарки, виставки, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно тощо¹.

Суб'єктами аграрного права виступають й органи державного влади та місцевого самоврядування, які формують і реалізують державну та регіональну аграрну політику (Міністерство аграрної політики і продовольства, органи Держпродспоживслужби, Держгеокадастру та ін.).

Суб'єктів аграрного права можна класифікувати в залежності від певного критерію на наступні види:

- *за юридичним статусом* - юридичні особи (сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм) та фізичні особи (підприємці; особи, що ведуть особисте селянське господарство; члени й наймані працівники сільськогосподарських підприємств; селяни тощо);

- *за формами власності* – державні (у тому числі казенні), приватні, комунальні, колективні (ст. 63 Господарського кодексу України), засновані на змішаній формі власності;

- *залежно від предмету та цілей діяльності* – сільськогосподарські підприємства, головним предметом діяльності яких є виробництво аграрної продукції; фізичні та юридичні особи, діяльність яких спрямована на агротехнічне, гідромеліоративне, технічне та інше забезпечення виробничої діяльності сільськогосподарських товаровиробників; суб'єкти ринкової аграрної інфраструктури; суб'єкти регуляторної діяльності;

- *за походженням капіталу* – національні підприємства, підприємства з іноземними інвестиціями (не менше 10% статутного капіталу), іноземні підприємства (100%);

- *залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу* – унітарні (один засновник), кооперативні або корпоративні;

- *залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік* – суб'єкти мікропідприємництва (середня кількість працівників за звітний календарний рік не перевищує 10 осіб та річний дохід від їх діяльності не перевищує суми, еквівалентної 2 мільйонам євро); суб'єкти малого підприємництва

¹ Аграрне право (оглядові лекції, нормативно-правові акти): навчальний посібник / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич. Харків: Юрайт, 2014. 352 с.

(середня кількість працівників за звітний календарний рік не перевищує 50 осіб та річний дохід від їх діяльності не перевищує суми, еквівалентної 10 мільйонам євро); суб'єкти великого підприємництва (середня кількість працівників за звітний календарний рік перевищує 250 осіб та річний дохід від їх діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро);

- *за організаційно-правовими формами юридичних осіб* – фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські товариства, державні сільськогосподарські підприємства тощо.

2. Особливості правового становища сільськогосподарських підприємств кооперативного та корпоративного типів та їх об'єднання

У залежності від принципів утворення та особливостей діяльності сільськогосподарські підприємства поділяються на підприємства кооперативного типу, підприємства корпоративного типу та унітарні підприємства.

Правовою основою діяльності сільськогосподарських підприємств кооперативного типу є Закони України: від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію»; від 10 липня 2003 р. «Про кооперацію»; від 14 лютого 1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство», від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство» та Статуту кожного з суб'єктів аграрного виробництва.

Сільськогосподарське підприємство кооперативного типу – це юридична особа, заснована на приватній власності, членстві, особистій трудовій участі членів в їх діяльності, об'єднанні фізичних осіб, майна, предметом діяльності якої є виробництво сільськогосподарської продукції, її переробка й реалізація.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» сільськогосподарським кооперативом є юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб.

Відповідно до положень вказаного Закону сільськогосподарський кооператив може здійснювати діяльність з метою одержання прибутку або без мети одержання прибутку.

Фермерське господарство, відповідно до ст. 1 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство», є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа – підприємець.

Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї згідно з ст. 3 Сімейного кодексу України.

Правове становище сільськогосподарських підприємств корпоративного типу закріплено Господарським кодексом України від 16 січня 2003 р., Законами України: від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства»; від 17 вересня 2008 р. «Про акціонерні товариства»; від 6 лютого 2018 р. «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та Статутом кожного підприємства.

До корпоративних підприємств належать господарські товариства. Відповідно до ст. 1 Закону України від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства» таким товариством визнається підприємство, установа, організація створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою отримання прибутку. Статутний (складений) капітал такого утворення поділений на частки між учасниками.

Згідно з наведеними нормативно-правовими актами до господарських товариств в аграрному секторі слід віднести: сільськогосподарські акціонерні товариства публічного та приватного типів,

сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю та ін.

До основних ознак сільськогосподарських підприємств корпоративного типу слід віднести те, що: а) вони є об'єднанням капіталу, а не трудовою участі; б) праця учасників та акціонерів в них не є обов'язковою, а може мати місце на добровільних засадах, на умовах укладання трудового договору (контракту); в) участь у статутному капіталі товариства є підставою для здійснення управління його діяльністю. Управління та контроль здійснюється учасниками залежно від розміру їх частки у статутному капіталі товариства.

Особливістю правосуб'єктності сільськогосподарських товариств є також наявність права на отримання дивідендів залежно від участі у статутному капіталі з чистого прибутку товариства.

До суб'єктів аграрного права, окрім зазначених, слід також віднести суб'єктів, які надають фінансово-кредитні, посередницькі послуги для забезпечення діяльності сільськогосподарських товаровиробників. До них, зокрема, належать банківські установи, аграрні біржі, лізингові компанії тощо.

Закони України від 7 грудня 2000 р. «Про банки та банківську діяльність», від 19 вересня 1991 р. «Про господарські товариства» до банківських установ, які надають фінансові послуги сільськогосподарським товаровиробникам, відносять установи банків, що створюються у вигляді публічного акціонерного товариства або кооперативного банку. Управління банком здійснюють загальні збори, спостережна рада банку, правління. Контрольні функції – ревізійна комісія. Банки здійснюють такі основні операції: приймають вклади від фізичних та юридичних осіб, відкривають та ведуть поточні рахунки клієнтів, в т.ч. перекази грошових коштів з цих рахунків, операції з валютними цінностями, організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів, випуск, купівлі, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних документів, кредитування фізичних та юридичних осіб, надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Спеціалізовані аграрні біржі створюються на підставі Закону України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільсько-

го господарства України» та функціонують з урахуванням положень Закону України від 10 грудня 1991 р. «Про товарну біржу» та Положення «Про наглядову раду Аграрної біржі», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2010 р.¹

Аграрна біржа - товарна біржа, що функціонує відповідно до Закону України «Про товарні біржі» з урахуванням положень Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Відповідно до ст. 3 Закону України «Про товарні біржі», товарна біржа є юридичною особою, що функціонує у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю та провадить професійну діяльність з організації торгівлі продукцією на товарних біржах, професійну діяльність з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, а також інші види діяльності, передбачені цим Законом.

Виключно на товарній біржі укладаються біржові договори на умовах спот - договори, умови яких передбачають, що фактичне постачання біржового товару заплановано здійснюється в межах найбільшого з таких проміжків часу: двох робочих днів; або проміжку часу, визначеного звичаєм ділового обороту, зафіксованим правилами товарної біржі.

Аграрна біржа функціонує у формі акціонерного товариства. Засновником АБ може бути Кабінет Міністрів України. Контроль за діяльністю Аграрної біржі здійснюють:

а) у сфері діяльності організованого товарного ринку - Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

б) у сфері надання кредитних та тваринницьких дотацій - центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства, та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Одним із суб'єктів ринкової аграрної інфраструктури є оптовий ринок сільськогосподарської продукції. Відповідно до ст. 1 Зако-

ну України від 25.06.2009 р. «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» це юридична особа, предметом діяльності якої є надання послуг, що забезпечують здійснення оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, і якій в установленому цим Законом порядку надано статус оптового ринку сільськогосподарської продукції;

Державним унітарним підприємством відповідно до ч. 1 ст. 73 Господарського кодексу України є суб'єкт господарювання, що утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління.

Правовою основою діяльності державних унітарних сільськогосподарських підприємств виступають положення ст. 73 Господарського кодексу України, а комунальних – ст. 78 Господарського кодексу України, та положення Примірного статуту державного підприємства, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики України від 12 грудня 2008 р.

Приватні сільськогосподарські підприємства поділяються на приватні та приватно-орендні, що функціонують відповідно до статей 113 та 115 Господарського кодексу України та Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки». Назви вказаних підприємств відображають не їх організаційно-правову форму, а лише форму власності.

Крім того, аграрне законодавство містить визначення малих сільськогосподарських підприємств у галузі тваринництва, виходячи із наявного у них поголів'я тварин. Ветеринарно-санітарні правила для птахівничих господарств і вимоги до їх проектування, затверджені наказом Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 3 березня 2001 р., під малим сільськогосподарським підприємством розуміють виробничий об'єкт сільськогосподарського призначення для вирощування, зберігання та переробки окремих видів сільськогосподарської продукції, а також для утримання обмеженої кількості сільськогосподарських тварин та птиці. Ферми вважаються малими, якщо вони мають обмежену кількість поголів'я: птахоферми – до 700 голів птиці, ве-

¹ Покальчук М.Ю. Реалії аграрного ринку. *Електронне науково фахове видання національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Теорія і практика правознавства»*. № 2(6), 2014. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/Покальчук.pdf>

ликої рогатої худоби – до 200 голів із приплодом, свиноферми – до 200 голів із приплодом, вівцеферми – до 400 голів із приплодом, кролеферми – до 400 голів.

Запорукою успішного та ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової конкуренції є їх об'єднання. Відповідно до законодавства усі суб'єкти аграрного підприємництва мають право на добровільних засадах об'єднувати свою виробничу, комерційну, наукову та іншу діяльність, незаборонену законодавством, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству.

Об'єднання можуть утворюватися за галузевою чи територіальною ознакою. Вони створюються на невизначений строк або тимчасово.

Організаційно-правовими формами об'єднання сільськогосподарських підприємств виступають асоціації, корпорації, концерни, консорціуми та інші (ст. 120 ГК України).

У сільськогосподарському господарстві значного поширення набули асоціації та корпорації.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. Прикладом аграрних асоціацій виступають: «Всеукраїнська Аграрна Рада», «Асоціація виробників молока», «Асоціація «Свинарі України», «Аграрний Союз», «Українська аграрна конфедерація», Асоціація «Теплиці України», «Національна асоціація цукровиків України», «Українська асоціація виробників картоплі», «Асоціація фермерів і приватних землевласників», «Асоціація тваринників України», «Укрптахопром: асоціація племінних птахівничих підприємств» тощо.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників орга-

нам управління корпорації. Як приклад, можна навести аграрну корпорацію «Конярство України» та ін.

Ще однією із форм агропромислової інтеграції є аграрні холдингові компанії, правову основу діяльності яких визначено Законом України від 15 березня 2006 р. «Про холдингові компанії в Україні». Це публічні акціонерні товариства, які володіють, користуються, а також розпоряджаються холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Перевагою агрохолдингів є виробництво у великих обсягах сільськогосподарської продукції та розвиток технологічно пов'язаних з ним підприємств переробки й торгівлі, а також високий рівень диверсифікації виробництва, можливість залучення значних інвестицій в основне виробництво, що не під силу середнім і дрібним сільськогосподарським підприємствам, централізація управління та високий рівень кваліфікації управлінського персоналу¹.

На сьогодні найбільшими агрохолдингами України є: «Укрлендфармінг», «Кернел», «NCH Capital», «Миронівський хлібопродукт», «Мрія Агрохолдинг», «Українські аграрні інвестиції», «HarvEast Holding» тощо.

3. Особливості правового становища найманих працівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств

Найманими працівниками сільськогосподарських підприємств є фізичні особи, що працюють (виконують трудову функцію) у сільськогосподарських підприємствах на підставі укладених трудових договорів (контрактів).

Соціально-економічне становище працівників у сільському господарстві має багато спільного з правовим становищем працівників інших галузей народного господарства. Підтвердженням цього є закріплення у Конституції України основних прав, свобод та обов'язків громадян, а саме ст. 43 – кожен має право на працю,

¹ Самсонова Я.О. Правові засади розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва як основного напрямку державної аграрної політики України. *Електронне науково-фахове видання національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Теорія і практика правознавства»*. № 2(6), 2014. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/63371-130386-1-SM.pdf.

що включає в себе можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або вільно погоджується. Держава при цьому гарантує рівні можливості у виборі професії, реалізації програм підготовки кадрів. Відповідно кожен має право на належні, безпечні умови праці, на оплату праці. Стаття 45 гарантує право на відпочинок, надання вихідних днів та щорічних оплачуваних відпусток.

Трудова діяльність найманих працівників сільськогосподарських підприємств регулюється нормами трудового законодавства. Трудові права та обов'язки складають основу спеціального статусу найманих працівників, однак особливості сільськогосподарського виробництва дають підстави говорити про специфіку умов праці найманих працівників сільського господарства. Її закріплено у Галузевих правилах внутрішнього трудового розпорядку для робітників та службовців підприємств, установ, організацій сільського господарства від 10 січня 1985 року. Серед основних прав та обов'язків працівників та адміністрації таких підприємств: раціонально використовувати землю, сільськогосподарську техніку, забезпечувати збереження майна, дотримуватися дисципліни праці, техніки безпеки тощо.

У випадку, коли діяльність сільськогосподарського підприємства потребує використання спеціальних знань, підприємства можуть залучати до роботи за трудовим договором (контрактом) спеціалістів. Правовий статус спеціалістів сільського господарства закріплений в Положенні про спеціаліста сільського господарства (затверджене наказом Міністерства сільського господарства СРСР 19 жовтня 1977 р.). На підставі цього Положення сільськогосподарські підприємства приймають локальні акти та посадові інструкції відповідних спеціалістів.

Особливості правового статусу найманих працівників мають місце в організації їх праці, формах та системах її оплати, у тривалості робочого часу та особливостях надання часу відпочинку. Враховуючи сезонний характер робіт, потреба у робочій силі в різні періоди року змінюється. До роботи можуть залучатися сезонні¹

¹ Сезонні роботи – це роботи, які внаслідок природних кліматичних умов виконуються не цілий рік, а протягом певного періоду (сезону), що не перевищує шести місяців. Згідно Списку сезонних робіт і сезонних галузей, затверджених

та тимчасові працівники. Запроваджуються спеціальні форми обліку робочого часу, приміром підсумковий облік. Згідно із трудовим законодавством нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень. Органи управління сільськогосподарського підприємства, за погодженням із профспілковим комітетом, у випадку виробничої необхідності можуть збільшити тривалість робочого дня для працівників, зайнятих у рослинництві, у період напружених польових робіт до 10 годин¹. В менш напружені періоди польових робіт тривалість робочого дня може зменшуватися до 5 годин, а за бажанням працівників – і більше. У випадку виробничої необхідності робітники можуть залучатися до роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, з наданням інших днів відпочинку. Дні відпочинку (щорічної відпустки) надаються, як правило, в осінньо-зимовий період.

Сільськогосподарським підприємствам належить дотримуватися й положень постанови Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 р. «Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня» щодо скороченої тривалості робочого тижня (не більше 36 год.) для працівників, зайнятих у галузі хімічного захисту рослин від шкідників і хвороб, і працівників ветеринарної медицини.

Відповідно до ст. 21 Кодексу законів про працю України контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватись угодою сторін. Перевага трудового

постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 1997 р., № 278, до сезонних робіт у сільському господарстві належать робота в овочівництві, садівництві, виноградарстві, буряківництві, хмелярстві, на вирощуванні і збиранні картоплі, тютюну, кормів, баштанних культур, лікарських рослин; робота на інкубаторно-птахових та міжгосподарських інкубаторних станціях.

¹ Постанова Ради Міністрів СРСР «О режиме рабочего времени рабочих совхозов и других государственных предприятий сельского хозяйства» від 24 травня 1962 р. № 475 (СП СССР. – 1962. – № 8. – Ст. 80), яка використовувалася свого часу в колгоспах, а потім в інших с/г підприємствах за аналогією.

контракту перед звичайним трудовим договором полягає в тому, що він дозволяє з метою захисту прав та інтересів працівника максимально індивідуалізувати кожну контрактну угоду про працю.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте поняття сільськогосподарського товаровиробника.
2. Охарактеризуйте суб'єктів, які надають супутні послуги сільськогосподарським товаровиробникам.
3. Наведіть класифікацію суб'єктів аграрного права.
4. Проаналізуйте правове становище аграрної біржі.
5. Охарактеризуйте особливості правового становища сільськогосподарських підприємств кооперативного і корпоративного типів.
6. Визначте суб'єктів ринкової аграрної інфраструктури.
7. Сформулюйте поняття оптового ринку сільськогосподарської продукції.
8. Назвіть юридичні ознаки і види аграрних об'єднань.
9. Визначте особливості правового статусу найманих працівників у сільському господарстві.
10. Охарактеризуйте правове становище спеціалістів сільськогосподарства.

Тема 7

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

План

- 1. Поняття та юридичні ознаки фермерського господарства.**
- 2. Порядок створення фермерського господарства.**
- 3. Земельні правовідносини у фермерському господарстві.**
- 4. Майнові правовідносини у фермерському господарстві.**
- 5. Правове регулювання праці в фермерському господарстві.**
- 6. Припинення діяльності фермерського господарства.**

Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>

Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#top>.

Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується: постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р., № 1908. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-2003-%D0%BF#Text>

Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників, затверджена наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 р., № 58. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93>

Аграрне право: підручник / Ю. Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т. В. Курман та ін.; за ред. А. М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за заг. ред. А. М. Статівки. – 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

1. Поняття та юридичні ознаки фермерського господарства

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону (ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р.).

Сімейне фермерське господарство (як юридична особа або як фізична особа – підприємець) – це суб'єкт підприємницької діяльності, у якому використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї. Членами сім'ї сімейного фермерського господарства є виключно члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї. Тобто основною ознакою сімейного фермерського господарства є використання праці лише членів такого господарства на відміну від фермерського господарства, де може використовуватися праця найманих працівників на постійній основі. Однак, сімейні фермерські господарства можуть використовувати працю найманих працівників виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарств і потребують спеціальних знань чи навичок

За наявним статусом фермерські господарства можна поділити:

- 1) фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа;
- 2) фермерське господарство, зареєстроване як фізична особа-підприємець;
- 3) сімейне фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа;
- 4) сімейне фермерське господарство, зареєстроване як фізична особа-підприємець;

Юридичні ознаки фермерського господарства:

1) це форма підприємництва громадян – тобто діяльність за власною ініціативою, на власний ризик, систематична, з метою отримання прибутку;

2) засновниками фермерського господарства можуть бути лише громадяни України. Фермерське господарство може бути створено як одним громадянином України, так і кількома громадянами України;

3) утворюється фермерське господарства на добровільних засадах, за власним волевиявленням громадян;

4) відносини в фермерському господарстві носять членський характер. Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень статуту фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом). Перелік членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства наведений у ч. 3 ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р.;

5) фермерське господарство є родинно-сімейно-трудоим об'єднанням. Воно може бути створено кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї;

6) фермерське господарство виступає суб'єктом землекористування;

7) предмет і мета створення та діяльності фермерського господарства – виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація з метою отримання прибутку.

2. Порядок створення фермерського господарства

Фермерське господарство може бути створене в одній із двох організаційно-правових форм за рішенням засновника: 1) як юридична особа або 2) як фізична особа — підприємець.

Фермерське господарство може бути створене одним або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону. Чинне законодавство не встановлює обмежень щодо кількості осіб, які можуть виступати засновниками фермер-

ського господарства (як одна особа, так і декілька). Водночас, такі особи повинні відповідати спеціальним вимогам до засновника фермерського господарства. Так, згідно зі ст. 5 Закону України «Про фермерське господарство» право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство. Крім цього, відповідно до ст. 118 «Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами» Земельного кодексу України особа, яка виявила бажання створити фермерське господарство на землях, отриманих у власність чи користування зі складу земель державної чи комунальної власності, повинна мати досвід роботи у сільському господарстві або освіту, здобуту в аграрному навчальному закладі. Перелік документів, що підтверджують досвід роботи у сільському господарстві, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. № 584. Такими документами визнаються:

- виписка з трудової книжки громадянина із записами, які підтверджують стаж роботи в сільському господарстві;
- архівна довідка, що містить інформацію про стаж роботи громадянина в сільському господарстві, видана на підставі архівних документів із зазначенням їх пошукових даних;
- копія трудового договору (угоди) між працівником і власником підприємства, організації, уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за яким (якою) працівник виконував роботи (надавав послуги) у сільському господарстві;
- виписка з погосподарської книги про ведення особистого селянського господарства або участь у веденні особистого селянського господарства;
- відомості з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців про види економічної діяльності у галузі сільського господарства, що здійснюються фізичною особою-підприємцем.

При створенні фермерського господарства зазначені вище вимоги висуваються лише до особи, яка виступає засновником фермерського господарства і буде набувати права на земельну ділянку для ведення фермерського господарства. Засновник фермерського господарства після його реєстрації набуває статусу голови фермер-

ського господарства, а інші члени сім'ї, за умови їх згоди, стають членами цього господарства. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї. Особа, що є головою фермерського господарства, а також члени такого господарства повинні бути зазначені у статуті фермерського господарства, якщо воно створюється у формі юридичної особи. При створенні фермерського господарства — юридичної особи одним із членів сім'ї, інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами цього господарства після внесення змін до його статуту.

Порядок створення фермерського господарства включає два етапи: 1) набуття засновником права на земельну ділянку для ведення фермерського господарства та 2) державна реєстрація фермерського господарства.

Особа, що бажає створити фермерське господарство, може отримати земельну ділянку для ведення фермерського господарства зі складу земель державної чи комунальної власності у власність або оренду. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» надання земельних ділянок державної та комунальної власності у власність або користування для ведення фермерського господарства здійснюється в порядку, передбаченому Земельним кодексом України. Такий порядок визначений у ст. 118 ЗКУ, відповідно до якої громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства у межах норм безоплатної приватизації подають клопотання до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність. У клопотанні зазначаються цільове призначення земельної ділянки та її орієнтовні розміри. До нього додаються графічні матеріали, на яких зазначено бажане місце розташування земельної ділянки, погодження землекористувача (у разі вилучення земельної ділянки, що перебуває у користуванні інших осіб) та документи, що підтверджують досвід роботи у сільському господарстві або наявність освіти, здобутої в аграрному навчальному закладі.

Згідно зі ст. 121 ЗКУ громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або

комунальної власності для ведення фермерського господарства в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району. Розміри земельної ділянки, яка може бути надана в оренду для ведення фермерського господарства, в чинному законодавстві не обмежуються.

Відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність, розглядає клопотання у місячний строк і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні. Підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування об'єкта вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації, схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, проектів землеустрою щодо впорядкування територій населених пунктів, затверджених у встановленому законом порядку.

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки розробляється за замовленням громадян суб'єктами господарювання, що є виконавцями робіт із землеустрою згідно із законом, у строки, що обумовлюються угодою сторін.

У разі, якщо у місячний строк із дня реєстрації клопотання відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність, не надав дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивовану відмову у його наданні, особа, зацікавлена в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк із дня закінчення зазначеного стро-

ку має право замовити розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без надання такого дозволу, про що письмово повідомляє відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки. Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки погоджується в порядку, встановленому статтею 186–1 Земельного кодексу України.

Відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність, у двотижневий строк із дня отримання погодженого проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки (а в разі необхідності здійснення обов'язкової державної експертизи землевпорядної документації згідно із законом — після отримання позитивного висновку такої експертизи) приймає рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та надання її у власність.

Відмова органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у передачі земельної ділянки у власність або залишення клопотання без розгляду можуть бути оскаржені до суду.

Якщо особа має у власності земельну ділянку для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва чи особистого селянського господарства, яка була набута шляхом успадкування, виділення у натурі (на місцевості) земельної частки (паю), укладення цивільно-правової угоди, права на яку оформлені відповідно до чинного законодавства, вона не зобов'язана звертатися до органів державної влади чи місцевого самоврядування із заявою про надання прав на землю та може безпосередньо подавати документи для здійснення державної реєстрації фермерського господарства до уповноважених органів.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про фермерське господарство» фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою. Порядок такої дер-

жавної реєстрації визначений Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань». Державна реєстрація проводиться незалежно від місця знаходження юридичної чи фізичної особи в межах Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя, крім державної реєстрації на підставі документів, поданих в електронній формі, що здійснюється незалежно від місця знаходження юридичної чи фізичної особи в межах України.

Згідно зі ст. 17 зазначеного вище Закону для державної реєстрації створення ФГ – юридичної особи подаються такі документи:

1) заява про державну реєстрацію створення юридичної особи;
2) заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість, та/або заява про включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій за формами, затвердженими відповідно до законодавства, — за бажанням заявника;

3) статут фермерського господарства, у якому зазначається найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України;

4) документ про сплату адміністративного збору.

Фермерське господарство може бути зареєстроване також в організаційно-правовій формі фізичної особи — підприємця. На підставі аналізу ст. 8-1 Закону України «Про фермерське господарство» можна визначити наступні особливості створення та діяльності сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи:

а) організовується фізичною особою — підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї;

б) правовою основою створення такого господарства є договір про заснування сімейного фермерського господарства, який укладається членами однієї сім'ї у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Умови договору про створення сімейного фермерського господарства визначають: найменування, місцезна-

ходження (адресу) господарства, мету та види його діяльності; порядок прийняття рішень та координації спільної діяльності членів господарства; правовий режим спільного майна членів господарства; порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами; порядок вступу до господарства та виходу з нього; трудові відносини членів господарства, інші положення, що не суперечать чинному законодавству;

в) головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, зареєстрований як фізична особа — підприємець і визначений договором про створення сімейного фермерського господарства;

г) від імені сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи має право виступати голова цього господарства або уповноважений ним один із членів господарства;

д) при створенні сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи потрібно подати декларацію або договір про створення такого господарства.

Документи, що подаються заявником для державної реєстрації фізичної особи — підприємця, визначені у ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань». Так, для державної реєстрації фермерського господарства без створення юридичної особи підприємцем подаються такі документи:

1) заява про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем;

2) заява про обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної податкової політики, — за бажанням заявника;

3) нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування — для фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності.

Забороняється вимагати додаткові документи для проведення реєстраційних дій, якщо вони не передбачені зазначеною вище

статтею. При реєстрації фермерського господарства в організаційно-правовій формі фізичної особи — підприємця не потрібен статут, оскільки змінами до Закону України «Про фермерське господарство» передбачено, що лише фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, діє на основі статуту.

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій щодо юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів.

3. Земельні правовідносини у фермерському господарстві

Землі фермерського господарства можуть складатися із:

- а) земельних ділянок, що належать громадянам України - членам фермерського господарства на праві власності, користування;
- б) земельних ділянок, що належать фермерському господарству на праві власності, користування.

Права володіння та користування земельними ділянками, які знаходяться у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство.

Фермерське господарство та його члени мають право:

- а) продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;
- б) самостійно господарювати на землі;
- в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;
- г) на відшкодування збитків;
- г) споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди;
- д) реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт;
- е) інші права.

Фермерські господарства, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського господарства, зобов'язані:

- а) забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням;
- б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

- в) сплачувати податки та збори;
- г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- г) не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- д) надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;
- е) дотримуватися санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції;
- е) дотримуватися правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів;
- ж) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

4. Майнові правовідносини у фермерському господарстві

До складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу.

Майно фермерського господарства належить йому на праві власності. У статуті фермерського господарства визначається порядок володіння, користування і розпорядження майном господарства. Такі дії вчиняються за згодою усіх членів фермерського господарства головою господарства.

Член фермерського господарства має право на отримання частки майна господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві. Розмір частки та порядок її отримання визначаються статутом фермерського господарства.

За рішенням членів фермерське господарство як цілісний майновий комплекс може бути відчужене на підставі цивільно-пра-

вових угод громадянам України, які мають право на створення фермерського господарства, або юридичним особам України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Такі громадяни (що придбали майно господарства як цілісний майновий комплекс) мають подати у встановленому порядку статут фермерського господарства на державну реєстрацію.

Якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. «Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується» затверджені мінімальні розміри земельних ділянок і вони становлять для:

- Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей, м. Севастополь – 2 га;
- Вінницької, Волинської, Київської, Рівненської, Хмельницької та Черкаської областей – 3 га;
- Житомирської, Полтавської, Сумської та Чернігівської областей – 4 га;
- Автономної Республіки Крим, Кіровоградської та Одеської областей – 5 га;
- Дніпропетровської, Донецької та Харківської областей – 6 га;
- Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей – 7 га;
- Луганської області – 9 га.

5. Правове регулювання праці в фермерському господарстві

У фермерському господарстві можуть працювати 2 категорії осіб: члени та наймані працівники. Окремі види робіт можуть виконуватися на підставі цивільно-правових договорів (за договором підряду).

Трудові відносини членів визначаються та регулюються ними самостійно та закріплюються у Статуті господарства, інших локальних актах. На членів фермерських господарств норми трудового законодавства не поширюються, але вони можуть використовуватися субсидіарно.

Трудові відносини осіб, що працюють у фермерському господарстві за трудовим договором (контрактом), регулюються законодавством України про працю.

Фермерське господарство здійснює видачу трудових книжок членам фермерського господарства і громадянам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), та їх ведення відповідно до законодавства України. Записи у трудових книжках підтверджуються підписом голови господарства або іншої уповноваженої на це особи та завіряються печаткою місцевого органу державної виконавчої влади (п. 4.1. Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 р., № 58).

Відповідальність за створення безпечних умови праці для членів господарства і найманих працівників, забезпечення дотримання вимог техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, пожежної безпеки покладається на голову господарства.

6. Припинення діяльності фермерського господарства

Припинення діяльності фермерського господарства відбувається у формі його ліквідації або реорганізації.

Підстави ліквідації фермерського господарства:

- рішення членів господарства;
- рішення суду;
- припинення прав на земельну ділянку;
- визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом);
- якщо не залишилось жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

У разі припинення діяльності за рішенням членів фермерського господарства, таке рішення приймається одностайно всіма членами. Вихід одного або декількох членів не є підставою для припинення діяльності господарства.

Рішення суду щодо примусової ліквідації фермерського господарства може бути прийнято у разі порушення ним законодав-

ства про захист економічної конкуренції, скасування державної реєстрації, через допущені при його створенні порушення, які неможливо усунути, тощо.

Припинення прав на земельну ділянку тягне за собою припинення діяльності фермерського господарства. Припинення права власності на земельну ділянку відбувається у разі добровільної відмови власника від прав на земельну ділянку, його смерті, відчуження земельної ділянки, звернення стягнення на неї за вимогами кредиторів, її відчуження з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб, конфіскації за рішенням суду, а права користування – також у разі використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам, не за цільовим призначенням, систематичної несплати земельного податку або орендної плати (ст. 140, 141 ЗКУ).

Визнання фермерського господарства – юридичної особи неплатоспроможним (банкрутом) відбувається у порядку, встановленому ст. 95 Кодексу України з процедур банкрутства, а сімейного фермерського господарства, створеного як ФОП, – відповідно до книги 4 даного Кодексу. Підставою для визнання фермерського господарства банкрутом є його неспроможність задовольнити протягом шести місяців після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України.

У разі якщо не залишилося жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити його діяльність, припинити фермерське господарство можна на підставі ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р. у разі неподання господарством протягом року органам доходів і зборів податкових декларацій, документів фінансової звітності або ж наявності в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців запису про відсутність фермерського господарства за його місцезнаходженням.

Кошти, одержані від продажу майна фермерського господарства, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів. Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між членами фермерського господарства відповідно до його статуту.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття фермерського господарства, назвіть його види.
2. Охарактеризуйте юридичні ознаки фермерського господарства.
2. Визначте поняття сімейного фермерського господарства та його юридичні ознаки.
3. Який порядок створення фермерського господарства?
4. Охарактеризуйте право членства у фермерському господарстві.
5. Який правовий режим майна та земель фермерського господарства?
6. Визначте права та обов'язки фермерського господарства та його членів.
7. Визначте особливості правового регулювання трудових відносин у фермерському та сімейному фермерському господарстві.
8. Які особливості припинення діяльності фермерського господарства?

Тема 8

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ

План

1. Поняття та юридичні ознаки сільськогосподарських кооперативів.
2. Типи та види сільськогосподарських кооперативів, принципи їх діяльності.
3. Порядок створення та державної реєстрації сільськогосподарських кооперативів.
4. Право власності сільськогосподарських кооперативів. Статутний капітал та фонди сільськогосподарського кооперативу.
5. Припинення сільськогосподарських кооперативів.

Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. №819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>

Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. №1087-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15#Text>

Григор'єва Х. Законодавство про сільськогосподарську кооперацію: наслідки «корпоративної ін'єкції». *Підприємництво, господарство і право*. № 10. 2020. С.73-77. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.12>.

Кульчій І.М. Євроінтеграція та сільськогосподарська кооперація: правові перспективи. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах*: матер. III-го «круглого столу». м. Харків, 25 червня 2020 р. С.133-138.

Кульчій І.М. Інноваційні підходи до розвитку сільськогосподарської кооперації в умовах Євроінтеграції: новели правового регулювання: матер. науково-практичної конференції «Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери» (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) С.182-186.

Кульчій І.М. Деякі законодавчі новели у сфері правового регулювання сільськогосподарської кооперації. *Актуальні пробле-*

ми юридичної науки: зб. тез Міжнародної наук.-практ. конференції «Дев'ятнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 23 жовт. 2020 р.). Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 312-314.

Мосійчук Н.О. Сучасний стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2018. Вип. 284. С.24-33.

Саковська О.М. Концептуальні засади розвитку кооперації у сфері сільського господарства: проблематика та шляхи вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. № 21-22. 2020. С. 54-60. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.21-22.54>.

Сидоров Я. Стимулювання сільськогосподарського кооперативного руху як напрям державної аграрної політики: правові питання. *European political and law discourse*. Vol. 6. Issue 1. 2019. С. 58-65.

Уркевич В.Ю. Сільськогосподарські кооперативи та агрохолдинги як популярні форми об'єднань сільськогосподарських товаровиробників: правові проблеми функціонування. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*. Одеса, 2018. 295 с.

1. Поняття та юридичні ознаки сільськогосподарських кооперативів.

Сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Діяльність сільськогосподарських кооперативів базується на нормах Конституції України, Цивільного, Господарського, Податкового і Земельного кодексів України, Закону України «Про

сільськогосподарську кооперацію» в редакції від 21 липня 2020 р., інших нормативно-правових актів. Окрім того, загальні принципи, поняття та порядок утворення, забезпечення функціонування, управління та ліквідації сільськогосподарського кооперативу і кооперативних об'єднань, контроль за їх діяльністю, права та обов'язки їх членів, формування майна, фондів, цін і тарифів на продукцію та послуги, а також трудові відносини у таких кооперативах та об'єднаннях регулюються Законом України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р.

Юридичні ознаки сільськогосподарських кооперативів:

- 1) наявність статусу юридичної особи;
- 2) сільськогосподарський кооператив – це статутний суб'єкт;
- 3) його засновниками можуть бути як фізичні, так і юридичні особи;
- 4) пайовий характер майна сільськогосподарського кооперативу;
- 5) засновники сільськогосподарського кооперативу мають належати до числа виробників сільськогосподарської продукції. Останні визначаються як сільськогосподарські товаровиробники, фізичні особи (у тому числі домогосподарства, фізичні особи, що здійснюють діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства, самозайняті особи у сфері сільського господарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України від 23 вересня 2008 р. «Про сільськогосподарський перепис»).

6) це об'єднання осіб на основі членства. Такий кооператив, як юридична особа приватного права, створюється за ініціативою фізичних чи приватних юридичних осіб за їх власним волевиявленням та погодженим інтересом щодо спільної сільськогосподарської діяльності. Зовні поєднання цих осіб оформлюється членським зв'язком між ними та цієї юридичною особою на основі інституту членства в сільськогосподарському кооперативі;

7) предмет діяльності сільськогосподарського кооперативу – провадження спільної виробничо-господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг;

8) специфічна мета об'єднання осіб в сільськогосподарській кооператив та функціонування цієї юридичної особи – це задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативу. Адже такі юридичні особи виконують важливі функції щодо самоорганізації сільського населення, об'єднання сільських мешканців для спільної праці, надання різноманітної допомоги у веденні їх приватного подвір'я та домашнього господарства, у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Саме такою метою діяльності (задоволення потреб їх членів) сільськогосподарські кооперативи відрізняються від інших сільськогосподарських підприємств, що дозволяє відносити цих суб'єктів до сільськогосподарських підприємств кооперативного типу;

9) здійснення діяльності на засадах самоврядування. Це означає, що саме члени кооперативу визначають мету та предмет його діяльності, формують органи управління та визначають їх компетенцію, безпосередньо входять до складу таких органів та шляхом голосування на їх засіданнях реалізують належне їм право голосу, а також контролюють виконання рішень органів управління такого кооперативу.

2. Типи та види сільськогосподарських кооперативів, принципи їх діяльності.

Залежно від мети діяльності сільськогосподарські кооперативи поділяються на сільськогосподарські кооперативи, які здійснюють діяльність з метою одержання прибутку та без мети одержання прибутку.

Сільськогосподарський кооператив, який здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією у разі, якщо його діяльність відповідає сукупності таких ознак:

- кооператив не здійснює виробництво сільськогосподарської продукції, а надає послуги виключно своїм членам;

- кооператив не набуває право власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, відгодовану, виловлену або зібрану (заготовлену) його членами – виробниками сільськогосподарської продукції. При цьому власниками сільськогосподарської продукції, що заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени;

- кооператив відповідає вимогам встановленим пп.133.4.1 п.133.4 ст.133 Податкового кодексу України для неприбуткових організацій, а саме: а) утворений та зареєстрований в порядку визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації, б) установчі документи (або установчі документи організації вищого рівня, на підставі яких діє неприбуткова організація відповідно до закону) містять заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників, членів, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб; в) установчі документи (або установчі документи організації вищого рівня, на підставі яких діє неприбуткова організація відповідно до закону) передбачають передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду, або зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення); г) внесена контролюючим органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Що стосується СГК, які здійснюють діяльність з метою одержання прибутку, вони можуть надавати послуги, здійснювати операції, зокрема із закупівлі сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів, з особами, які не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, за умови що сумарна вартість таких послуг та операцій не перевищує 20 відсотків виручки кооперативу за рік.

Залежно від виду діяльності сільськогосподарські кооперативи поділяються на *виробничі, переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, обслуговуючі, багатофункціональні* та інші. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» члени (засновники) СГК можуть самостійно обирати види діяльності, такі як виробництво, переробка, заготівля, закупівля, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу, зокрема надання технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних послуг, послуг з ветеринарного обслуговування тварин

і племінної роботи, з бухгалтерського обліку і аудиту, науково-консультаційного обслуговування.

Принципи кооперативної діяльності закріплені у ст. 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», серед них:

- добровільність і відкритість членства у сільськогосподарському кооперативі або сільськогосподарському кооперативному об'єднанні;
- демократичність;
- обов'язковість участі члена сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання у його господарській та іншій діяльності;
- автономність і незалежність;
- сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації;
- співпраця між кооперативами;
- врахування інтересів територіальної громади.

3. Порядок створення та державної реєстрації сільськогосподарських кооперативів.

Сільськогосподарський кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах. Як уже зазначалося, такими засновниками можуть стати як фізичні, так і юридичні особи. Засновників (як і членів) сільськогосподарського кооперативу не може бути менше ніж 3 особи. Засновниками сільськогосподарського кооперативу можуть бути як громадяни України, так й іноземці чи особи без громадянства, а також юридичні особи України та іноземних держав, що беруть участь у діяльності кооперативу через своїх представників (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про кооперацію»).

Питання про створення сільськогосподарського кооперативу розглядається його установчими зборами. Такими зборами приймаються рішення про створення сільськогосподарського кооперативу, про вид (види) його діяльності, а також про мету здійснення такої діяльності (з метою одержання прибутку чи без мети одержання прибутку), найменування та скорочене найменування (за наявності) сільськогосподарського кооперативу, розміри та порядок внесення засновниками вступного внеску та вкладу, про формування його органів управління, й визначення особи чи осіб, які мають право представляти сільськогосподарський кооператив у

здійсненні реєстраційних дій. Усі рішення установчих зборів сільськогосподарського кооперативу фіксуються у протоколі, який підписується головуючим та секретарем.

Статут сільськогосподарського кооперативу затверджується також установчими зборами та є правовим документом, що регулює діяльність цього суб'єкта, він є особливою формою правового регулювання внутрішніх відносин у кооперативі та підлягає обов'язковій державній реєстрації.

Вимоги до статуту закріплено у ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», згідно якої статут сільськогосподарського кооперативу повинен містити такі відомості: найменування та скорочене найменування (за наявності) сільськогосподарського кооперативу; мету і цілі утворення сільськогосподарського кооперативу, перелік видів його діяльності; умови і порядок вступу до сільськогосподарського кооперативу членів, асоційованих членів та виходу чи виключення з нього; права і обов'язки членів та асоційованих членів сільськогосподарського кооперативу; порядок внесення змін до статуту сільськогосподарського кооперативу; порядок затвердження правил внутрішньогосподарської діяльності кооперативу та внесення змін до них; порядок встановлення етичних норм поведінки членів сільськогосподарського кооперативу, його посадових осіб та працівників, положення щодо конфіденційності інформації та порядок врегулювання конфлікту інтересів, що визначаються Статутом або етичним кодексом сільськогосподарського кооперативу (у разі його прийняття); порядок встановлення розмірів і сплати внесків членами, асоційованими членами кооперативу та відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати; порядок формування та використання фондів сільськогосподарського кооперативу; порядок формування, склад і компетенцію органів управління кооперативу, а також порядок прийняття ними рішень; порядок скликання і проведення чергових та позачергових загальних зборів сільськогосподарського кооперативу, порядок прийняття ними рішень, у тому числі з питань, рішення з яких приймається одноголосно чи кваліфікованою більшістю голосів членів кооперативу; порядок оскарження до вищого органу управління кооперативу рішень, дій або бездіяльності інших органів управлін-

ня сільськогосподарського кооперативу та посадових осіб таких органів; порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу; порядок та умови відшкодування збитків сільськогосподарського кооперативу; порядок обліку і звітності у сільськогосподарському кооперативі; порядок його реорганізації і ліквідації та вирішення пов'язаних з цим майнових питань; умови і порядок повернення поворотних цільового внеску, вкладу та додаткового вкладу.

Цей перелік не є вичерпним, адже статут сільськогосподарського кооперативу може містити й інші, пов'язані з особливостями його діяльності, положення, що не суперечать законодавству України.

Засновники сільськогосподарського кооперативу мають право при розробці його статуту скористатися як взірцем модельним статутом. Модельний статут сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою отримання прибутку, та Модельний статут сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети отримання прибутку, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. №175.

Державна реєстрація сільськогосподарського кооперативу здійснюється у загальному для всіх юридичних осіб порядку, передбаченому Законом України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»

З дати внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань запису про державну реєстрацію сільськогосподарського кооперативу він набуває прав юридичної особи, а його засновники – статусу членів цього кооперативу.

4. Право власності сільськогосподарських кооперативів.

Згідно зі ст. 19 Закону України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. кооператив є власником будівель, споруд, земельних ділянок, грошових та майнових внесків його членів, виготовленої продукції, доходів, одержаних від її реалізації та провадження іншої передбаченої статутом діяльності, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Первісно майно сільськогосподарського кооперативу формується за рахунок вступних внесків та вкладів його засновників. Вступним внеском є майновий або грошовий неповоротний внесок, розмір якого визначається статутом кооперативу, який особа зобов'язана внести при створенні сільськогосподарського кооперативу. Вкладом – грошовий чи інший майновий поворотний внесок, що вноситься засновником сільськогосподарського кооперативу при його утворенні, а членами та асоційованими членами – при вступі до кооперативу.

Для здійснення своєї діяльності сільськогосподарський кооператив формує статутний капітал, фонд розвитку та резервний фонд.

Статутний капітал формується з вкладів і додаткових вкладів членів сільськогосподарського кооперативу, а у кооперативах, що діють з метою одержання прибутку – ще й з вкладів і додаткових вкладів асоційованих членів такого кооперативу.

Для розвитку сільськогосподарського кооперативу та сільськогосподарської кооперації взагалі, а саме розвитку виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської продукції, запровадження інноваційних технологій, навчання та підвищення кваліфікації членів кооперативу, виховної та просвітницької роботи у громадах тощо, створюється *фонд розвитку*. Формується такий фонд за рахунок вступних, членських (за наявності) внесків та відрахувань від фінансового результату (прибутку) сільськогосподарського кооперативу, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, чи інших незаборонених законом надходжень.

Метою *резервного фонду* є відшкодування шкоди, заподіяної надзвичайними ситуаціями або для компенсації можливих збитків сільськогосподарського кооперативу. Формується резервний фонд за рахунок відрахувань від фінансового результату – прибутку, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, та за рахунок інших не заборонених законом надходжень.

Окрім того, сільськогосподарський кооператив для здійснення господарської діяльності може створювати *спеціальний фонд*, за рахунок цільових внесків членів кооперативу або інших не забо-

ронених законом надходжень, для реалізації цілей, визначених рішенням органів управління.

Статтею 13 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» визначено, що членство в сільськогосподарському кооперативі припиняється у разі:

1) добровільного виходу на підставі поданої заяви. У цьому разі припинення членства відбувається за ініціативою члена кооперативу на підставі поданої заяви про вихід з нього і прийняття органом управління рішення з цього приводу. Органи управління кооперативу не можуть відмовити члену кооперативу у виході з нього;

2) припинення участі членів в господарській діяльності сільськогосподарського кооперативу протягом шести місяців поспіль, якщо більший строк не визначений статутом;

3) несплати внесків та вкладу у порядку та розмірах, визначених відповідно до статуту;

4) смерті члена сільськогосподарського кооперативу – фізичної особи, визнання її померлою або безвісно відсутньою, ліквідації члена сільськогосподарського кооперативу – юридичної особи чи припинення (у формі ліквідації) самого такого кооперативу. У цьому разі припинення членства обумовлене припиненням існування однією зі сторін членського правовідношення – сільськогосподарського кооперативу чи його члена;

5) припинення діяльності сільськогосподарського кооперативу.

Специфічні майнові відносини складаються при припиненні членства особи в сільськогосподарському кооперативі. У такому разі фізична чи юридична особа – колишній член кооперативу має право на одержання своєї частки в натуральному вигляді, грошми або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу. При цьому, повернення загальної частки здійснюється у розмірі, не більшому за загальну суму вкладів, внесених такою особою при утворенні або вступі до сільськогосподарського кооперативу, а у випадках внесення вкладів та додаткових вкладів у формі майна чи майнового права – у розмірі, не більшому за грошову оцінку відповідного внеску. Строк та інші умови отримання загальної частки членом сільськогосподарського кооперативу встановлюються його статутом, при цьому строк його одержання *не може переви-*

щувати двох років, а відлік розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту припинення членства в кооперативі (ч. 7 ст. 22 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

5. Припинення сільськогосподарських кооперативів.

Підстави, порядок та юридичні наслідки припинення сільськогосподарського кооперативу визначені Законом України «Про кооперацію», а певні їх особливості регламентовано Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Як і будь-які інші юридичні особи, сільськогосподарський кооператив припиняється у формі реорганізації чи ліквідації.

За загальним правилом, реорганізація (злиття, приєднання, поділ, перетворення) сільськогосподарського кооперативу відбувається за рішенням загальних зборів членів кооперативу в порядку, визначеному законодавством та статутом кооперативу. Визначальною ознакою реорганізації сільськогосподарського кооперативу є те, що у такому разі його права, обов'язки та майно переходять до його правонаступників.

Аграрним законодавством України встановлено певні обмеження щодо реорганізації сільськогосподарського неприбуткового кооперативу. Так, відповідно до ст. 33 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», за рішенням загальних зборів членів сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети одержання прибутку, може бути реорганізовано лише в інший сільськогосподарський кооператив чи сільськогосподарське кооперативне об'єднання, що діє без мети одержання прибутку. Іншими словами, реорганізація такого кооперативу може відбутися лише у таких формах:

- злиття з іншим (іншими) сільськогосподарським кооперативом (-вами), що діє без мети одержання прибутку;
- приєднання до іншого сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети одержання прибутку;
- поділ на два чи більше сільськогосподарських кооперативів, що діють без мети одержання прибутку чи виділення з одного такого кооперативу одного чи декількох підрозділів.

Формою припинення сільськогосподарського кооперативу, що передбачає припинення його прав та обов'язків без їх правона-

ступництва, є ліквідація кооперативу. Згідно з ч. 1 ст. 29 Закону України «Про кооперацію» підставами для ліквідації сільськогосподарського кооперативу можуть бути рішення загальних зборів (зборів уповноважених) членів кооперативу (добровільний порядок) або ж рішення суду (примусовий порядок), зокрема, у разі визнання кооперативу неплатоспроможним (банкрутом).

За загальним правилом, ліквідація сільськогосподарського кооперативу здійснюється комісією, призначеною органом, який прийняв рішення про його ліквідацію. Цим же органом визначається порядок діяльності ліквідаційної комісії. З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження з управління сільськогосподарським кооперативом.

Ліквідаційна комісія зобов'язана провести роботу, пов'язану із стягненням дебіторської заборгованості сільськогосподарського кооперативу і виявленням претензій кредиторів (з повідомленням останніх про ліквідацію кооперативу), встановити порядок і терміни проведення ліквідації, а також термін для подачі претензій кредиторами, який не може бути меншим ніж два місяці з дня публікації інформації про ліквідацію сільськогосподарського кооперативу.

Ліквідаційна комісія проводить ліквідацію сільськогосподарського кооперативу у порядку, встановленому ст. 111 Цивільного кодексу України, а у разі визнання такого кооперативу неплатоспроможним (банкрутом) – Кодексом України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р.

Специфіка ліквідаційної процедури у сільськогосподарському кооперативі виявляється в наступному. Так, майно кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат дивідендів та патронажних дивідендів членам кооперативу, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному його статутом. Майно та кошти фонду розвитку такого сільськогосподарського кооперативу не підлягають поділу між його членами, а передаються за рішенням загальних зборів іншому сільськогосподарському кооперативу чи кооперативному об'єднанню для зарахування до фонду розвитку. У разі неприйняття такого рішен-

ня майно та кошти фонду розвитку сільськогосподарського кооперативу зараховуються до державного або місцевого бюджету.

Що стосується сільськогосподарських кооперативів, що діють без мети одержання прибутку, у разі ліквідації майно та кошти після задоволення вимог кредиторів, здійснення виплати членам такого кооперативу частини попередньо надлишково сплаченої вартості послуг, наданих їм кооперативом, оплати праці, розрахунків із сільськогосподарським кооперативним об'єднанням, членом якого він є, передаються за рішенням загальних зборів іншому сільськогосподарському кооперативу чи кооперативному об'єднанню, що діє з метою або без мети одержання прибутку для зарахування до фонду розвитку. В разі не прийняття такого рішення загальних зборів зарахування відбувається до державного чи місцевого бюджету. Поворотні цільові внески, що зараховані до спеціального фонду сільськогосподарського кооперативу, підлягають поверненню членам такого кооперативу.

Оскільки серед майнових об'єктів сільськогосподарського кооперативу, що ліквідується, як правило перебувають й земельні ділянки, то щодо окремих з них діють особливі правила. Так, у зв'язку із запровадженням купівлі-продажу або відчуження в інший спосіб земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. №552-ІХ, у разі ліквідації такого кооперативу, повернення паю, внесеного особою – членом сільськогосподарського кооперативу, у формі земельної ділянки здійснюється відповідно до вимог та в порядку, передбаченому статутом сільськогосподарського кооперативу.

Сільськогосподарський кооператив вважається припиненим з дати внесення запису про це до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення сільськогосподарського кооперативу та охарактеризуйте його ознаки.
2. Назвіть типи сільськогосподарських кооперативів та розкрийте їх ознаки.
3. Охарактеризуйте порядок створення та державної реєстрації сільськогосподарського кооперативу.
4. Які законодавчі вимоги ставляться до засновників сільськогосподарського кооперативу?
5. Проаналізуйте зміст статуту сільськогосподарського кооперативу.
6. Охарактеризуйте право на дивіденди та патронажні дивіденди членів сільськогосподарського кооперативу.
7. Розкрийте правовий режим майнових фондів сільськогосподарського кооперативу.
8. Визначте компетенцію органів управління сільськогосподарського кооперативу.
9. Розкрийте особливості правового регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів.
10. Назвіть особливості припинення діяльності сільськогосподарського кооперативу.

Тема 9

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ДЕРЖАВНИХ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

План

1. Поняття та юридичні ознаки державного сільськогосподарського підприємства.
2. ДСП як суб'єкт майнових прав.
3. Правове становище керівника ДСП.

Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>

Про затвердження порядку відчуження об'єктів державної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2007 р. № 803. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-%D0%BF#Text>

Про затвердження порядку списання об'єктів державної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.2007 р. № 1314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1314-2007-%D0%BF#Text>

Про застосування контрактної форми трудового договору з керівником підприємства, що є у загальнодержавній власності: постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.1993 р. № 203 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-93-%D0%BF#Text>

Про проведення конкурсного відбору керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки: постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2008 р. № 777 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2008-%D0%BF#Text>

Аграрне право: підручник / Ю. Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т. В. Курман та ін.; за ред. А. М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за заг. ред. А. М. Статівки. – 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

Курман Т. В. Правовое обеспечение хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий: моногр. Харьков: СПД-ФЛ Чальцев А. В., 2007. 208 с.

1. Поняття та юридичні ознаки ДСП.

Незважаючи на проведення аграрної реформи, одним із завдань якої було роздержавлення шляхом приватизації та створення нових форм господарювання, заснованих на приватній власності на землю та майно, певна частка сільськогосподарських підприємств, заснованих на державній формі власності, залишається в аграрному секторі економіки. Прикладом таких підприємств є такі, що знаходяться у підпорядкуванні Національної академії аграрних наук України та Міністерства аграрної політики та продовольства України: сільськогосподарські науково-дослідні установи; дослідні господарства учбових та наукових закладів; державні сортопробувальні станції, племінні спеціалізовані господарства та кінні заводи; господарства, які займаються вирощуванням лікарських рослин, та високопродуктивного насіння тощо.

Держава має не тільки контролювати, а й сприяти розвитку діяльності таких підприємств. Від того, на якому рівні розвитку знаходиться племінне тваринництво (створення племінних тварин, виведення нових порід сільськогосподарської худоби) та рослинництво (виведення та вирощування високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур), залежить збільшення обсягів виробництва продукції рослинного та тваринного походження, підвищення її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на світовому ринках. У даному випадку держава виступає гарантом прав виробників та споживачів конкретної сільськогосподарської продукції.

Державне сільськогосподарське підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, який створюється за рішенням компетентного органу державної влади, для задоволення суспільних потреб у продуктах рослинного та тваринного походження шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-технічної, торгівельної, іншої діяльності в порядку, передбаченому законодавством України.

Державне сільськогосподарське підприємство діє на основі державної власності, має статус юридичної особи, здійснює виробничу та іншу діяльність з метою отримання прибутку.

Згідно зі ст. 63 ГК України унітарне підприємство створюється одним засновником, який надає потрібне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, якого сам призначає, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Юридичними ознаками державного сільськогосподарського підприємства виступають наступні:

1) це самостійний суб'єкт господарювання в аграрному секторі економіки, який має статус юридичної особи – має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом;

2) створюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частки державного майна;

3) майно державного сільськогосподарського підприємства перебуває в державній власності й закріплюється за ним на праві господарського відання або оперативного управління;

4) діє на основі статуту, який затверджується власником майна чи його представником. У статуті містяться відомості про найменування й місцезнаходження підприємства, мету й предмет його діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків та збитків, про органи управління та контролю, їхню компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання;

5) як правило, є глибоко спеціалізованим підприємством – спеціалізуються на виробництві однорідної продукції. Їх діяльність може бути спрямована не тільки на виробництво, переробку і реалізацію сільськогосподарської продукції, а й на впровадження національних та регіональних виробничих та науково-технічних програм і розвиток АПК в цілому;

6) це великі виробничі сільськогосподарські підприємства з високою культурою виробництва, яку забезпечують висококваліфіковані спеціалісти у сфері сільського господарства;

7) безпосереднє керівництво державним сільськогосподарським підприємством здійснює керівник, з яким власник укладає контрактну форму трудового договору;

8) реорганізація і ліквідація такого підприємства провадиться за рішенням власника або суду.

2. ДСП як суб'єкти майнових прав.

Державне підприємство не є суб'єктом права власності, щодо нього діє спеціальна категорія – правовий режим майна державного підприємства. Вона означає, що державні підприємства керуються спеціальними правилами заснування, утворення їх майна при заснуванні, визначення цілей і предмета діяльності, управління майном, розподілу прибутків. Найширші можливості такому суб'єкту господарювання дає право власності, а вужчі – *право господарського відання та оперативного управління*.

До об'єктів права державної власності відноситься майно, яке необхідне підприємству для здійснення його статутних завдань. Законодавство не містить переліку майна, яке належить виключно до об'єктів майна сільськогосподарських підприємств, але виходячи із направленості господарської діяльності підприємства можна говорити про такі об'єкти як: споруди, будівлі, с/г приміщення (комори, майстерні, гаражі, ферми), обладнання, соціально-побутові об'єкти, с/г техніка, інвентар, транспортні засоби, робоча та продуктивна худоба, багаторічні насадження, гідротехнічні споруди, вироблена продукція, посіви, гроші, цінні папери та ін.

Управління державним майном здійснюють державні органи (Закон України «Про управління об'єктами державної власності» 21.09.07 р.) Вони вирішують питання утворення державного підприємства, визначення цілей його діяльності, реорганізації та ліквідації, здійснюють контроль за ефективним використанням та збереженням закріпленого за підприємством майна. При праві господарського відання та оперативного управління право власності реалізується одразу двома суб'єктами. Одночасно держава зберігає за собою деякі елементи володіння та розпорядження майном, а державне сільськогосподарське підприємство володіє, користується та розпоряджається ним в межах, встановлених статутом підприємства. До права господарського відання і оперативного

управління застосовуються правила права власності, якщо інше не передбачено законом.

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується та розпоряджається майном, закріпленим за ним власником, з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках передбачених законодавством. Власник майна здійснює контроль за використанням, збереженням майна, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність. Суб'єкт, що має майно на праві господарського відання має право на захист своїх майнових прав також від власника (ст.135 ГКУ).

Відчуження засобів виробництва, які є державною власністю і закріплені за державним підприємством, здійснюється виключно на конкурентних засадах (через біржі, на аукціоні) у порядку визначеному постановою КМУ від 06.06.07 р. № 803 «Про затвердження порядку відчуження об'єктів державної власності». Дія цього положення розповсюджується на майно, що відноситься до основних фондів. Відчуження майна здійснюється суб'єктом господарювання, на балансі якого перебуває майно, лише після надання на це дозволу відповідного суб'єкта управління майном за умови, що відчуження майна не обмежує провадження суб'єктом господарювання виробничої діяльності та/або подальше використання майна є неможливим та/або економічно недоцільним; що відчуження не впливає на цілісність майнового комплексу суб'єкта господарювання. Звернення разом із документами розглядається суб'єктом управління майном і ФДМ.

Відчуження майна здійснюється виключно на електронних аукціонах в електронній торговій системі «ПРОЗОПРО.ПРОДАЖІ».

Списання майна державного підприємства відбувається у порядку передбаченому постановою Кабінету Міністрів України від 08.11. 2007 р. № 1314 «Про затвердження Порядку списання об'єктів державної власності». Списанню підлягає майно, що не може бути у встановленому порядку відчужене або безоплатно передане іншим суб'єктам, морально чи фізично зношене, непридатне для подальшого використання або пошкоджене внаслідок аварії або стихійного лиха та відновленню не підлягає; або виявлене в результаті інвентаризації як нестача (за умови відшкодування вартості).

Списання здійснюється суб'єктом господарювання на підставі рішення суб'єкта управління майном. Якщо вартість майна менше 50 тис грн. – за рішенням керівника. Кошти, що надійшли в результаті списання майна, спрямовуються відповідно до законодавства (цільове використання), в т.ч. і до держбюджету.

Право оперативного управління – на такому праві майно належить бюджетним установам і некомерційним та казенним державним підприємствам. Дані суб'єкти володіють, користуються та розпоряджаються закріпленим за ними майном тільки за призначенням і суворо у відповідності до цілей фінансування. Найбільш обмежені його правомочності щодо розпорядження майном - в нього немає права ні продавати, ні обмінювати, ні здійснювати будь-які інші дії відносно розпорядження майном без дозволу власника.

Бюджетні установи, як правило, не займаються виробничою діяльністю. Це науково-дослідні установи, навчальні заклади. Державні бюджетні установи витрачають виділені їм кошти за бюджетними кошторисами відповідно до призначення конкретних цільових коштів. Єдиний кошторис доходів і видатків складається кожною установою на календарний рік і затверджується керівником вищестоящої організації не пізніше чим 1 місяць після затвердження відповідного бюджету з якого фінансується установа. Списання майна з балансу здійснюється шляхом продажу, безоплатної передачі, ліквідації. Продаж майна здійснюється на конкурентних засадах. Кошти, отримані від реалізації вносяться в дохід бюджету, за рахунок якого утримується установа. Якщо державній установі дозволено здійснювати певну господарську діяльність (як правило послуги), то доходами, отриманими від такої діяльності, вона розпоряджається самостійно.

Майно державного підприємства утворюють спеціальні фонди. Це грошові кошти, що слугують спеціальним цілям, передбаченим статутом. Використання коштів одного фонду для цілей іншого, як правило, не допускається.

Статутний капітал – являє собою сукупність вкладів (у грошовому виразі) учасників у майно при створенні підприємства для забезпечення його діяльності в розмірах, визначених установчими документами. Згідно із ст. 74 ГК «мінімальний розмір статутного капіталу державного підприємства встановлюється законом».

Державне підприємство створює з прибутку *резервний фонд* для покриття непередбачуваних витрат та збитків (неврожай, стихійне лихо, несприятливі погодні умови).

Згідно із Законом України «Про охорону праці» утворюється фонд охорони праці, кошти якого використовуються тільки на виконання заходів, що забезпечують доведення умов з безпеки праці до нормативних вимог або підвищення існуючого рівня охорони праці на виробництві.

Фонд оплати праці – є основним джерелом оплати праці працівників, він утворюється із валового доходу підприємства.

Фонд матеріального стимулювання – утворюється за рахунок відрахувань з прибутку для матеріального заохочення, преміювання.

Фонд соціального розвитку – джерелом є прибуток. Використовується на ремонт та будівництво об'єктів соціальної сфери.

Натуральні фонди: фуражний – для забезпечення кормами тварин господарства; насіннєвий – для забезпечення виробництва насіннєвим матеріалом; продовольчий фонд – фонд зерна, цукру та іншої продукції для видачі працівникам в рахунок оплати їх праці.

3. Правове становище керівника ДСП.

З метою забезпечення високоприбуткової діяльності і збереження закріпленого за підприємством державного майна, безпосереднє поточне управління державним сільськогосподарським підприємством здійснює його керівник (директор).

Постановою Кабінету Міністрів України від 3.09. 2008 р. № 777 «Про проведення конкурсного відбору керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки» визначається процедура конкурсного відбору керівників державних підприємств. Для проведення конкурсного відбору Міністерство аграрної політики та продовольства України або НААН утворює постійну діючу комісію і призначає її голову. Обов'язковою умовою проведення конкурсного відбору є його відкритість. Представники засобів масової інформації мають право бути присутніми на засіданнях комісії під час розкриття пакетів документів, поданих претендентами, їх розгляду та оголошення переможця.

Відповідно до ст. 65 ГК України та Постанови Кабінету Міністрів України «Про застосування контрактної форми тру-

дового договору з керівником підприємства, що є у державній власності» від 19.03.1993 р. керівника державного сільськогосподарського підприємства призначає (обирає) власник або уповноважений ним орган, шляхом підписання з ним договору (контракту) і призначення його на посаду. Рішення комісії з питань проведення конкурсного відбору керівників державних підприємств є підставою для укладання контракту між органом управління та переможцем конкурсного відбору. Згідно зі ст.21 Кодексу законів про працю України контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права та обов'язки і відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення і організації праці працівника умови розірвання договору можуть встановлюватися угодою сторін.

Контракт підписується керівником уповноваженого органу та особою, яка призначається на посаду керівника підприємства і набуває чинності з моменту його підписання сторонами. Положення контракту можуть бути змінені тільки за згодою сторін.

У контракті передбачаються: строки його дії; результати виробничо-господарської діяльності підприємства, досягнення яких має забезпечити керівник; права та обов'язки й відповідальність сторін; умови організації та оплати праці; соціально-побутові та інші умови, необхідні керівникові для виконання зобов'язань, які беруться ним з урахуванням галузевої особливості та фінансового стану підприємства, включаючи обов'язкове підвищення кваліфікації або перепідготовки протягом терміна дії контракту; підстави для розірвання контракту.

Умови оплати праці керівника державного сільськогосподарського підприємства визначаються у контракті й повинні встановлюватися у прямій залежності від результатів виробничо-господарської діяльності підприємства. У контракті можуть бути визначені умови підвищення або зниження обумовленого розміру оплати праці, встановлення надбавок, премій, винагород за підсумками роботи.

Керівник (директор) ДСП зобов'язаний забезпечити складання фінансового річного плану діяльності підприємства та своєчасно надати його на затвердження уповноваженому органу. Щокварталу керівник подає звіт про результати виконання показників, пе-

редбачених контрактом, у разі їх невиконання надаються письмові пояснення щодо причин їх невиконання.

Для директора сільськогосподарського державного підприємства можуть бути передбачені додаткові обов'язки такі як: 1) забезпечення раціонального та ефективного використання землі, підвищення показників врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності у тваринництві; 2) забезпечення прибутковості сільськогосподарського виробництва шляхом запровадження новітніх технологій та ін.

Контракт з керівником державного сільськогосподарського підприємства може бути розірваний на підставах, які передбачені чинним законодавством або контрактом.

Повноваження трудового колективу щодо його участі в управлінні підприємством встановлюються статутом або іншими установочними документами. До компетенції зборів трудового колективу може бути віднесено: а) обрання ради трудового колективу і встановлення її функцій; б) визначення і затвердження порядку надання працівникам підприємства соціальних пільг; в) участь у моральному і матеріальному стимулюванні праці; г) розгляд і вирішення відповідно до статуту підприємства питання самоврядування трудового колективу та ін.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття та юридичні ознаки державного сільськогосподарського підприємства.
2. Який порядок створення та припинення діяльності ДСП?
3. Надайте визначення правового режиму майна ДСП.
4. Охарактеризуйте правовий режим майна ДСП.
5. Наведіть відмінності між правом господарського відання та правом оперативного управління.
6. Які особливості відчуження майна ДСП.
7. Охарактеризуйте правове становище керівника ДСП.

Тема 10

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ ОСОБИСТОГО СЕЛЯНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

План

1. Поняття та юридичні ознаки особистого селянського господарства.
2. Земельні правовідносини, що виникають у зв'язку з веденням особистого селянського господарства.
3. Майнові правовідносини за участю осіб, що ведуть особисте селянське господарство.
4. Права та обов'язки осіб, що займаються веденням особистого селянського господарства. Надання послуг у сфері сільського (зеленого) туризму.
5. Договірні відносини при веденні особистих селянських господарств.
6. Припинення ведення особистого селянського господарства.

Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>

Аграрне право: підручник / Ю.Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т.В. Курман та ін.; за ред. А.М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту/ В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, І.М. Кульчий та ін.: за заг. ред. А.М. Статівки. – 3-є вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

Науково-практичний коментар до Закону України «Про особисте селянське господарство / за ред. В.В. Носіка. К.: Кондор, 2004. 252с.

Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання): постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. Офіц. вісн. України, 2006. № 11. Ст. 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF#Text>

Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 14.04.2017 р. Офіц. вісн. України. 2017. № 42. Ст. 1313.

Туєва О.М. Сільський зелений туризм як категорія аграрного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки», Вип. 4, том 1, 2016р. С.99-102.

1. Поняття та юридичні ознаки особистого селянського господарства.

Правові відносини, що виникають у зв'язку із веденням громадянами особистого селянського господарства врегульовано Законом України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003р. Відповідно до ст. 1 цього Закону особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Юридичні ознаки особистого селянського господарства:

1. Це вид господарської діяльності. Ведення особистого селянського господарства не належить до підприємницької діяльності, така діяльність здійснюється фізичною особою /особами без створення юридичної особи.

2. Закон запроваджує облік особистих селянських господарств в органах місцевого самоврядування за місцем розташування земельної ділянки. Він здійснюється для накопичення та систематизації відомостей для проведення державного статистичного спостереження відповідно до Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами, затвердженого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 14 квітня 2017 р., Інструкції з ведення погосподарського обліку в сільських, селищних та міських радах, затвердженої наказом Державного служби статистики України від 11 квітня

2016 р. Метою обліку є отримання статистичної інформації про соціально-демографічні характеристики населення в сільській місцевості, його потенціал у сфері сільського господарства.

3. Це форма аграрного виробництва, яка ґрунтується на приватній власності громадян на землю та інше майно.

4. Суб'єктами ведення особистого селянського господарства є фізичні особи.

5. Це сімейно-трудова діяльність, яка базується на особистій праці і може здійснюватися фізичною особою індивідуально або разом з особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають. Громадяни, що ведуть особисте селянське господарство є особами, які забезпечують себе роботою самостійно й відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною, незалежно від рівня його доходності.

6. Особисте селянське господарство має переважно натуральний, споживчий характер, оскільки сільськогосподарська продукція виробляється для задоволення особистих потреб громадян у продуктах харчування, йде на відгодівлю худоби та птиці, а товарного призначення набувають лише її надлишки.

Перелічені юридичні ознаки особистого селянського господарства дозволяють зробити висновок про специфічність такого виду сільськогосподарської діяльності і його відмінність від діяльності інших сільськогосподарських товаровиробників.

2. Земельні правовідносини, що виникають у зв'язку з веденням особистого селянського господарства

Безпосередніми носіями земельних прав в особистих селянських господарствах є фізичні особи, яким надані земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства.

Підставами набуття земельних ділянок для ведення ОСГ виступають: 1) рішення органу влади про передачу земельної ділянки громадянину у приватну власність; 2) цивільно-правовий договір; 3) успадкування земельної ділянки.

Земельна правосуб'єктність у осіб, що ведуть особисте селянське господарство, виникає з 18 років за наявності документів,

що посвідчують право власності на землю або договору оренди.

Відповідно до ст. 5 Закону «Про особисте селянське господарство» для такої форми господарювання використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 гектара, передані фізичним особам у власність або оренду із земель державної або комунальної власності.

Розмір земельної ділянки ОСГ може бути збільшений у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та її спадкування членами особистого селянського господарства відповідно до закону. Земельні ділянки призначені для ведення особистого селянського господарства, можуть передаватися громадянами у користування юридичним особам України і використовуватися ними для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства без зміни цільового призначення цих земельних ділянок.

Оскільки ведення ОСГ засновано на сімейно-родинних відносинах, земельні ділянки, що використовуються для ведення такої діяльності, можуть перебувати у власності одного громадянина або бути спільною сумісною власністю подружжя чи спільною частковою власністю членів особистого селянського господарства.

У разі виходу з особистого селянського господарства кожен його член має право на виділення належної йому земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Припинення права власності та права користування земельною ділянкою для ведення особистого селянського господарства може мати місце у випадках, передбачених ст.ст. 140, 141 Земельного кодексу України.

3. Майнові правовідносини за участю осіб, що ведуть особисте селянське господарство

Майнові відносини в особистих селянських господарствах регулюються Цивільним кодексом України, Земельним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом України «Про особисте селянське господарство» та іншими нормативними актами.

В основі цих відносин перебуває приватна власність фізичних осіб. Відповідно до ст. 6 Закону «Про особисте селянське господарство» до майна, яке використовується для ведення особистого селянського господарства, належать: жилі будинки, господарські будівлі та споруди, сільськогосподарська техніка, інвентар та обладнання, транспортні засоби, сільськогосподарські та свійські тварини і птиці, бджолосім'ї, багаторічні насадження, вироблена сільськогосподарська продукція, продукти її переробки та інше майно, набуте у власність членами господарства в установленому законом порядку. Наведений перелік майнових об'єктів є невичерпним, адже громадяни можуть придбавати способами, що не заборонені законом та використовувати у своїй діяльності будь-яке інше майно, необхідне їм для ведення особистого селянського господарства. Окремі види майна можуть створюватися працею самих членів господарства, бути результатом їх діяльності (виготовлена продукція, продукти її переробки). Склад та кількість майна, що може перебувати у їх власності та користуванні не обмежується, крім випадків, передбачених законом.

Майно, що використовується для ведення особистого селянського господарства, може бути власністю однієї особи, спільною частковою або спільною сумісною власністю його членів відповідно до закону.

Члени особистого селянського господарства – співвласники майна володіють, користуються та розпоряджаються ним спільно. У разі вчинення одним із співвласників правочинів щодо розпорядженням спільним майном вважається, що він вчинений за згодою усіх співвласників.

4. Права та обов'язки осіб, що займаються веденням особистого селянського господарства. Надання послуг у сфері сільського (зеленого) туризму

Важливу частину правового статусу громадян, які ведуть особисте селянське господарство, складають їх права та обов'язки, що становлять собою вид і міру дозволеної і належної поведінки. Основний їх перелік закріплено у ст. 7 Закону України «Про особисте селянське господарство». Залежно від об'єкта, з приво-

ду якого вони виникають, права та обов'язки вказаних громадян можна поділити на земельні, майнові, фінансові та соціальні. До земельних прав належать:

- право самостійно господарювати на землі;
- передавати земельні ділянки особистого селянського господарства фізичним або юридичним особам в оренду, уклавши відповідний договір;
- використовувати в установленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі.

Групу майнових прав осіб, що займаються веденням особистого селянського господарства, становлять:

- право укладати особисто або через уповноважену особу будь-які угоди, що не суперечать законодавству;
- реалізувати надлишки виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним і фізичним особам;
- право самостійно здійснювати матеріально-технічне забезпечення власного виробництва;
- вільно розпоряджатися належним майном, виробленою сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки;
- право на відшкодування збитків;
- надавати послуги з використанням майна особистого селянського господарства.

До фінансових прав осіб, що займаються веденням особистого селянського господарства можна віднести:

- право відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законом порядку;
- бути членами кредитної спілки та користуватися її послугами;
- брати участь у конкурсах сільськогосподарських виробників для отримання бюджетної підтримки відповідно до загальнодержавних і регіональних програм.

До соціальних прав, що спрямовані на отримання можливості громадянами, які ведуть особисте селянське господарство, користуватися соціальними благами, й забезпечуються державою, зокрема, належать: право отримувати в установленому законом

порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії.

Обов'язки осіб, що ведуть особисте селянське господарство, залежно від об'єкта, з приводу якого вони виникають, поділяються на: земельні, санітарно-екологічні та інформаційні.

Земельні обов'язки спрямовані на забезпечення цільового та раціонального використання земельних ділянок, наданих громадянам для ведення особистого селянського господарства. До них відносяться: обов'язок дотримуватися вимог земельного законодавства; забезпечувати використання земельної ділянки за цільовим призначенням; підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; не порушувати права власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; дотримуватись правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон; своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату.

Санітарно-екологічні обов'язки спрямовані на захист прав споживачів сільськогосподарської продукції, що виробляється в особистих селянських господарствах, збереження природних ресурсів, стале та екологічно-збалансоване природокористування. Це обов'язки дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля, чинних нормативів щодо якості продукції, санітарних, екологічних та інших вимог відповідно до законодавства.

До інформаційних відноситься обов'язок надавати сільським, селищним, міським радам необхідні дані щодо їх обліку.

Наведений перелік не є вичерпним, отже, законодавством можуть бути встановлені й інші права та обов'язки зазначених осіб.

Одним із способів реалізації права особистого селянського господарства на надання послуг з використанням його майна є надання послуг у сфері сільського зеленого туризму.

Характерною особливістю сільського туризму є його природність, екологічність. Саме з цим пов'язано визначення сільського туризму, як «зеленого». *Сільський зелений туризм* - це специфічний вид туризму, що має рекреаційний, відпочинковий, оздоровчий та/або пізнавальний характер, зосереджений у сільській місцевості і пов'язаний з використанням майна, земельних ділянок та трудових ресурсів фізичних осіб, які займаються сіль-

ськогосподарською діяльністю, а також природного, культурного та етнографічного потенціалу регіону. Формами сільського зеленого туризму виступають: *агротуризм, екотуризм та агро-екотуризм*.

Основною послугою сільського зеленого туризму є надання туристам послуг з тимчасового проживання в умовах сільської садиби. Порядок надання фізичними особами послуг з тимчасового розміщення закріплено постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» від 15 березня 2006 р. Фізичні особи – власники або орендарі індивідуальних засобів розміщення, в яких за плату або безоплатно надається обмежена кількість місць, надають послуги з тимчасового розміщення (проживання) без державної реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності.

5. Договірні відносини в діяльності особистих селянських господарств

Особи, що займаються веденням особистого селянського господарства, мають право укладати будь-які угоди, що не суперечать законодавству. Такі угоди можуть укладатися як особисто, так і через уповноважену особу, якою може бути дієздатний громадянин, що представляє інтереси решти членів господарства.

Виділяють 3 основні різновиди договорів (залежно від їх предмету), укладення яких є характерним при веденні особистих селянських господарств:

1) *договір на реалізацію надлишків сільськогосподарської продукції*. Сторонами такого договору є фізична особа, що веде особисте селянське господарство, та заготівельні, переробні підприємства, а також будь-які інші суб'єкти. За цими договорами особистими селянськими господарствами реалізуються надлишки фруктів, овочів, продукція тваринництва та ін. Юридичну основу таких договірних відносин становлять норми Цивільного кодексу України. За юридичною природою це договір купівлі-продажу;

2) *договір на відгодівлю та дорощування худоби та птиці*. Предметом такого договору є діяльність фізичних осіб, що ведуть особисті селянські господарства, з дорощування та відгодівлі тварин та передачі їх власнику. У договорі обумовлюється кількість

тварин, термін їх повернення, жива вага кожної та їх загальна вага на момент передачі на дорощування.

Особа, що веде особисте селянське господарство, зобов'язана утримувати тварин відповідно до зоотехнічних та ветеринарних правил, виростити та передати сільськогосподарському підприємству вирощене поголів'я худоби або птиці обумовленої ваги, кондиції, сплатити отримані послуги, що надані йому сільськогосподарським підприємством.

На сільськогосподарське підприємство покладається обов'язок передати тварин громадянам, що ведуть особисте селянське господарство, надати (продати) корми. Може бути передбачений обов'язок надавати допомогу в будівництві та обладнанні приміщення для тримання тварин, виділення транспортних засобів, техніки для обробки земельної ділянки, заготівлі сіна, кормів, забезпечувати ветеринарне обслуговування. Сільськогосподарське підприємство зобов'язане прийняти тварин у кількості та в терміни, передбачені договором та розрахуватися із громадянином. Відносини з відгодівлі тварин регламентуються Інструкцією по обліку молодняка тварин, птиці та тварин на відгодівлі, затвердженої наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України від 15 січня 1997 р. №7;

3) *договір на реалізацію молока*. Відносини з приводу *закупівлі молока* у осіб, що ведуть особисте селянське господарство, регулюються відповідним договором, що укладається на основі Цивільного кодексу України, Закону України від 24 червня 2004 р. «Про молоко та молочні продукти», з урахуванням вимог, визначених наказом Міністерства аграрної політики України та Державного департаменту ветеринарної медицини від 21 березня 2002 р. «Про затвердження Ветеринарних та санітарних вимог до пунктів закупівлі молока від тварин, які утримуються в особистих селянських господарствах», наказом Міністерства аграрної політики України від 2 вересня 2008 р. «Про затвердження примірного договору на закупівлю молока для дитячого харчування» та ін.

Сторонами такого договору є особа, що веде особисте селянське господарство і має молочну худобу та заготівельне підприємство. Відповідно до договору фізична особа, що веде особисте селянське господарство, бере на себе обов'язок продати госпо-

дарству молоко у визначеній кількості протягом певного періоду з конкретизацією обсягів по більш дрібним періодам. Молоко має відповідати умовам щодо його жирності, вмісту білку та ін. Заготівельне підприємство зобов'язане своєчасно прийняти молоко та оплатити його вартість.

6. Припинення ведення особистого селянського господарства

Ведення особистого селянського господарства припиняється в разі:

- рішення членів особистого селянського господарства про припинення його діяльності;
- якщо не залишилось жодного члена господарства або спадкоємця, який бажає продовжити його ведення;
- припинення прав на земельну ділянку згідно із Земельним кодексом України.

У разі припинення ведення особистого селянського господарства сільська, селищна, міська рада за місцем розташування земельної ділянки, наданої для цих цілей, вилучає його з обліку особистих селянських господарств.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення поняттю «особисте селянське господарство».
2. Розкрийте юридичні ознаки особистого селянського господарства.
3. Охарактеризуйте коло суб'єктів права на ведення особистого селянського господарства.
4. Яким чином здійснюється облік особистих селянських господарств?
5. Надайте визначення сільському зеленому туризму. В яких формах може здійснюватися сільський зелений туризм?
6. Якого розміру земельні ділянки можуть надаватися для ведення особистого селянського господарства? Чи можливі випадки збільшення їх розміру?
7. Визначте права та обов'язки осіб, що ведуть особисте селянське господарство.

8. Охарактеризуйте майнові правовідносини, що виникають при веденні особистого селянського господарства.

9. Охарактеризуйте правові форми реалізації продукції, вирощеної в особистих селянських господарствах.

10. Наведіть правові підстави та юридичні наслідки припинення ведення особистого селянського господарства.

Тема 11

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ

План

1. **Поняття, правові основи та принципи виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників.**
2. **Правові засади спеціалізації у сільському господарстві.**
3. **Правове становище підсобних виробництв та промислів сільськогосподарських підприємств.**
4. **Правові основи планування сільськогосподарського виробництва.**

Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>

Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

Аграрне право: підручник / Ю. Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т. В. Курман та ін.; за ред. А. М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за заг. ред. А. М. Статівки. – 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (гол.), В. В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України;

Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. 696 с.

Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.

Курман Т.В. Правовое обеспечение хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий: Монография. Харків, 2007. 208 с.

1. Поняття та сутність виробничо-господарської діяльності.

Виробничо-господарська діяльність - це врегульовані нормами аграрного права суспільні відносини, спрямовані на виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку, зберігання, транспортування та реалізацію, а також виробництво інших матеріальних цінностей у підсобних виробництвах і промислах з метою отримання прибутку. Виробничо-господарська діяльність є базовим інститутом аграрного права і спрямована на реалізацію спеціальної правосуб'єктності аграрних товаровиробників.

Основні принципи правового регулювання виробничо-господарської діяльності: свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом (Закони України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про фермерське господарство», «Про господарські товариства»); невтручання держави у безпосередню господарську діяльність сільськогосподарських товаровиробників (п. 4 ст. 23 Господарського кодексу України); захист національного аграрного товаровиробника; державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників; екологізація сільськогосподарського виробництва та сталий розвиток агросфери та ін.

Правову основу здійснення виробничо-господарської діяльності складає система нормативних актів: загальних (Господарський кодекс України, Земельний кодекс України, Закони України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та ін.); спеціальних (Закони України «Про фермерське господарство», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про племінну справу у тваринництві», «Про насіння і садивний матеріал», «Про аквакультуру», «Про бджільництво» та ін.); а також внутрішньогосподарських локальних актів сільськогосподарських підприємств

(статутів, положень про структурні підрозділи підприємства тощо).

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств безпосередньо пов'язана з використанням земель сільськогосподарського призначення, а самі землі виступають як основний засіб виробництва. При виборі напрямків та видів діяльності аграрні товаровиробники мають виходити не тільки з власних економічних можливостей, але й з місцевих умов – кліматичних, якості та родючості ґрунтів тощо, а також враховувати **обмеження у здійсненні господарської діяльності**, встановлені законом. Виділяють наступні обмеження: **1) суб'єктні** - заборона здійснювати підприємницьку діяльність в аграрному секторі певним категоріям осіб, наприклад, державним службовцям, або дозвіл на провадження окремих видів господарської діяльності лише окремим категоріям суб'єктів; **2) дозвільні** - відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. ліцензуванню підлягають такі види сільськогосподарської діяльності, як: культивування та використання рослин, що містять наркотичні засоби, які включені до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, затвердженого КМУ від 06.05.2000 р.; промисловий вилов біоресурсів поза межами юрисдикції України; ветеринарна практика та інші види діяльності; **3) кваліфікаційні** - необхідність проходження атестації чи складання кваліфікаційних іспитів працівниками аграрних підприємств у певних сферах сільськогосподарської діяльності (племінна справа у тваринництві); **4) земельні** - заборона на провадження окремих видів виробничо-господарської діяльності на певних територіях (в охоронних зонах – ст. 112 ЗК України, у зонах санітарної охорони – ст. 113 ЗК України, ЗУ «Про курорти», у санітарно-захисних зонах – ст. 114 ЗК України, на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи – ст. 12 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р.) або встановлення спеціального режиму господарської діяльності та використання земель на певних територіях (у прикордонній смузі, навколо військових об'єктів - ст. 115 ЗК України, Постанова КМУ

від 31.01.2001 р. «Про Порядок використання земель у зонах їх можливого затоплення внаслідок повеней та паводків»).

2. Правові засади спеціалізації у сільському господарстві.

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств має чітко виражений зональний характер і розвинуту галузеву спеціалізацію. Проявом спеціалізації є створення підприємства, яке займається виробництвом однорідної продукції, що сприяє інтенсифікації сільського господарства, найбільш ефективному використанню землі, трудових ресурсів, основних та обігових фондів, забезпечує підвищення продуктивності суспільної праці.

Під спеціалізацією у теорії аграрного права розуміють форму суспільного поділу праці під впливом природних й соціально-економічних умов, що дістає вияв у територіальному розміщенні та розподілі галузі на окремі види виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, щодо яких наявні найкращі умови. Виділяють основні (рослинництво, тваринництво), додаткові (садівництво, овочівництво, птахівництво, бджільництво та ін.) і допоміжні (переробка сировини та продовольства, підсобні промисли, торгівля) галузі сільського господарства, сукупність яких характеризує спеціалізацію конкретного господарства.

Форми спеціалізації: 1) територіальна, 2) спеціалізація сільськогосподарських підприємств і 3) внутрішньогосподарська спеціалізація.

Видами територіальної спеціалізації є: зональна (характеризує виробничий напрям зони – Полісся, Лісостеп, північний і центральний степ, південний степ, передгірні та гірські райони Карпат); мікрональна (притаманна відносно невеликим ареалам у межах відповідних зон, де вирощуються певні культури, що не мають значного поширення в Україні – мікрозони з вирощування хмелю, південних конопель, страусів, земноводних); обласна; районна та міжрайонна.

Спеціалізація сільськогосподарських підприємств – це переважаюче виробництво в них відповідного виду (видів) сільськогосподарської продукції, щодо якого (яких) наявні найсприятливіші природні, економічні та соціальні умови (ґрунтові, погодно-кліма-

тичні, біологічні особливості рослин і тварин, наявність трудових ресурсів у сільському господарстві, національно-історичні традиції землеробства, розвиток та розміщення промисловості, зокрема переробної, шляхів сполучення та транспортних засобів, професійна підготовка кадрів, їх досвід роботи та професійні навички та ін.).

Внутрішньогосподарська спеціалізація являє собою подальший розвиток спеціалізації сільськогосподарських підприємств шляхом відокремлення виробництва окремих видів продукції або його технологічних стадій в окремих внутрішньогосподарських підрозділах – бригадах, фермах, цехах, загонах, ланках тощо (овочівницькі бригади, тракторно-рільничі загони, свиноферми, молочнотоварні цехи та ін.).

За технологічним принципом виробництва сільськогосподарської продукції розрізняють галузеву і внутрішньогалузеву спеціалізацію.

Спеціалізацію сільськогосподарського підприємства виділяють за основною галуззю, на яку припадає найбільша (від 25%-30% і вище) питома вага в товарній продукції.

Розрізняють чотири види спеціалізованих господарств: 1) глибокоспеціалізовані господарства з однією основною галуззю, яка займає в структурі товарної продукції 90% і більше (птахофабрики, свинокомплекси, тепличні комбінати, шовкостанції, конезаводи); 2) спеціалізовані господарства з двома основними галузями, які в сукупності займають в структурі товарної продукції до 70 %, маючи при цьому 2-4 додаткові галузі; 3) господарства комбінованої спеціалізації з трьома основними галузями, які в сукупності займають в структурі товарної продукції не менше 75 %, маючи при цьому 2-4 додаткові галузі; 4) багатогалузеві чи універсальні господарства (з чотирма і більше галузями).

Правове регулювання спеціалізації сільськогосподарського виробництва відбувається за допомогою загальних і спеціальних законів та підзаконних актів. Серед них: Господарський кодекс України, Закони України «Про фермерське господарство», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про акціонерні товариства», «Про насіння та садивний матеріал», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про племінну справу у тваринництві», «Про бджільництво» та ін. На внутрішньогосподарському рівні спеціалізація кон-

кретних с/г підприємств визначається їх установчими документами, зокрема Статутом.

3. Правове становище підсобних виробництв та промислів.

Підсобні виробництва та промисли належать до категорії допоміжних галузей виробництва. Їх основні завдання: **1)** повне та продуктивне використання трудових ресурсів (особливо сезонного надлишку робочої сили), **2)** ефективне використання місцевих матеріальних та сировинних ресурсів, а також відходів промислового виробництва, **3)** переробка власно виробленої сільськогосподарської продукції, **4)** отримання додаткового доходу.

Види підсобних виробництв та промислів: **внутрішньогосподарські та міжгосподарські.**

Внутрішньогосподарські функціонують на правах структурного виробничого підрозділу підприємства, а міжгосподарські - створюються підприємствами та функціонують як самостійні суб'єкти з правами юридичної особи. Обидва види є власністю с/г підприємства в цілому, або пропорційно внесеної ним частки майна або коштів.

Діяльність підсобних виробництв та промислів регулюється на підставі ГК України, ЗК, ЛК, ВК, Статуту господарства, що його утворило, а також на підставі локального внутрішньогосподарського акту – Положення про підсобне виробництво чи промисел. Утворюються і ліквідуються за рішенням вищого органу управління підприємства (у с/г кооперативі – за рішенням загальних зборів, у державних підприємствах – за наказом директора тощо). Цим же органом затверджується і Положення про підсобне виробництво чи промисел, на підставі якого здійснюється його діяльність.

Підприємства, які створили підсобні виробництва та промисли:

- закріплюють за ним обладнання, транспорт, інвентар, будівлі та інше майно, а також земельні ділянки;
- забезпечують їх нормативно-технічною документацією;
- затверджують структуру виробництва;
- вживають заходи щодо забезпечення їх матеріально-технічними ресурсами;
- закупають в інших підприємствах та в населення с/г продукцію для подальшої її обробки;

- здійснюють заходи щодо додержання ТБ, вимог виробничої санітарії.

Роботи в підсобних виробництвах виконуються переважно особистою працею членів господарства. Допускається залучення до роботи осіб за трудовим договором (наприклад, фахівців, спеціалістів у певній сфері), як сезонних, так і постійних. Загальне керівництво підсобними промислами, контроль за їх діяльністю здійснюється правлінням або керівником с/г підприємства. Безпосереднє керівництво здійснює керівник структурного підрозділу (завідувач виробництва начальник цеху, керівник промислу). Він несе відповідальність за організацію виробництва, використання матеріальних ресурсів, випуск та реалізацію продукції, а також за можливе погіршення екологічної обстановки внаслідок господарської діяльності.

Серед відмінностей підсобних виробництв і промислів наступні. **Підсобні виробництва** мають підсобний характер до основного аграрного виробництва, є формою поєднання аграрного виробництва і промислової переробки продукції, а у випадку переробки рослинної сировини - носять сезонний характер.

Виробнича діяльність **промислів** заснована на переробці несільськогосподарської сировини, використанні природних ресурсів і відходів промисловості (виготовлення будматеріалів із місцевої сировини, столярних виробів, меблів, інших побутових виробів), тобто зазвичай не пов'язана із аграрним виробництвом, функціонує на постійній основі та використовує індустріально-промислове обладнання, верстати.

Діяльність підсобних виробництв і промислів має відповідати таким вимогам:

- їх виробнича спрямованість не повинна виходити за межі основного аграрного виробництва, як основної діяльності сільськогосподарських підприємств, домінуючим повинно бути саме аграрне виробництво;

- загальний обсяг виробництва та доходи отримані від підсобних виробництв мають бути значно нижчими від основних та додаткових галузей (у випадку з промислами, або підсобними виробництвами, які займаються переробкою не тільки власно виробленої с/г продукції, їх дохід має не перевищувати 25% валового

доходу підприємства за рік – в іншому разі підприємство втрачає статус аграрного товаровиробника, а також пільги в оподаткуванні – єдиний податок);

- робота в них повинна виконуватися не на шкоду основним та додатковим галузям;

- виробнича діяльність повинна здійснюватися, як правило, із застосуванням праці працівників та членів трудового колективу.

Для здійснення окремих видів діяльності підсобними виробництвами необхідним є отримання ліцензії (виробництво тютюнових та алкогольних виробів, ветеринарна практика тощо).

4. Правові основи планування сільськогосподарського виробництва.

Виробничо-господарська діяльність с/г підприємства здійснюється на підставі планів, які розробляються з урахуванням розвитку виробництва. Згідно із законодавством України (ст. 14 ГК) суб'єкти господарювання самостійно планують свою діяльність і визначають перспективи розвитку виходячи із попиту на вироблену продукцію. Тобто, планування діяльності с/г підприємств здійснюється з урахуванням державних замовлень та інших угод, укладених підприємствами з контрагентами.

Під **плануванням виробничо-господарської діяльності** слід розуміти специфічну форму суспільної діяльності, що є однією із пріоритетних функцій управління, сутність якої полягає у визначенні цілей розвитку сільськогосподарського підприємства, методів, способів та засобів їх досягнення, розробці програми, плану дій різного ступеня деталізації на найближчий час й на перспективу.

Планування виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного господарювання здійснюється на двох рівнях: **макро-рівні** (індикативне планування державою розвитку сільського господарства шляхом розробки і прийняття відповідних програм соціального та економічного розвитку), та **мікро-рівні** (планування виробничо-господарської діяльності самими суб'єктами аграрного господарювання на внутрішньогосподарському рівні).

Роботу щодо планування виробничо-господарської діяльності здійснює адміністрація підприємства (виконавчий орган) за участю спеціалістів і керівників структурних підрозділів.

Затверджує розроблені плани вищий орган управління сільськогосподарського підприємства.

В залежності від строку дії виділяють три види планування виробничо-господарської діяльності: перспективне (стратегічне), поточне і оперативне.

Перспективний (стратегічний) план містить спеціалізацію сільськогосподарського підприємства, визначає найоптимальніше поєднання галузей й основні напрямки їх розвитку; структуру підприємства, організацію його земельної території; перспективи виробничого і соціального розвитку та інші важливі аспекти виробничо-господарської діяльності. Термін його дії є індивідуальним, але має перевищувати один рік. Він слугує основою для складання виробничо-господарських планів на більш короткі проміжки часу.

Поточне (річне) планування має забезпечувати розвиток підприємства протягом одного календарного року. В поточних (річних) планах розвиваються й деталізуються положення перспективних планів, корегуються окремі показники. Він містить детальну програму розвитку на рік всіх галузей господарства, розрахунок собівартості виробленої сільськогосподарської продукції, визначає виробничі витрати і джерела їх погашення, передбачає дохід підприємства та його розподіл тощо.

Оперативні плани характеризуються тим, що у них конкретизуються положення річних планів підприємства і його виробничих підрозділів безпосередньо по окремих видах робіт, особливостям господарського року, забезпеченості підприємства на поточний період технікою, трудовими ресурсами, насінням, садивним матеріалом, кормами, паливно-мастильними матеріалами та іншими ресурсами, і термін їх дії становить строк менше одного року. До оперативних планів можна віднести квартальні, місячні, декадні плани, плани проведення окремих сільськогосподарських робіт (посівна, жнива тощо), робочі плани, плани-наряди.

У **робочих планах** знаходиться відображення конкретна розстановка кадрів і техніки під час виконання відповідних робіт, черговість проведення робіт та строки їх виконання, визначаються особи, відповідальні за їх виконання.

Плани-наряди - завершальний етап внутрішньогосподарського планування. Діють, як правило, протягом 5-10 днів. До членів

і працівників господарства вони доводяться в усній формі. На їх основі керівник структурного підрозділу організовує розстановку кадрів і техніки, дає конкретні доручення працівникам.

Усі зазначені три типи планів – перспективний (стратегічний), поточний (річний) і оперативний – складають загальну систему, яка називається генеральним планом, або бізнес-планом функціонування сільськогосподарського підприємства.

Бізнес-план – це найважливіший комплексний документ, який регламентує виробничо-господарську й комерційну діяльність підприємства, розробляється на рік і на перспективу, характеризується гнучкістю та оперативністю. Законодавством України визначено випадки, коли розробка й прийняття бізнес-плану є обов'язковими для сільськогосподарського підприємства. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1998 р. «Про особливості проведення санації підприємств АПК» закріплено обов'язковість прийняття бізнес-плану у випадку санації сільськогосподарського підприємства. У Додатку 1 до цієї Постанови розроблено приблизну структуру такого бізнес-плану: 1) мета розроблення бізнес-плану; 2) вид діяльності підприємства; 3) ринки збуту, маркетинг (основні споживачі продукції, асортимент, ціна); 4) план виробництва; 5) організаційний план; 6) фінансовий план; 7) очікуваний результат від фінансової підтримки.

До цього слід також додати випадки інвестування, кредитування, участь у конкурсі на отримання державної підтримки тощо.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте поняття виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.
2. Визначте, що складає правову основу виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.
3. Назвіть і проаналізуйте принципи правового регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.
4. Назвіть види обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників та охарактеризуйте їх.
5. Що являє собою спеціалізація у сільському господарстві?

6. Визначте форми і види спеціалізації у сільському господарстві.
7. Які види спеціалізованих аграрних господарств ви знаєте?
8. Сформулюйте поняття та назвіть види підсобних виробництв та промислів сільськогосподарських підприємств.
9. Визначте правові засади функціонування підсобних виробництв та промислів сільськогосподарських підприємств.
10. Проаналізуйте правові основи планування виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.
11. Назвіть рівні і види планування діяльності сільськогосподарських товаровиробників.
12. Охарактеризуйте сутність бізнес-плану сільськогосподарського підприємства та назвіть випадки його обов'язкового складання.

Тема 12

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА БЕЗПЕЧНОЇ ТА ЯКІСНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

План

- 1. Поняття та основні ознаки якості та безпечності сільськогосподарської продукції.**
- 2. Екологізація аграрного виробництва. Органічне сільськогосподарське виробництво та його правова регламентація.**
- 3. Основи правового регулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції.**

Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 р. № 1393-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-14#Text>.

Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>.

Про затвердження державного логотипа для органічної продукції: наказ Мінагрополітики від 22.02.2019 р. № 67. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0261-19#Text>.

Про затвердження Порядку (детальних правила) органічного виробництва та обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23.10.2019 р. № 970. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-2019-%D0%BF#Text>.

Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.

Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. №2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n596>.

Курман Т. В. Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських товаровиробників та її правове регулювання. *Аграрне право*: підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за ред. А. М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2019. С. 249–262.

Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія / за заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. 308 с.

Мельник В. О. Правове регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06; Нац. ун-т біорес і природокорист. України. Київ, 2018. 20 с.

Менів О. І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.

1. Поняття та основні ознаки якості та безпечності сільськогосподарської продукції

Стратегічною метою розвитку аграрного сектору згідно із Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р визначено підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції. Пріоритетними напрямками досягнення зазначеної мети є забезпечення якості й безпечності харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва у результаті вдосконалення системи сертифікації виробництва і стандартизації, впровадження на усіх підприємствах переробної та харчової промисловості систем управління якістю та безпечністю харчових продуктів, створення мережі лабораторій для визначення рівня якості сільськогосподарської продукції тощо.

Під *якістю харчового продукту* розуміють сукупність властивостей та характерних рис харчового продукту, які здатні задо-

вільнити потреби (вимоги) та побажання тих, хто споживає або використовує цей харчовий продукт.

Безпечність харчового продукту – це стан харчового продукту, що є результатом діяльності з виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, та забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров'ю людини (споживача), якщо він спожитий за призначенням.

На сьогоднішній основним нормативним актом, що закріплює вимоги до виробництва якісної і безпечної продукції, є Закон України від 23 грудня 1997 р. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Окрім названого Закону, правову основу виробництва якісної та безпечної сільськогосподарської продукції становлять закони України: від 2 березня 1995 р. «Про пестициди і агрохімікати»; від 5 грудня 1991 р. «Про захист прав споживачів»; від 17 травня 2001 р. «Про стандартизацію»; від 14 січня 2000 р. «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»; від 24 лютого 1994 р. «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення»; від 31 травня 2007 р. «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»; від 18 липня 2018 р. «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» та ін.

Основними *принципами державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів та продовольчої сировини* є: пріоритетність охорони здоров'я людини, визнання її права на належну якість та безпечність харчової продукції; створення гарантій безпеки для здоров'я людини під час виготовлення, транспортування, зберігання, реалізації, використання продуктів харчування; державний контроль за виробництвом, транспортуванням, реалізацією харчових продуктів та продовольчої сировини; стимулювання впровадження нових безпечних технологій виробництва продукції; встановлення відповідальності виробників, продавців харчової продукції за виготовлення та реалізацію продукції, у випадку невідповідності її стандартам, санітарним та ветеринарним нормам.

Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» розрізняє поняття: *небезпечний харчовий продукт* – харчовий продукт, що є шкідливим для здоров'я та/або не придатним для споживання; і *непридатний харчовий продукт* – харчовий продукт, який містить сторонні речовини та/або предмети, пошкоджені в інший спосіб та/або зіпсований у результаті механічних, та/або хімічних, та/або мікробних факторів.

Якість та безпечність сільськогосподарської продукції має бути *підтверджена відповідними документами* (посвідченням якості, сертифікатом відповідності, висновком державної санітарно-епідеміологічної експертизи (для харчових продуктів і продовольчої сировини промислового виробництва), сертифікатом якості (для зерна та продуктів його переробки), фітосанітарним сертифікатом (для продуктів рослинного походження); ветеринарним сертифікатом (продукція тваринного походження) та ін.).

У Законі закріплені певні вимоги до маркування харчової продукції. Забороняється реалізація та використання продукції без маркування українською мовою, яка повинна містити інформацію про: 1) назву харчового продукту; 2) назву та повну адресу і телефон виробника, адресу потужностей (об'єкта) виробництва, а для імпортованих харчових продуктів – назву, повну адресу і телефон імпортера; 3) кількість нетто харчового продукту у встановлених одиницях виміру (вага, об'єм або поштучно); 4) склад харчового продукту в порядку переваги складників, у тому числі харчових добавок та ароматизаторів, що використовувались у його виробництві; 5) калорійність та поживну цінність із вказівкою на кількість білка, вуглеводів та жирів у встановлених одиницях виміру на 100 грамів харчового продукту; 6) кінцеву дату споживання «Вжити до» або дату виробництва та строк придатності; 7) номер партії виробництва; 8) умови зберігання та використання, якщо харчовий продукт потребує певних умов зберігання та використання для забезпечення його безпечності та якості; 9) застереження щодо споживання харчового продукту певними категоріями населення (дітьми, вагітними жінками, літніми людьми, спортсменами та алергіками), якщо такий продукт може негативно впливати на їх здоров'я при його споживанні; 10) наявність чи відсутність у

харчових продуктах генетично модифікованих організмів (ГМО) – понад 0,9 відсотка у будь-якому інгредієнті, що відображається на етикетці харчового продукту написом «з ГМО» чи «без ГМО» відповідно.

На сьогодні у світі найпоширенішою системою контролю за якістю й безпечністю продуктів харчування є система НАССР (Система управління безпечністю харчових продуктів, з англ. – аналіз небезпечних факторів й критичних точок контролю). НАССР – запобіжна (превентивна) система у сфері безпечності харчових продуктів, за якої вивчається кожен крок (етап) у харчовому виробництві, виявляються специфічні ризики й небезпеки, впроваджуються ефективні методи контролю і моніторингу. З 1 вересня 2009 р. в Україні була запроваджена та сертифікована система НАССР на всіх експортних потужностях з виробництва і постачання рослинних олій. З метою поширення цієї системи наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 1 жовтня 2012 р. № 590 були затверджені Вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР), що є обов'язковими для виконання операторами потужностей з виробництва та/або обігу харчових продуктів.

Державними органами, що забезпечують розробку, затвердження та впровадження санітарних заходів щодо безпечності та якості харчових продуктів, є: Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Департамент технічного регулювання Мінекономіки, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів і захисту споживачів. Рекомендаційними повноваженнями наділено також Національну Комісію України з Кодексу Аліментаріус.

2. Екологізація аграрного виробництва. Органічне сільськогосподарське виробництво та його правова регламентація

Екологізація аграрного виробництва – спеціальний принцип аграрного права, що знаходить свій вияв у встановленні в аграрному законодавстві та практичній реалізації екологічних нормативів, вимог і приписів як уповноваженими державними органами, ор-

ганами місцевого самоврядування, так і самими аграрними товаровиробниками у сфері ведення сільськогосподарської виробничої діяльності щодо захисту довкілля, екологічно збалансованого використання природних ресурсів, а також виробництва якісної та екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження. Екологізація аграрного виробництва, по-перше, має перешкоджати негативному впливу виробничих процесів на стан навколишнього середовища, а, по-друге, сприяти забезпеченню якості та безпечності сільськогосподарської продукції, що виробляється.

Одним із кроків на шляху до екологізації сільськогосподарського виробництва та забезпечення прав споживачів у якісній та безпечній сільськогосподарській продукції стало прийняття Закону України від 18 липня 2018 р. «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». Цей Закон визначає основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, засади правового регулювання органічного виробництва, обігу органічної продукції та функціонування ринку органічної продукції, правові основи діяльності центральних органів виконавчої влади, операторів ринку органічної продукції та напрями державної політики у зазначених сферах і спрямований на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання ґрунтів, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні. Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 22 лютого 2019 р. № 67 було затверджено державний логотип для маркування органічної продукції.

Органічне виробництво являє собою сертифіковану діяльність, пов'язану з виробництвом сільськогосподарської продукції (у тому числі всі стадії технологічного процесу, а саме первинне виробництво (включаючи збирання), підготовка, обробка, змішування та пов'язані з цим процедури, наповнення, пакування, пере-

робка, відновлення та інші зміни стану продукції), що провадиться із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

Державна політика у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції ґрунтується на принципах: законності; паритетності та рівності; відкритості; координації (взаємозв'язку та узгодженості довгострокових стратегій, планів і програм розвитку органічного виробництва та ринку органічної продукції в Україні); сталого розвитку свободи поширення інформації про органічне виробництво та обіг органічної продукції.

Право на виробництво органічної продукції (сировини) мають *оператори органічного виробництва* – юридичні особи чи фізичні особи – підприємці, які займаються виробництвом та/або обігом продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції і внесені до Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

Методами виробництва органічної продукції та/або сировини є такі, які: 1) виключають використання генетично модифікованих організмів, похідних ГМО і продуктів, вироблених з ГМО (харчових продуктів, кормів, технологічних добавок, препаратів захисту рослин та покращення ґрунту, добрив, насіння, вегетативного походження садивного матеріалу, мікроорганізмів і тварин); 2) виключають використання хімічно синтезованих речовин, консервантів, синтезованих (штучних) барвників, гормонів, антибіотиків, ароматизаторів, стабілізаторів, підсилювачів смаку, стимуляторів росту; 3) виключають використання іонізуючого випромінювання для обробки органічної сировини або кормів, що використовуються у виробництві органічної продукції; 4) виключають гідропонне виробництво; 5) забороняють використання методів електричної або іншої стимуляції для примушування, що завдає тваринам болю, застосування транквілізаторів тощо.

До *галузей органічного виробництва* належать: органічне рослинництво; органічне тваринництво; органічне грибівництво; органічна аквакультура; виробництво органічних морських водоростей; виробництво органічних харчових продуктів (у тому числі

органічне виноробство); виробництво органічних кормів; заготівля органічних об'єктів рослинного світу.

Спеціальним підзаконним нормативним актом визначаються особливості виробництва окремих видів органічної сільськогосподарської продукції. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970 «Про затвердження Порядку (детальних правила) органічного виробництва та обігу органічної продукції» встановлено вимоги до виробництва окремих видів органічної сільськогосподарської продукції. Наприклад, відповідно до вказаних Детальних правил сільськогосподарські тварини повинні мати доступ до відкритих пасовищ. Забороняється утримувати тварин на прив'язі або в ізоляції, крім тих тварин, що це необхідно для забезпечення безпеки, належного утримання чи у ветеринарних цілях. Окрім того, основою виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва є виключення з технологічного процесу застосування хімічних добрив та пестицидів синтетичного походження, генетично модифікованих організмів, похідних генетично модифікованих організмів, продуктів, вироблених генетично модифікованими організмами, консервантів тощо. У процесі виробництва органічної продукції бджільництва її оператор повинен:

- 1) використовувати бджіл з урахуванням породного районування;
- 2) проводити відгодівлю бджіл виключно органічним медом з медоносних рослин, які не є генетично модифікованими і до яких не застосовувалися хімічні добрива, пестициди синтетичного походження;
- 3) обирати місця для розміщення пасік відповідно до Детальних правил;
- 4) підтримувати здоров'я бджіл шляхом здійснення превентивних заходів. тощо.

3. Правові засади використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції та продуктів харчування

На сьогодні правову основу регулювання відносин у сфері застосування а обігу генетично модифікованих організмів в Україні зазначених відносин становить Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» Він закріплює визначення біологічної та генетичної безпеки, ГМО, продукції, виробленої з ГМО, тощо.

Так, біологічна безпека визначається у Законі як стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 р. № 468 «Про затвердження Порядку етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг» з 1 липня 2009 року етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми обсягом понад 0,9 відсотка або вироблені із сільськогосподарської продукції, вміст генетично модифікованих організмів у якій становить понад 0,9 відсотка, повинне проводитися їх виробником (постачальником) із зазначенням відповідної інформації.

Харчові продукти, які містять генетично модифіковані організми обсягом понад 0,9 відсотка або вироблені із сільськогосподарської продукції, вміст генетично модифікованих організмів у якій становить понад 0,9 відсотка, на яких не виконано відповідний напис, підлягають вилученню з обігу.

Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 9 листопада 2010 р. «Про затвердження Переліку харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту генетично модифікованих організмів» до таких харчових продуктів віднесено такі, як: соя, кукурудза, картопля, томати, кабачки, диня, папайя, цикорій, цукровий буряк, ріпак, льон, бавовна, пшениця, рис, продукти дитячого харчування та сировина для їх виготовлення, харчові продукти для спеціального дієтичного споживання, харчові продукти, дієтичні добавки, виготовлені з використанням названих харчових продуктів, закваски, дріжджові культури та продукти, що їх містять.

Промислове виробництво та введення в обіг ГМО, а також продукції, виробленої із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації забороняється. Також забороняється вивільнення ГМО в навколишнє природне середовище до їх державної реєстрації.

До продукції, яка реєструється у Державних реєстрах ГМО, Закон відносить: 1) сорти сільськогосподарських рослин та породи тварин, створені на основі ГМО; 2) ГМО джерела харчових продуктів; 3) ГМО джерела кормів.

Питання для самоконтролю

1. Визначте правову основу виробництва якісної і безпечної продукції.
2. Надайте визначення наступних понять: безпечність харчового продукту, небезпечний харчовий продукт, непридатний харчовий продукт.
3. Розкрийте основні принципи державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів та продовольчої сировини.
4. Визначте, якими документами підтверджується якість та безпечність сільськогосподарської продукції.
5. Визначте правові засади екологізації аграрного виробництва.
6. Надайте загальну характеристику Закону України від 31 травня 2007 р. «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів».
7. Охарактеризуйте основні правові вимоги до використання ГМО в Україні при виробництві продуктів харчування.
8. Проаналізуйте правове забезпечення виробництва органічної сільськогосподарської продукції та сировини.
9. Визначте поняття та методи виробництва органічної продукції та/або сировини.

Тема 13

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН СІЛЬСЬКОГОПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ

План

- 1. Поняття та особливості аграрно-правового договору.**
- 2. Види договірних відносин у сільському господарстві.**

Аграрне право: підручник / Ю.Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т.В. Курман та ін.; за ред. А.М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, І.М. Кульчій та ін.: за заг. ред. А.М. Статівки. – 3-є вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (гол.), В. В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. 696 с.

Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17#Text>

Про затвердження Правил організації та виконання авіаційних робіт у сільському та лісовому господарстві: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 22.12.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-07#Text>

Про затвердження типового договору оренди землі: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-п#Text>

Про оренду землі: Закон України від 02.10.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>

Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

Про фінансовий лізинг: Закон України в редакції від 04.02.2021 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text>

1. Поняття та особливості аграрно-правового договору

Суб'єкти аграрного господарювання усіх форм власності та організаційно-правових форм вступають у відносини із споживачами своєї продукції, між собою, з постачальниками, з банківськими та кредитними установами, підприємствами агросервісу, органами державної влади, іншими суб'єктами господарської діяльності.

Юридичним засобом і правовою формою регулювання цих відносин є договір. Договірна правоздатність суб'єктів агробізнесу визначається як чинним законодавством, так і локальними внутрішньогосподарськими актами сільськогосподарських підприємств.

Загальні правові засади регулювання договірних відносин регламентовано Цивільним кодексом України. Особливості укладення та виконання договорів між господарюючими суб'єктами закріплено у нормах Господарського кодексу України.

Спеціальні статті ЦКУ та ГКУ присвячені врегулюванню відносин щодо закупівлі, поставок та контрактації сільськогосподарської продукції, капітального будівництва, перевезення вантажів. Договірні відносини також врегульовано законодавством про окремі види господарської діяльності: інвестиційну, зовнішньоекономічну тощо. Сталий розвиток агросфери і сільського господарства залежить від залучення на договірних засадах нових технологій аграрного виробництва у сферах меліорації, захисту рослин і тварин, виробництва біопалива, вирощування ГМ-культур, зберігання сільськогосподарської продукції та інших прогресивних технологічних проектів. Правові засади інноваційної діяльності регламентовано законодавством про інноваційну діяльність, яка реалізується через ліцензійні договори, договори про трансфер технологій, купівлі-продажу ноу-хау та ін.

Договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 626 ЦК України).

Аграрно-правовий договір є різновидом господарського договору та має такі особливості:

- це майнові договори, що обслуговують безпосередньо виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію;

- стосовно господарських договорів діють особливі правила їх укладення, (зміни та розірвання) підстав для такого укладення і змісту господарських зобов'язань. Статтею 179 ГК України встановлено, що укладення господарського договору для сторін є обов'язковим, якщо він заснований на державному замовленні. Усі інші господарські договори укладаються на підставі вільного волевиявлення та за взаємною згодою;

- законодавство (зокрема ГК України) обмежує коло суб'єктів, що можуть бути суб'єктами аграрно-договірних зобов'язань. Ними можуть бути лише суб'єкти господарювання – ст. 55 – господарські організації, фізичні особи-підприємці, відокремлені структурні підрозділи господарських організацій. Проте в окремих випадках учасниками таких відносин можуть виступати й фізичні особи, наприклад, громадяни, що займаються веденням особистого селянського господарства. Обов'язковими учасниками аграрно-правових договорів є сільськогосподарські товаровиробники;

- специфічним предметом аграрно-правового договору виступає сільськогосподарська продукція, роботи, послуги, пов'язані з сільськогосподарським виробництвом;

- аграрно-правові договори обов'язково укладаються в письмовій формі, задля об'єктивного сприйняття їх іншими особами (судом, органами державно-правового регулювання, контрагентами);

- в аграрно-правових договорах права і обов'язки сторін визначаються і обумовлюються специфікою сільськогосподарського виробництва (сезонність, залежність від природно-кліматичних умов тощо);

- особливі правила розгляду спорів щодо виконання окремих аграрно-правових договорів встановлені Господарським процесуальним кодексом України.

Отже, **аграрно-правовий договір** – це угода суб'єктів аграрного господарювання, яка встановлює, змінює чи припиняє зобов'язання сторін у сфері господарської діяльності при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці та реалізації, вико-

нанні сільськогосподарських робіт, наданні сільськогосподарських послуг.

Особливістю процедури укладення аграрно-правових договорів є існування особливого порядку розгляду розбіжностей, які виникли у сторін на даному етапі. За загальним правилом господарський договір укладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками (ст. 181 ГК України). Розбіжності, що виникають при укладенні таких договорів, розглядаються керівниками підприємств або уповноваженими ними особами.

За наявності заперечень щодо умов договору, сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робить застереження у договорі, та у 20-ти денний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом із підписаним договором (ст. 181 ГК України).

Сторона, яка одержала протокол розбіжностей, зобов'язана протягом 20-ти днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей та включити до договору всі прийняті пропозиції. Ті розбіжності, що залишилися неврегульованими, сторона має право передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода іншої сторони.

Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованому на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона-виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений 20-ти денний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими.

У разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Істотними умовами будь-якого аграрно-правового договору є предмет, ціна та строк дії договору (ст. 180 ГК України).

Специфічним способом забезпечення виконання аграрно-договірних зобов'язань за участю сільськогосподарських товаровиробників є аграрні розписки, обіг яких унормовано Законом України «Про аграрні розписки» від 6 листопада 2012 р. **Аграрна**

розписка – товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах.

Аграрні розписки використовуються виключно в операціях із сільськогосподарською продукцією. А видавати такі розписки вправі лише особи, які мають право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення або право користування такою земельною ділянкою на законних підставах для здійснення виробництва сільськогосподарської продукції.

Аграрні розписки видаються у 2-х примірниках, один з яких зберігається у справах нотаріуса, що їх посвідчив, а другий передається кредиту. Законом передбачена можливість видачі товарних і фінансових аграрних розписок. **Товарна аграрна розписка** - це аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника за аграрною розпискою здійснити поставку узгодженої сільськогосподарської продукції, якість, кількість, місце та строк поставки якої визначені аграрною розпискою. **Фінансова аграрна розписка** - це аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника сплатити грошову суму, розмір якої визначається за погодженою боржником і кредитором формулою з урахуванням цін на сільськогосподарську продукцію у визначеній кількості та якості.

Аграрна розписка обов'язкового має включати умову про заставу майбутнього врожаю. Розмір застави повинен бути не меншим за розмір зобов'язання боржника.

2. Види договірних відносин у сільському господарстві.

Договірні зобов'язання, властиві сфері сільськогосподарського виробництва, можна за предметною ознакою класифікувати на такі групи:

1) договори в сфері реалізації сільськогосподарської продукції:

а) державний контракт на закупівлю сільськогосподарської продукції.

Укладається відповідно до Закону України від 25 грудня 2015р. «Про публічні закупівлі». Відповідно до ст. 272 ГК України, дер-

жавна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

За договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її.

У договорах контрактації повинні передбачатися істотні умови:

- види продукції (асортимент), гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин; кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника; ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції; обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства; взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору; інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. На сьогодні такий Типовий договір КМУ не затверджений;

б) договори купівлі-продажу, поставки, міни, комісії сільськогосподарської продукції;

в) біржові контракти на сільськогосподарську продукцію (спотові, форвардні, ф'ючерсні угоди);

2) договори в сфері матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств:

а) договір поставки продукції виробничо-технічного призначення (тракторів, комбайнів, запасних частин, обладнання тваринницьких ферм та ін.);

б) договір оптової купівлі-продажу;

в) договір фінансового лізингу;

г) договори капітального будівництва;

д) договори фінансово-кредитного забезпечення;

е) договори енергетичного забезпечення аграрного виробництва та ін.

3) орендні договірні відносини:

а) договори оренди майна;

б) договори оренди земельних ділянок. Відповідно до Закону України від 2 жовтня 2003 р. «Про оренду землі», договір оренди земельної ділянки укладається в письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально. Власник земельної ділянки може встановити вимогу нотаріального посвідчення договору оренди землі та скасувати таку вимогу. Встановлення (скасування) вимоги є одностороннім правочином, що підлягає нотаріальному посвідченню. Така вимога є обтяженням речових прав на земельну ділянку та підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному законом.

Право оренди земельної ділянки підлягає державній реєстрації відповідно до закону.

Особливості набуття і реалізації права оренди на земельні ділянки, розташовані у масиві земель сільськогосподарського призначення визначено ст. 8² вказаного Закону.

При передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 7 років.

При передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які є земельними ділянками меліорованих земель і на яких проводиться гідротехнічна меліорація, строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 10 років. До договору оренди землі включається зобов'язання орендаря здійснювати інвестиції у розвиток та модернізацію відповідних меліоративних систем і об'єктів інженерної інфраструктури та сприяти їх належній експлуатації.

Типова форма договору оренди землі затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р., а порядок їх державної реєстрації визначений Законом України від 11 лютого 2010 р. «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

4) договори в сфері виробничо-технічного сервісу:

а) *договори виробничо-технічного обслуговування.* За такими договорами виконуються роботи з ремонту сільськогосподарських машин, двигунів, агрегатів та устаткування, технічного обслуговування машинно-тракторного парку, устаткування тваринницьких ферм, птахоферм, теплиць та ін. Спеціалізованими організаціями, що здійснюють виробничо-технічне обслуговування сільськогосподарських підприємств, є ремонтно-тракторні та машинно-тракторні станції, сільськогосподарські неприбуткові кооперативи тощо;

б) *договори на агрохімічне обслуговування.* Їх предметом є виконання робіт з обробітку насаджень сільськогосподарських культур засобами захисту рослин, внесення добрив, пестицидів та агрохімікатів, стимуляторів росту, гіпсування або вапнування ґрунтів тощо. Такі роботи здійснюються спеціалізованими підприємствами, установами та організаціями, які мають відповідні дозволи (допуски, посвідчення) на виконання зазначених робіт. Різновидом договору на агрохімічне обслуговування є договір на виконання авіахімічних робіт (з використанням с/г авіації). Такі роботи виконуються відповідно до Правил організації та виконання авіаційних робіт у сільському та лісовому господарстві, затверджених наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 22 грудня 2006 р., суб'єктами авіаційної діяльності, що мають відповідні ліцензії.

До переліку авіаційно-хімічних робіт входять такі види: 1) внесення агрохімікатів; 2) боротьба з бур'янами та небажаною деревинно-кущовою рослинністю; 3) боротьба зі шкідниками та хворобами; 4) біологічний захист рослин від шкідників (розселення трихограми) посівів; 5) аеросівба сільгоспкультур.

в) *договори на гідромеліоративне обслуговування* передбачають виконання робіт з осушення або поливу земель сільськогосподарських підприємств, створення захисних лісосмуг, терасування схилів, обводнення пасовищ, проектування, будівництво, обслуговування та ремонт внутрішньогосподарської гідромеліоративної системи, а також виконання робіт щодо підтримання її в робочому стані та ін.

5) Окрему групу складають договори складського зберігання зерна. Договір складського зберігання зерна є публічним до-

говором, типова форма якого затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2003 р. «Про затвердження Порядку випуску бланків складських документів на зерно, їх передачі та продажу зерновим складам та типового договору складського зберігання зерна».

За договором складського зберігання зерна зерновий склад зобов'язується за плату зберігати зерно, передане йому суб'єктом ринку зерна. Такий договір укладається в письмовій формі, що підтверджується видачею власнику зерна складського документа. Зерно, прийняте на зберігання за простим або подвійним складським свідоцтвом, не може бути відчужене без правомірної передачі простого або подвійного складського свідоцтва.

Якщо договір складського зберігання зерна передбачає, що зерновий склад має право розпоряджатися ним (або його частиною), то відносини сторін базуються на правилах про позику. Порядок повернення зерна обумовлюється окремо в договорі його зберігання.

Поклаждавець зерна зобов'язаний забрати зерно у зернового складу після закінчення строку зберігання зерна. Зерновий склад зобов'язаний письмово за сім днів до закінчення строку зберігання зерна попередити поклаждавця зерна про закінчення строку зберігання зерна та запропонувати термін витребування зерна. Якщо поклаждавець зерна у запропонований зерновим складом термін не забрав зерно, зерновий склад має право продати його на конкурентних засадах. Кошти, одержані від продажу зерна, передаються поклаждавцю зерна за вирахуванням сум, належних зерновому складу, у тому числі його витрат щодо продажу зерна. Збитки, завдані поклаждавцеві втратою, нестачею чи пошкодженням зерна, відшкодовуються зерновим складом у порядку і розмірах, встановлених Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні».

Питання для самоконтролю

1. Дайте поняття аграрно-правового договору.
2. Які ознаки та особливості характеризують аграрно-правовий договір?
3. Визначте поняття аграрної розписки.

4. Які види аграрних розписок передбачені законодавством?
5. Надайте класифікацію аграрних договорів.
6. Вкажіть складові елементи системи договорів у сфері реалізації сільськогосподарської продукції.
7. Охарактеризуйте договір контракції сільськогосподарської продукції.
8. Назвіть види договорів у сфері матеріально-технічного забезпечення.
9. За допомогою яких договорів опосередковуються зобов'язання у сфері технічного сервісу суб'єктів агробізнесу?
10. Що являє собою договір складського зберігання зерна?

Тема 14

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ АГРАРНИМИ ТОВАРОВИРОБНИКАМИ ОКРЕМИХ ВИДІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

План

1. Загальна характеристика правового регулювання рослинництва.
2. Правове регулювання виробництва продукції тваринництва.
3. Поняття аквакультури та особливості правового регулювання виробництва рибної продукції.

Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-VI. *Офіційн. вісн. України.* 2012. № 79. Ст. 3193.

Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 р. № 1492-III. *Офіційн. вісн. України.* 2000. № 12. Ст. 445.

Про виноград та виноградне вино: Закон України від 16.06.2005 р. № 2662-IV. *Офіційн. вісн. України.* 2005. № 29. Ст. 1688.

Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 р. №180-XIV. *Офіційн. вісн. України.* 1998. № 46. Ст. 1682.

Про ідентифікацію та реєстрацію тварин: Закон України від 04.06.2009 р. № 1445-VI. *Офіційн. вісн. України.* 2009. № 49. Ст. 1643.

Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 р. № 3348-XII. *Відом. Верховн. Ради України.* 1993. № 24. Ст. 352.

Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26.12.2002 р. № 411-IV. *Офіційн. вісн. України.* 2003. № 4. Ст. 96.

Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21.04.1993 р. № 3116-XII *Відом. Верховн. Ради України.* 1993. № 21. Ст. 218.

Порядок реєстрації пасік: затв. наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 19.02.2021 р. № 338. *Офіційн. вісн. України.* 2021. № 17. Ст. 688.

Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 р. № 3677-VI. *Офіційн. вісн. України*. 2011. № 59. Ст. 2351.

Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 06.02.2003 р. № 486-IV. *Офіційн. вісн. України*. 2003. № 10. Ст. 430.

Правове регулювання виробництва сільськогосподарської продукції: навчальний посібник / за ред. проф. А. М. Статівки. Харків: Юрайт, 2015. 272 с.

Ветеринарне право: підруч. / за ред. В. М. Єрмоленка. Київ: НУБІП України, 2015. 300 с.

Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навч. посіб. / Т. О. Коваленко, С. І. Марченко. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 296 с.

Самсонова Я. О. Правові засади виробництва й реалізації виноградної продукції в Україні: монографія. Харків: Вид-во «С.А.М», 2012. 176 с.

Станіславський В. П. Правове регулювання насінницької діяльності в Україні: монографія. Харків: Право, 2006. 160 с.

1. Загальна характеристика правового регулювання рослинництва

Рослинництво – це галузь аграрного виробництва, яка займається вирощуванням культурних сільськогосподарських рослин з метою отримання продуктів харчування населення, кормів для сільськогосподарських тварин та сировини для переробної промисловості (харчової, легкої, фармацевтичної тощо). Рослинництво є основною галуззю, яка являє собою поєднання в сільському господарстві підгалузей овочівництва, садівництва, плодівництва, виноградарства, вирощування зернових та технічних культур, рільництва, квітникарства, кормовиробництва та ін., а також комплекс заходів щодо їх ведення, який охоплює техніку, технологію та організацію виробництва.

До сільськогосподарських рослин слід відносити рослини, представлені сортами (гібридами), що використовуються для виробництва сільськогосподарської сировини і продуктів харчування; багаторічних рослин; лісових рослин; декоративних рослин; лікарських рослин.

Рослинництво поділяється на підгалузі, основними з яких є: зернове господарство, цукробуряківництво, картоплярство, виноградарство, льонарство, овочівництво, плодівництво, кормовиробництво, агролісівництво та ін.

Виробництво продуктів рослинництва як процес біологічний ґрунтується на використанні трьох його природних компонентів: живих організмів, землі та кліматичних умов. Земля у рослинництві є не лише просторовим базисом формування і функціонування продуктивних сил, а й засобом виробництва, причому остання виступає водночас як знаряддя праці та предмет праці. Водночас для потреб сільськогосподарської діяльності найважливішого значення набуває саме поверхневий родючий шар земельних ділянок – ґрунти, які складаються з гумусу, що є вмістилищем поживних речовин, що й забезпечують розвиток культурних рослин.

Рослинництво характеризується такими особливостями, як: сезонний характер; залежність від природно-кліматичних умов; зональність; велика різноманітність рослин і способів їх агротехніки; дотримання вимог сівозмін; специфічний ресурсно-трудоий потенціал; використання специфічних засобів виробництва. Таким чином, рослинництво залежить не тільки від комплексу виробничих факторів, а й природних (рослини, ґрунт, клімат і ін.), в тому числі постійної загрози загибелі врожаю від стихійних лих.

До основних завдань рослинництва, як галузі сільськогосподарського виробництва, належать: 1) виробництво якісної, екологічно чистої продукції з мінімальними енергетичними, ресурсними і трудовими затратами при максимальному виході її за одиницю часу на одиницю площі, що потребує широкого впровадження сортових, інтенсивних, енерго- і ресурсозберігаючих екологічно доцільних технологій; 2) поєднання інтенсивного виробництва рослинницької продукції з комплексом агротехнічних, агрохімічних і меліоративних заходів щодо збереження та відтворення родючості ґрунтів; 3) своєчасна й ефективна сортозміна польових культур і раціональне їх розміщення в сівозміні, спрямоване на поліпшення умов вирощування і зниження транспортних витрат на перевезення врожаю; 4) виробництво продукції рослинництва на базі сучасної високопродуктивної сільськогосподарської техніки та високоефективної її експлуатації;

5) боротьба з втратами врожаю на час вирощування польових культур, збирання і перевезення врожаю.

Правове регулювання галузі рослинництва здійснюється на рівні законів, державних цільових програм та підзаконних нормативно-правових актів. Особливістю правового забезпечення рослинництва є відсутність єдиного законодавчого акту, який би встановлював загальні засади здійснення господарської діяльності у цій сфері.

Окремі сфери виробництва продукції рослинництва регулюються Законами України: «Про насіння і садивний матеріал» від 26 грудня 2002 р., «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 1993 р., «Про карантин рослин» від 30 червня 1993 р., «Про захист рослин» від 14 жовтня 1998 р., «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 р., «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 р., «Про виноград та виноградне вино» від 16 червня 2005 р. та ін.

До підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері належать: накази Міністерства аграрної політики та продовольства України й Української академії аграрних наук «Про затвердження галузевої програми «Захист рослин 2008 – 2015» від 6 грудня 2007 року № 867/112; «Про розробку проекту Державної програми створення сприятливих умов для стабілізації та розвитку рослинництва на 2005 – 2010 роки» від 15 грудня 2004 р. № 462/107; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства» від 15 липня 2005 р. № 587, а також наступні галузеві програми: «Зерно України – 2005 – 2010», затвердженої наказом Мінагрополітики України від 28 липня 2004 р. № 271; «Програма розвитку хмелярства на 2007 – 2010 роки», затвердженої Мінагрополітики України від 10 жовтня 2007 р. № 729; «Сою України – 2008 – 2015», затвердженої наказом Мінагрополітики України та УААН від 28 травня 2008 р. № 336/53.

2. Правове регулювання виробництва продукції тваринництва

Тваринництво – це галузь сільського господарства, пов'язана з діяльністю по утриманню і розведенню сільськогосподарсь-

ких тварин для одержання продуктів харчування і сировини для промисловості. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р. як сільськогосподарських визначає тварин, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження.

Тваринництво включає в себе: скотарство, свинарство, вівчарство, козівництво, конярство, рибництво, бджільництво, звірівництво, кролівництво, птахівництво, шовківництво тощо.

Відносини з виробництво продукції тваринництва регулюються Законами України: «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 р., «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 р. та ін. Розведення сільськогосподарських тварин здійснюється на основі приписів Законів України «Про племінну справу у тваринництві» від 15 грудня 1993 р., «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» від 4 червня 2009 р., «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 р., Порядком використання тварин у сільському господарстві, затвердженим наказом Мінагрополітики України від 25 жовтня 2012 р., та ін.

Використання сільськогосподарських тварин ґрунтується на таких основних засадах: жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності; забезпечення умов життя тварин, які відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям; право власності та інші речові права на тварин у разі жорстокого поводження з ними можуть бути припинені за рішенням суду шляхом їх оплатного вилучення або конфіскації; заборона жорстоких методів умирення тварин, у тому числі отруєння тварин; відповідальність за жорстоке поводження з тваринами; забезпечення безпеки життя та здоров'я людей при використанні тварин у сільському господарстві.

Умови використання тварин у сільському господарстві повинні відповідати їх фізіологічним, видовим та індивідуальним особливостям, а також задовольняти їх природні потреби в кормах, воді, сні, рухах, у природній активності та інші потреби.

Транспортування тварин здійснюється відповідно до Правил транспортування тварин, затверджених постановою КМУ від 16 листопада 2011 р., № 1402. При транспортуванні тварин повинні задовольнятися їх потреби в кормах та воді, а також має бути

забезпечений захист від шкідливого для них зовнішнього впливу. Транспортний засіб, призначений для перевезення тварин, повинен бути спеціально обладнаний для того, щоб виключати травмування або загибель тварин. При завантаженні та розвантаженні тварин мають використовуватися пристрої і прийоми, що виключають травмування і загибель тварин.

Власники тварин повинні здійснювати забій тварин згідно з Правилами передзабійного ветеринарного огляду тварин і ветеринарно-санітарної експертизи м'яса та м'ясних продуктів, затвердженими наказом Державного департаменту ветеринарної медицини Міністерства аграрної політики України від 07 червня 2002 р., № 28.

Племінна справа у тваринництві – це система зоотехнічних, селекційних та організаційно-господарських заходів, спрямованих на поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про племінну справу у тваринництві» об'єктами племінної справи у тваринництві виступають: велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні, птиця, риба, бджоли, шовкопряди, хутрові звірі та кролі, яких розводять з метою одержання від них певної продукції. Окрім цього, в Законі закріплено поняття «племінні (генетичні) ресурси», до яких окрім тварин належать: сперма, ембріони, яйцеклітини, які мають племінну (генетичну) цінність.

До суб'єктів племінної справи відносяться:

- 1) власники племінних (генетичних) ресурсів;
- 2) підприємства, установи та організації незалежно від форми власності та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які беруть участь у виробництві, збереженні, використанні, створенні, визначенні племінної цінності племінних (генетичних) ресурсів, торгівлі племінними (генетичними) ресурсами та надають послуги, пов'язані з племінною справою у тваринництві;
- 3) власники неплемінних тварин – споживачі племінних (генетичних) ресурсів та замовники послуг з племінної справи у тваринництві.

Суб'єктам племінної справи у тваринництві залежно від напрямку їх діяльності та якості племінних (генетичних) ресурсів **присвоюється відповідний статус** (племінний завод, племін-

ний репродуктор, племінний птахорепродуктор, селекційний центр, контрольно-випробувальна станція, підприємство (лабораторія) генетичного контролю, кінний завод, іподром, племінна пасіка, племінна станція із шовківництва та ін.). Відповідний статус суб'єктам племінної справи у тваринництві (крім власників неплемінних тварин) визначається напрямом їх господарської діяльності та присвоюється за результатами оцінки певного стану (рівня) ведення селекційно-племінної роботи, якістю наявних племінних (генетичних) ресурсів, участі у створенні селекційних досягнень тощо.

Бджільництво – це галузь сільськогосподарського виробництва, основою функціонування якої є розведення, утримання та використання бджіл для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення і підвищення їх урожайності, виробництво харчових продуктів і сировини для промисловості (мед, віск, прополіс, маточне молочко, квітковий пилок, бджолина отрута).

Суб'єктами бджільництва є: а) племінні та товарні пасіки, племінні бджолорозплідники; б) підприємства з виготовлення обладнання та пасічного інвентарю; в) підприємства, установи та організації із заготівлі, переробки, реалізації продуктів бджільництва та препаратів із них; г) лабораторії сертифікації продуктів бджільництва; д) наукові установи, заклади освіти, дослідні господарства, які займаються бджільництвом.

Об'єктами бджільництва виступають: а) робочі бджоли – самки з недорозвиненими статевими органами, які запилюють рослини, збирають нектар, пилок і виробляють продукти бджільництва; б) бджолині матки – самки, які забезпечують відтворення бджолиної сім'ї; в) трутні – самці бджолиних маток; г) бджолині сім'ї – цілісні біологічні одиниці, які складаються з однієї бджолиної матки, 15 – 60 тисяч у середньому робочих бджіл та приблизно двох тисяч трутнів тощо.

З метою обліку пасік та здійснення лікувально-профілактичних заходів на кожному пасіку видається **ветеринарно-санітарний паспорт**. Ветеринарно-санітарні вимоги до розміщення пасік і ведення бджільництва визначаються Інструкцією щодо попередження та ліквідації хворіб і отруєнь бджіл, затвердженою наказом Голов-

ного державного інспектора ветеринарної медицини від 30 січня 2001 року. Окрім того, **пасіки підлягають обов'язковій реєстрації**, що здійснюється відповідно до Порядку реєстрації пасік, затвердженого наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 19 лютого 2021 року.

3. Поняття аквакультури та особливості правового регулювання виробництва рибної продукції

Правове регулювання виробництва рибної продукції в Україні ґрунтується на нормах Конституції України і складається із законів, підзаконних нормативно-правових актів та міжнародних договорів України. Більш детальну регламентацію відносини, пов'язані зі штучним розведенням риби в Україні, отримують у Законах України від 6 лютого 2003 р. «Про рибу, інші живі водні ресурси та харчову продукцію з них», від 8 липня 2011 р. «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», від 18 вересня 2012 р. «Про аквакультуру» та ін.

Відповідно до Закону України від 8 липня 2011 р. «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» **під рибогосподарською діяльністю** слід розуміти діяльність юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, пов'язану з вивченням водних біоресурсів, їх охороною, відтворенням, переробкою та реалізацією.

У ст. 1 Закону України від 18 вересня 2012 р. «Про аквакультуру» **аквакультура (рибництво)** визначено як галузь рибного господарства, що займається сільськогосподарською діяльністю із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-плеїнної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг.

До підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері аквакультури, зокрема, й органічної, належать: наказ Державного комітету рибного господарства України від 15 січня

2008 р. № 4 «Про затвердження Інструкції про порядок здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах»; постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970 «Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції» та ін.

Суб'єктами рибництва можуть бути юридичні чи фізичні особи, які здійснюють рибогосподарську діяльність у сфері аквакультури.

Об'єктами аквакультури є тварини чи рослини, які мають різноманітні пристосування для життя у воді (гідробіонти), що використовуються з метою розведення, утримання та вирощування в умовах аквакультури. Об'єкти аквакультури, одержані в результаті здійснення господарської діяльності, а також вироблена з них харчова та нехарчова продукція, у тому числі харчова та запліднена ікра, що відносяться до сільськогосподарської продукції, слід розуміти як *продукцію аквакультури*.

За напрямками діяльності аквакультура може здійснюватися з метою:

а) отримання товарної продукції аквакультури та її подальшої реалізації (товарна аквакультура); б) штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів; в) надання рекреаційних послуг.

Основними напрямками отримання товарної аквакультури може бути *випасна, ставкова та індустріальна аквакультура*.

При здійсненні рибництва суб'єкти повинні дотримуватися таких вимог: 1) наявність позитивної ветеринарно-санітарної оцінки стану органами державної ветеринарної медицини водних об'єктів при вирощуванні риби, інших водних живих ресурсів; 2) забезпечення збереження цінних і рідкісних видів водних живих ресурсів, які раніше перебували у виділеній для рибництва водоймі (її частини); 3) заборона на розведення нових або генетично змінених водних живих організмів без позитивного висновку екологічної експертизи, а також здійснення рибництва за межами ізолюваних штучних водойм і споруд.

Юридичним чи фізичним особам для цілей аквакультури надаються в користування рибогосподарські водні об'єкти (їх части-

ни), рибогосподарські технологічні водойми, акваторії внутрішніх морських вод, територіального моря, а також акваторії виключної (морської) економічної зони України в користування на умовах оренди відповідно до Водного кодексу України від 6 червня 1995 р. Надання рибогосподарської технологічної водойми у користування на умовах оренди здійснюється за наявності паспорта рибогосподарської технологічної водойми та/або технічного проекту рибогосподарської технологічної водойми.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення рослинництва та охарактеризуйте основні правового регулювання даної галузі в Україні.
2. Розкрийте правове забезпечення виробництва та обігу насіння і садивного матеріалу.
3. Охарактеризуйте правове регулювання захисту рослин.
4. Визначте особливості законодавчого забезпечення охорони прав на сорти рослин.
5. Проаналізуйте правове регулювання тваринництва в сільському господарстві.
6. Розкрийте правову регламентацію племінної справи у тваринництві.
7. Надайте характеристику правового регулювання аквакультури. Визначте її напрями та форми.
8. Охарактеризуйте правове регулювання виробництва молока та молочних продуктів.
9. Визначте особливості правового регулювання виробництва продукції бджільництва за законодавством України.

Алфавітно-предметний покажчик

Аграрна біржа
Аграрний договір
Аграрне законодавство
Аграрне об'єднання
Аграрне право
Аграрні правовідносини
Аграрна реформа
Аграрна розписка
Аграрний фонд
Агроінновація
Агрохолдинг
Аквакультура
Бджільництво
Безпечність харчових продуктів
Бізнес-план
Біотехнологія
Виробничо-господарська діяльність
Гарантування продовольчої безпеки
Генетично модифікований організм
Державна аграрна політика
Державна підтримка сільського господарства
Держгеокадастр України
Державно-правове регулювання
Держпродспоживслужба України
Державне сільськогосподарське підприємство
Екологізація аграрного виробництва
Загрози у сфері продовольчої безпеки
Інфраструктура аграрного ринку
Локальні внутрішньогосподарські нормативно-правові акти
Методи аграрно-правового регулювання
Міністерство аграрної політики і продовольства України
Органічне сільськогосподарське виробництво
Особисте селянське господарство
Паювання земель і майна
Право членства
Принципи аграрного права

Продовольча безпека
Продовольча незалежність
Ринкова аграрна інфраструктура
Ринок зерна
Рослинництво
Світова організація торгівлі (СОТ)
Сільськогосподарське виробництво
Сільський (зелений) туризм
Сільськогосподарська дорадча служба
Сільськогосподарський кооператив
Сільськогосподарський товаровиробник
Сімейне фермерське господарство
Система аграрного права
Спільна аграрна політика ЄС
Спеціалізація аграрного виробництва
Статут
Суб'єкти аграрного права
Тваринництво
Фермерське господарство
Цілі сталого розвитку
Якість харчових продуктів

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

Конституція України від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Господарський кодекс України від 16.01.2003 р., № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

Земельний кодекс України від 25.10.2001 р., № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р., № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Про аграрні розписки Закон України від 06.11.2012 р., № 5479-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17#Text>

Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 р., № 5293-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text>

Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 р., № 1492-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14#Text>

Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р., № 2498-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text>

Про виноград та виноградне вино: Закон України від 16.06.2005 р., № 2662-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-15#Text>

Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р., № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>

Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р., № 1103-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>

Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 р., № 180-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text>

Прозерно таринокзернав України: Закон України від 04.07.2002 р., № 37-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text>

Про ідентифікацію та реєстрацію тварин: Закон України від 04.06.2009 р., № 1445-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-17#Text>

Про молоко та молочні продукти: Закон України від 24.06.2004 р., № 1870-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15#Text>

Про насіння і садивний матеріал: Закон України в редакції від 02.10.2012 р., № 5397-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15#Text>

Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 22.07.2014 р. № 1602-VII. URL: [1602-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text)

Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р., № 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>

Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р., № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>

Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 р., № 4391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>

Про охорону прав на сорти рослин: Закон України в редакції від 21.04.1993 р. № 3116-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text>

Про племінну справу у тваринництві: Закон України в редакції від 21.12.1999 р., № 1328-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12#Text>

Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р., № 1807-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>

Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р., № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>

Про схвалення стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text>

Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

Угода СОТ про сільське господарство від 15 квітня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005#Text

Література

Аграрне право: підручник / Ю. Ю. Бакай, Г. С. Корнієнко, Т. В. Курман та ін.; за ред. А. М. Статівки. – Вид. 2-е, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.

Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.; за заг. ред. А. М. Статівки. – 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 202 с.

Бакай Ю.Ю. Правова регламентація відносин по вирощуванню та реалізації насіння соняшнику в Україні: монографія. Харків: Вид-во І.С.Іванченка, 2016. 152 с.

Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (гол.), В. В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. 696 с.

Гафурова О. В. Соціальний розвиток села в Україні: теорія та практика правового регулювання: монографія / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: Ірідіум, 2014. 480 с.

Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2019. 596 с.

Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: монографія / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Київ: Вид-ць О.М. Ешке, 2014. 268 с.

Єрмоленко В. М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика: моногр. Київ: Магістр-XXI сторіччя, 2005. 304 с.

Корнієнко Г.С. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників: правове регулювання: моногр. Харків: СПД-ФЛ Чальцев О.В., 2007. 136 с.

Кульчій І. М. Організаційно-правове забезпечення диверсифікації сільських територій за участю сільськогосподарських товаровиробників: монографія. Харків: Юрайт, 2015. 176 с.

Курман Т. В. Державна аграрна політика України як категорія аграрного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 2. С. 17–20.

Курман Т. В. Сталій розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.

Курман Т. В. Теоретико-правові засади органічного сільського господарства в умовах забезпечення сталого розвитку. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*: колект. моногр. / відп. ред.: Т. Є. Харитоновна, І. І. Каракаш. Одеса: Вид. Дім «Гельветика», 2018. С. 357-383.

Курман Т. В., Туєва О. М. Право продовольчої безпеки: навч. посібник. Харків: Юрайт, 2021. 92 с.

Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія / за заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. 308 с.

Панченко В. В. Внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств як форма аграрного права: монографія. Харків: С. А. М., 2012. 164 с.

Полюхович Л. І. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації в Україні у контексті вимог СОТ: монографія. Київ: Вид-ць О.М. Ешке, 2014. 208 с.

Правове регулювання виробництва сільськогосподарської продукції: навч. посіб. / за ред. А. М. Статівки. Харків: Юрайт, 2015. 288 с.

Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Право, 2016. 360 с.

Савельєва О. М. Правове регулювання відносин в агросфері: монографія / за заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 208 с.

Самсонова Я. О. Правові засади виробництва й реалізації виноградної продукції в Україні: монографія. Харків: Вид-во «С.А.М.», 2012. 176 с.

Станіславський В. П. Правове регулювання насінницької діяльності в Україні: монографія. Харків: Право, 2006. 160 с.

Статівка А. М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні: монографія. Харків: Право, 2007. 208 с.

Туєва О.М. Фінансова підтримка як складова правового забезпечення конкурентоспроможності в аграрному секторі економіки. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту*. 2015. Вип.4. Том 2. С.58-62.

Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія Харків: Харків юрид., 2007. 496 с.

Чабаненко М. М. Становлення та розвиток системи аграрного права України: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во «Грані», 2015. 298 с.

Интернет-ресурси:

Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://rada.gov.ua/>

Офіційний веб-портал Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua>

Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України . URL: <http://www.kmu.gov.ua>

Офіційний веб-портал Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/perelik_sprav/

Офіційний веб-портал Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua>

Офіційний веб-портал Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. URL: <https://dpss.gov.ua/>

Офіційний веб-портал Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua/>

Офіційний веб-портал Асоціації фермерів та приватних землевласників України. URL: <http://www.farmer.co.ua/ua/>

Офіційний веб-портал Федерації органічного руху України. URL: <http://organic.com.ua/>

СЕНМК

Стандартизований електронний навчально-методичний комплекс кафедри земельного та аграрного права. Аграрне право. URL: <https://library.nlu.edu.ua/senmk/item/181-ahrarne-pravo.html>

Навчальне видання

АГРАРНЕ ПРАВО:

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*для студентів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»*

Навчальний посібник

Видано в авторській редакції
Відповідальний за випуск Н. М. Ярошенко
Коректор В. В. Лук'янчук
Комп'ютерна верстка і дизайн І. В. Москалюк

Підписано до друку 20.02.2022 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 9,99. Обл.-вид. арк. 7,91.
Наклад 300 прим. Зам. № 2002/1

Надруковано з оригінал-макета,
виготовленого Видавництвом “Юрайт”
(Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої діяльності:
серія ДК № 4236 від 22.12.2011 р.),
в друкарні ФО-П Дуюнової Т. В.